

Forum navale

*Skrífter utgívna av
Sjóhístoríska Samfundet*

Nr 14

Utdrag ur Sjöhistoriska Samfundets stadgar:

§ 1. Sjöhistoriska Samfundet har till uppgift att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former.

För detta ändamål skall samfundet i mån av tillgångar bl. a.

- a) utgiva vetenskapliga undersökningar inom samfundets forskningsområde, meddelanden från samfundet, etc., samt publicera historiska urkunder;
- b) söka inom akademiska och andra forskarkretsar väcka ökad förståelse för och vidgad kontakt med sjöhistoriska arbetsuppgifter;
- c) genom föredrag, diskussioner m. m. stödja samarbetet mellan sjöhistoriskt intresserade;
- d) samarbeta med utländska, i första hand nordiska och baltiska samfund med likartade syften;
- e) verka för förbättrade möjligheter att inom landet tidsenligt tillvarata äldre marina föremål.

§ 2. Envar välfrejdad person kan vinna inträde såsom medlem i samfundet. Medlemskap kan ock vinnas av institutioner eller föreningar, ävensom utländska medborgare.

Ständig medlem betalar till samfundet en gång för alla ett belopp av minst 150:— kronor.

Årligt betalande medlem erlägger till samfundet en årsavgift av 10:— kronor, dock att person under 25 år må erlägga halv avgift.

Till hedersledamot kan samfundet vid årsmöte på förslag av styrelsen kalla person, som inlagt synnerlig förtjänst om samfundets syften.

Medlemskap i samfundet vinnes enklast genom insättande av medlemsavgiften (för årsbetalande 10:— kr.; för ständiga minst 150:— kr.) på Samfundets postgirokonto n:r 156519. Samfundets adress är: c/o Föreningen Sveriges Flotta, Birgerjarlgatan 18, Stockholm.

Samfundets medlemmar kunna hos Föreningen Sveriges Flottas expedition, rekvirera »Svensksund 1790—1940. En minnesbok utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning» till ett nedsatt pris av kr. 4:—. Samfundets medlemmar kunna dessutom vid direkt rekvisition erhålla »Korvetten Carlskronas sista resa» av Otto Sylvan till ett nedsatt pris av 6:— kr. Den av samfundet utgivna minneskriften »Slaget vid Femern 1644^{13/10} 1944», utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning, kan rekquireras hos Göteborgs sjöfartsmuseums förlag.

Forum navale

*Skrífter utgívna av
Sjóhístoríska Samfundet*

Nr 14

Innehåll

Olof Traung — museiman och historiker	3
Georg Hafström, John Henry Cox som svensk sjöofficer	6
Gösta Hahr, Henrik Wilhelm Hahr d. ä. och Ostindiska kompaniet . . .	30
Fredrik Koch, Trafalgar 1805	108
Ingel Wadén, Lotsverkets prickrullor och sekretessreglerna	124

Utg. med stöd av Sjöfartsmuseet i Göteborg

UPPSALA 1957

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

578355

Olof Traung — museiman och historiker

Den 31 dec. 1956 lämnade styresmannen för Sjöfartsmuseet i Göteborg, sjökapten Olof Traung chefskapet för museet efter fyrtyotvå års arbete i denna institutions tjänst.

Tanken på ett sjöfartsmuseum i vår förnämsta sjöstad hade väckts redan 1912 och museet grundades 1913. Dess föremålsbestånd var under de första åren, såsom naturligt är, ganska blygsamt och museilokalen var en förhyrd privatvåning. Samlingarna växte dock raskt och 1915 beslöt museets styrelse att anskaffa större och värdigare lokaler. Sådana erhöles i huset Skeppsbron 1. Samtidigt beslöt styrelsen att till föreståndare för museet utse sjökapten Olof Traung, som också ledde uppställningen av samlingarna i de nyförvärvade lokalerna, vilka öppnades för allmänheten i november 1915.

Under Traungs framsynta och energiska ledning växte föremålsbeståndet hastigt under systematiskt samlande. Det nya museet omfattades också genast med välvilja och stort intresse både av sjöfartsnäringsens utövare, stadens myndigheter och den stora allmänheten. År 1918 voro lokalerna återigen alldeles otillräckliga. Då donerade det Broströmska familjebolaget, Ångfartygsaktiebolaget Tirfing genom skeppsredare Dan Broström en million kronor till ett eget hus för museet. I väntan på den nya byggnadens uppförande inflyttade museet redan i början av år 1920 åter igen i nya och större lokaler.

I vårt land fanns vid denna tid ingen sjöfartssamling med egen museibyggnad och det tillkom museets styresman att uppgöra programmet för den tillämnade byggnaden. För detta ändamål gjordes utländska studieresor bl. a. till Holland, där de maritima museerna och framför allt det stora marinmuseet i Amsterdam, som då stod under byggnad, studerades. Sedan programmet utarbetats och Göteborgs stad ställt tomt till förfogande, utlystes arkitekttävlan. Förste pristagare blev dåvarande stadsarkitekten i Gävle, senare i Stockholm, Gunnar Wetterling och efter hans sedermera omarbetade ritningar blev museibyggnaden uppförd. In-

flation och stigande byggnadspriser gjorde att bygget icke genast kunde igångsättas, men efter nya stora donationer bl. a. från familjen Broström lades grundstenen den 4 februari 1931 och den 1 oktober 1932 stod byggnaden färdig att tagas i bruk. Samlingarna uppställdes nu efter Olof Traungs planer och under hans ledning och detta arbete utfördes så skyndsamt, att museet kunde invigas av konungen den 14 juli 1933.

Sjöfartsmuseet i Göteborg var planerat som en allsidig sjöhistorisk samling med avdelningar även för skeppsbyggeri, fiske samt lots- och fyrväsen m. m. Till detsamma är även anslutet ett akvarium, som är inrymt i husets bottenvåning. I sitt nya hem har museet stadigt tillväxt och utvidgats med avdelningar för flyg och oceanografi samt år 1948 med en örlogsavdelning. Det har även ett omfattande arkiv och bibliotek. Årligen har museet anordnat tillfälliga utställningar, som på ett förträffligt sätt belyst en mångfald olika områden inom dess vidsträckta verksamhetsfält.

Sjöfartsmuseet i Göteborg är ett av vårt lands allra mest besökta museer. Redan år 1934 hade det mera än 150 000 besökare och 1956 uppgick besökarantalet till drygt 390 000 personer. Det är ett synnerligen instruktivt museum med ett alldeles eget ansikte. Det ger besked om gångna tiders sjöfart lika väl som om nutidens och dess samlingar belysa skeppsbyggeriet, sjöfarten i vidsträcktaste bemärkelse, fisket och oceanografien samt deras betydelse för vårt land och dess näringsliv. Museet är en fristående skapelse, som även ekonomiskt står på egna ben, något i vårt land ganska ovanligt. Det har kommit till stånd genom storstilade donationer av framsynta göteborgska mecenater, som givit det materiella underlaget. Men som vetenskaplig och bildningsinstitution är det främst Olof Traungs skapelse. Då han nu med ålderns rätt lämnat sitt verk i nya händer, har även Sjöhistoriska samfundet anledning att hylla honom och bringa honom sitt tack bl. a. även för det verksamma stöd han givit samfundet i dess arbete för den sjöhistoriska vetenskapen. Ur samfundets synpunkt faller det sig också helt naturligt att till detta tack för det verksamma intresse, som kapten Traung skänkt detsamma, foga uttryck för en livlig uppskattning av den rikt mångsidiga och högt kvalificerade vetenskapligt litterära verksamhet inom de sjöhistoriska disciplinerna, för vilken han funnit tid vid sidan av sin krävande museitjänst. En uppräknings av hans litterära insatser torde här ej vara erforderlig. Erinras må allenast om hans stora biografiska arbeten över Wilh. Lundgren och Dan Broström samt hans banbrytande forskningar rörande Lars Gatenhjelm.

Lägges härtill att han sedan många år redigerat tidskriften Unda Maris, ha åtminstone konturerna givits av den rika livsgärning, på vilken Olof Traung nu kan se tillbaka. Alla vänner av sjöhistorisk vetenskap vänta sig ännu många betydelsefulla bidrag till dennas utveckling från Olof Traungs rika kunskapsförråd och förfarna hand.

John Henry Cox som svensk sjöofficer

Av kommendörkapten Georg Hafström

I början av november 1933 kunde man i svensk press läsa rätt stort uppslagna artiklar, till sitt ursprung härrörande från amerikansk källa, vari berättades, att en »för länge sedan död och nästan bortglömd svensk sjöofficer» vid namn kapten Coxe, förande »ett svenskt krigsskepp» med namnet *Merkurius*, skulle anno 1790 ha sökt upp Alaskas kust »med uppdrag att förintä den därvarande ryska kolonien och den ryska handel, som då börjat utbreda sig i vattnen kring Alaska». Vidare upplystes, att man i Amerika var i färd med att hugfästa denne mans minne genom att efter honom uppkalla en flod på Baranoff Island, ingående i Alexanderarkipelagen utanför södra delen av Alaskas Stillahavs-kust. Och orsaken härtill skulle närmast vara, att han visat stort ädelmod mot de ryska kolonister, som vid expeditionen påträffades på ön Oonalaska bland Aleuterna. Ryssarna hade varit i ett så miserabelt tillstånd, att han i stället för att enligt sitt uppdrag skrida till våldsåtgärder både mot dem och deras boställen, hade försett dem med proviant och kläder m. m. ur fartygets förråd.

Med anledning av dessa pressuppgifter gjordes inom marinstabens sjöhistoriska avdelning en preliminär undersökning i frågan. Sverige befann sig ju visserligen sedan sommaren 1788 i krig med Ryssland men att något svenskt örlogsfartyg skulle ha sänts till sagda avlägsna farvatten i och för handelsförstörelse, föreföll närmast orimligt, så mycket mer som vi för att bekämpa fienden i de Sverige omgivande haven själva behövde alla fartyg och all personal, som kunde uppbringas. Man kom vid denna undersökning, efter att ha granskat tillgängliga skeppslistor och personalrullor, också till det ingalunda överraskande resultatet, att »fartyget var i varje fall ej svenskt, och ej heller tillhörde kapten Coxe svenska örlogs- eller handelsmarinerna». Men å andra sidan syntes det avdelningen »ostridigt», att ett fartyg, *Merkurius*, under befäl av en viss Coxe uppträtt i farvattnen vid Alaska år 1789 i och för handels-

förstöring, vilket man fått belägg på i ett arbete av engelsmannen Martin Sauer¹, som hävdar att expeditionen ifråga varit ute i svenska ärenden. »Huru härmed i själva verket förhåller sig har t. v. ej kunnat utrönas», säger slutligen den sjöhistoriska avdelningen.

Frånsett vad som anföres i not 1 om A. E. Nordenskjöld, har det sedan veterligen varit tyst om denna sak ända till år 1951, då en fransk sjö-officer och Stillahavs-kännare, commandant J. Cottez, capitaine de frégate i reserven, publicerade en artikel uti tidskriften »Bulletin de la Société des études océaniques», n:r 94 under rubriken »Recherches Historiques sur une Expédition militaire Suédoise en Océanie à la fin du XVIIIme siècle».² Det var tydligen genom en ren slump som M. Cottez hade kommit in på detta ämne. Han hade nämligen några år tidigare hos en »bouquiniste local» råkat få i sin hand en i Paris 1817 tryckt liten skrift³, där det (sannolikt efter Sauer) berättas om en »corvette suédoise, le *Mer-cure*», förd av en M. Coxe, vilken skulle ha sänts till farvattnen vid Kamtjatka och Amerikas nordvästkust för att komma den ryska pälshandeln där till livs. Cottez' intresse var därmed väckt och för att stilla sin nyfikenhet om vad som verkligen låg bakom det hela, vände han sig till en svensk vetenskapsman, dåvarande läraren i franska vid Kungl. Sjökrigsskolan, docenten vid Stockholms högskola Håkan Tjerneld, vilken i sin tur satte honom på de rätta spåren genom en hänvisning till bibliotekarien vid riksdagsbiblioteket fil. lic. Tryggve Byström. Denne hade nämligen på sin tid haft i uppdrag att förteckna arkivet på Salsta slott

¹ M. Sauer, An account of a geographical expedition to the northern part of Russia (London 1802), s. 148, 208, 210 o. 213. Den däri beskrivna expeditionen, som var rysk till nationalitet, genomforskade under åren 1785–1794 östra Sibirien jämte farvattnet mellan Kamtjatka och Alaska. Den stod under ledning av den engelske sjö-officeren i rysk tjänst, commodore Joseph Billings och M. Sauer var expeditionens sekreterare. — Det kan anföras, att A. E. Nordenskjöld i sitt verk *Vegas färd kring Asien och Europa*, II (Sthlm 1881), s. 212, har uppmärksammat Sauers arbete och relaterar vad där sägs om *Mercurius* besök vid Oonalaska hösten 1789.

² Professor Hans Pettersson, Göteborg, har fäst Sjöhistoriska samfundets uppmärksamhet vid nämnda »Bulletin», nr 94, ss. 173–182 (Papeete, Tahiti, 1951), ävensom vid nr 100/1952 (ss. 425–453) och 110/1955 (ss. 374–381). Professor Pettersson har benäget ställt dessa publikationer till samfundets förfogande i och för det fortsatta forskningsarbete i svenska arkiv och bibliotek, vartill de kunde ge anledning. På uppdrag av samfundet, som med största tacksamhet mottagit detta intressanta forskningsuppslag, har jag åtagit mig att fullfölja detsamma. Resultatet av mina forskningar redovisas i föreliggande studie.

³ P. Denranguas, Histoire des Naufragés Célèbres, II (Paris 1817), s. 32.

i Uppland, där Gustav III:s statssekreterare vid handels- och finansexpeditionen frih. Erik Ruuths efterlämnade papper fanns förvarade. Härvid hade dr Byström anträffat bl. a. en bunt handlingar av politiskt intresse⁴ och bland dem ett par till sin karaktär hemliga dokument, just berörande den Cox'ska expeditionen till Stilla havets nordligaste farvatten⁵. Och därmed var grunden lagd för den franske artikelförfattarens vidare arbete.

Commandant Cottez har senare i samma »Bulletin» fortsatt sina undersökningar om den »svenska» sjöexpeditionen ifråga, publicerade 1952 (n:r 100) och, den sista, 1955 (n:r 110).

*

Innan vi går vidare i ämnet må några orienterande data lämnas om dess centralfigur, John Henry Cox, väsentligen hämtade ur Cottez' artiklar. Född troligen omkring 1750, var han son till en rik juvelhandlare i London, som särskilt specialiserat sig som tillverkare och leverantör av pendyler med klockspel, s. k. »sing songs».⁶ Dylika var framför allt avsedda att användas såsom gåvor till de kinesiska mandariner, som hade att övervaka och kontrollera de infödda affärsmän, till vilka européerna var tvungna att vända sig vid sina handelstransaktioner i Canton, då för tiden den enda kinesiska stad, som var öppen för utlänningar. Sedan fadern avlidit i slutet av 1770-talet, begärde John Henry Cox hos ledningen för engelska Ostindiska kompaniet att få bege sig till Kina och stanna där under tre år framåt för att bl. a. söka avyttra sitt förråd av

⁴ Denna bunt handlingar är från oktober 1956 t. v. tillfälligt deponerad i RA.

⁵ Dr Byström har haft älskvärdheten ställa till förf:s förfogande en hel del arbetsmaterial i form av excerpter o. d., stående i samband med den här avhandlade sjöexpeditionen, vilket härmed tacksammast noteras. — I en litteraturoversikt i SvT 1952 av C. G. Thomasson, lämnar författaren (som fått kännedom om dr Byströms arkivupptäckt rörande den Cox'ska expeditionen) å s. 480 f. en kortare redogörelse för den sistnämnda och utgången av densamma. Thomassons däri uttalade förmodan, att Cox skulle »grundligt ha dragits vid näsan av ryssarna, som klokt bevakade sina intressen, dvs. verksamheten vid handelsfaktorierna för pälsfångsten där uppe i norr», synes dock helt sakna täckning, enär de svenska planerna mot pälshandeln ännu länge var totalt okända för de däri engagerade ryska instanserna vid tidpunkten för Cox' uppträdande i dessa farvatten. Se härom närmare s. 22.

⁶ Cox' fader, John Cox, gav på sin tid ut arbetet *A Description Inventory of Several Exquisite and Magnificent Pieces of Mechanism and Jewellery* (London 1773).

»sing songs» ävensom för sin hälsas skull. I maj 1780 fick han tillstånd för 2 år att resa dit och synes i februari 1781 ha varit installerad som affärsman i Canton, dock ej i sagda kompanis direkta tjänst utan som sin egen. Han skulle nu närmast också söka driva in sin faders gamla fordringar.

När de två åren utlöpte 1783 och han alltså var skyldig att lämna Kina, begärde han ett års förlängning, vilket beviljades »med hänsyn till hans goda uppförande och de tjänster han gjort kompaniet, särskilt att han varit till utmärkt nytta vid åtskilliga tillfällen, när vår [ledningens] frånvaro från Canton eljest skulle ha orsakat många besvärligheter».⁷ Cox hade emellertid snart märkt, att de flesta kinesiska affärsmännen hade ganska dålig kredit och att det var svårt att göra affärer med dem. Han begav sig därför småningom till den närbelägna portugisiska kolonien Macao, tidigare den egentliga medelpunkten för hela den ostasiatiska handeln. Här associerade han sig med en skotte, John Reid, sedan 1779 österrikisk konsul på platsen, liksom även med engelsmannen Daniel Beale, också han konsul men för Preussen. Genom förbindelser med den skeppsredare- och grosshandelsfirma, som dessa tre herrar bildade, kom dessutom en hel del av Ostindiska kompaniet godkända affärsmän i tillfälle att driva handel på Kina med produkter från Indien, bl. a. bomull och opium, därigenom konkurrerande med det egna landets Ostindiska kompani och inhöstande stora förtjänster, samtidigt som Macao för sin del tjänade åtskilligt på trafiken, allt till kompaniets nackdel. En del av deras fartyg seglade under brittisk, andra under portugisisk flagg.

Det var emellertid inte bara i dessa sydliga farvatten, som Cox hade sin verksamhet. 1784 utrustade han sålunda ett fartyg, som sändes upp till Nordamerikas Stillahavs-kust med last av stångjärn, knivar, spik och annat, som kunde användas till byteshandel mot pälsverk, hudar och skinn. Resan visade sig vara så utomordentligt vinstgivande, att Cox och hans båda kompanjoner inbjöd en del av sina affärsvänner att i Calcutta starta »The Bengal Fur Society». Redan 1785 och likaså de närmast följande åren skickade detta bolag sina fartyg upp till olika platser i trakten av ön Vancouver, särskilt till hamnen Nootka, för upphandling av värdefulla pälsverk. Men från år 1787 bevittnar man, hur själva Ostindiska kompaniet och sedan även företagare från de unga Förenta Sta-

⁷ H. B. Morse, *The Chronicle of the East India Company trading to China 1635-1834*, II, s. 85 (Oxford 1926).

terna fann tiden inne att taga efter det Cox'ska bolagets inbringande seglingar på de nordliga farvattnen.⁸ Det blev snart en så mördande konkurrens på pälshandelsområdet, att generalguvernören i Bengalen, lord Cornwallis, upprörd beklagade sig hos Ostindiska kompaniets representer i Canton över den »omstörtande» verksamhet, som den Cox'ska firman ansågs utöva mot affärsmännen i Bengalen genom att söka tvinga dem att till underpris avyttra sitt opium och andra bytesvaror.

Myndigheterna började nu röra på sig. Resultatet blev inte gynnsamt för herrar Cox, Reid och Beale. Ostindiska kompaniet, som hade makt både att förläna och fråntaga en person hans affärsrättigheter och uppehållstillstånd, anmanade Cox att lämna Kina och med första lägenhet »försvinna» därifrån. Han hade ju dessutom obestriddligen i hög grad överskridit den av kompaniet medgivna 3-årsvistelsen där ute. På nyåret 1788 begav sig Cox således hem till England igen, därifrån han en gång seglat ut till Orienten för att bli av med faderns efterlämnade lager av »sing songs». Nu återvände han såsom en burgen man, vilken genom smarta om också hänsynslösa affärsmetoder skapat sig en ansenlig förmögenhet.

*

Vi skall nu följa Cox' förehavanden efter ankomsten till Europa och är därmed inne på hans anknytning till svensk sjökrigshistoria.

När konung Gustav III på sommaren 1788 — under intrycket av motgångarna på den ryska fronten, av den genom sammansvärjningen i Anjala alltmer framträdande disciplinlösheten inom krigsmakten samt, ej minst, av Danmarks ingripande i kriget på Rysslands sida — skyndade från Finland hem till sin huvudstad och vidare genom Dalarna och till de västra provinserna, var det för att personligen leda försvaret mot de från Norge inbrytande dansk-norska styrkorna. Han förlade sitt huvudkvarter till Göteborg. Det överhängande hotet mot denna stad utvecklades visserligen omsider, särskilt genom politiska påtryckningar från

⁸ Att Cox bör ha varit en verkligt ledande och uppskattad man vid denna tid, visar det förhållandet, att dels en bukt söder om Nootka på Vancouver Island blev döpt till Port Cox efter »our friend John Henry Cox» och dels att ett sund i norra delen av Charlotte Islands fick namnet Cox's Channel (J. Meares, *Voyages made in the years 1788 and 1789 from China to the west coast of America* (London 1790), s. 143 resp. 365.

engelsk sida, men konungen kvarblev likväl på västkusten till in i december månad.

Att John Henry Cox var en man med spekulativ läggning är uppenbart. Hur han kommit på tanken att med stöd av sina erfarenheter från handelsfärderna på norra Stilla havets farvatten erbjuda sina tjänster åt det i Europa krigförande Sverige, är däremot okänt. Men en dag, sannolikt i början av november det året, dök han upp i Göteborg. Troligen genom förmedling av någon av direktörerna i svenska Ostindiska kompaniet, som ju hade sitt säte i Göteborg⁹, lyckades han komma i kontakt med ovannämnde baron Ruuth, vilken tillhörde konungens närmaste omgivning. Man torde kunna förmoda, att Ruuth via en dylik kanal fått tillgång till nödiga informationer om titulus Cox. I varje fall hade man, såsom framgår av i sammanhanget upprättade dokument (varom mera här nedan), på svensk sida kommit till den uppfattningen, att Cox vore »en bemedlad och för ära och redlighet känd engelsman».

Den 11 november ägde så det åstundade företrädet hos majestätet rum. Cox hade gjort upp ett memorial, som han i förväg presenterat baron Ruuth, vari han ej blott poängterade vilka ekonomiska värden det rörde sig om, när det gällde den ryska pälshandeln i farvattnen kring Alaska, utan även spelade på den strängen, att företaget skulle komma att väcka stort uppseende och skänka glans åt de svenska vapnen genom förstörandet av den lukrativa sjöhandeln, som ryssarna bedrev på den sidan av jordklotet.¹ När Cox nu fick tillfälle utveckla sina djärva planer, har han tydligen i konung Gustav funnit en intresserad och receptiv lyssnare. Landets penningbehov i krigstid saknade ju egentligen gräns och för den livfulle och själv så fantasirike Gustav III låg det säkerligen något tilltalande i att gripa detta tillfälle att skaffa sitt land en oväntad ekonomisk fördel och att samtidigt kunna göra fienden avbräck.

Låt oss nu taga del av det den 11 november 1788 dagtecknade, hemliga protokollet från detta unika sammanträde, vilket protokoll utgör ett av de ovan berörda dokumenten i Salsta-arkivets samlingar (faksimil av konungens underskrift se s. 13). Med all sannolikhet utgjordes de närvarande blott av konungen, Ruuth och Cox. Ruuth har med egen hand fört pennan vid författandet av den märkliga akten:

⁹ Ej minst ingressen till den i bil. 2 återgivna skrivelse, som Cox sedermera efter fullbordad resa riktade till direktörerna för svenska Ostindiska kompaniet i Göteborg, tyder på att han verkligen knutit sådan förbindelse.

¹ Se bil. 2.

Protocoll

Hållit hos Konungen uti Giötheborg d. 11 nov: 1788.

StatsSecreteraren friherre Ruuth anmälte i underdånighet, det en bemedlad och för ära och redlighet känd Engelsman vid namn John Henry Cox sig hos StatsSecreteraren anmält och begärt ett underdånigt föremäle hos Konungen til ärhållande af en Capitains fullmagt vid Amiralitetet, samt auctorisation att för egen räkning uti England utrusta en Örlogs-Brigg, för att med den samā i näst instundande Januarii månad afgå genom Cap Horn och Söderhafvet til Östra sidan af Ryska Riket, för att därstädes och på kusten af Norra America där Ryssarna hafva handelsfactorier och etablissements dem tilhörande, under nu med samma Rike varande krig, tilfoga samma Rikes handel och Siöfart all den skada och förfång som krigande magter emellan öfligit är; Hvarjämte Cox i underdånighet ärbudet Tio Procent af den behållne winst som igenom nämde expedition kan ärhållas, hvilket alt Kongl. Ms^t efter nådigt öfvervägande täcktes bifalla, med befallning til StatsSecreteraren, att som til denna expeditions lyckliga utförande, en fullkomlig tysthet ärfordras, så skulle StatsSecreteraren til Konungens underskrift upsätta Capitainsfullmagten och auctorisation, samt med Cox öfverenskomma och contrahera om afgiften til Kronan, på hvad sätt den skulle ärläggas och komma Kronan tilhanda.

Instruction för Capitain Cox vid Dess förestående Expedition til Östra delen af Ryska Riket och Norra America.

Kongl. Ms^t vill härmed i nåder hafva updragit Capitainen vid Dess Örlogsflotta, John Henry Cox, att med en af honom, til Kgl. Ms^{ts} och Kronans tjenst utrustad Örlogs Brigg, afgå til Kusterna af Norra America och Östra delen af Ryska Riket, samt därstädes under nu varande krig med Ryska Riket, tilfoga detsammas handel och etablissements, all den afbräck och skada, som under Krigstider, magter emellan öfligit är! Och som nämnde Capitain med sin förande Örlogs Brigg, Gustaf den Tredie kallad, i Kongl. Ms^{ts} och Rikets tjenst, sådant uträttandes varder, och därtil autoriserad är, så vill ock Kongl. Ms^t honom Cox freda och beskydda, så vida han i agttager, hvad en rättskaffens örlogsman åligga kan och bör. Det alle som vederbör til underdånig efterrättelse länder! Gifvit p. p. p.

Expedieras

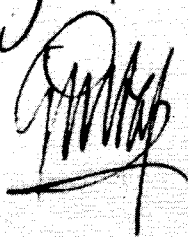
Giöteborg d. 11 Nov: 1788

Gustaf

En intressant detalj i det hela är onekligen, att man i instruktionen för Cox uttryckligen givit hans förande brigg namnet *Gustaf III* — alldeles oavsett dess (sannolikt redan erhållna) engelska namn *Mercury*. Uppen-

namnde fapetam med sin
 förande örlogsbrigg, Gustaf
 den Fredre kallad, i Kong-
 wiff och Rikets lieff, så
 claus uträttades varden,
 och därtill autoriserad är
 så vill och Kong. Wiff ha
 wou för freda och beskyd-
 da, så wida han i agtlager,
 hvad en rittshaffens örlogs-
 man ålizza kan och bor.
 Det alle som vederbör til
 underdning efter rittelse
 länder! Gifwit p. p. p.

Expedien

Mörteborg d. 11 Nov. 1782

barligen var detta förfarande allenast ett utslag av artighet mot Sveriges monark från de båda övriga bisittarnas sida och existerade veterligen blott på papperet. Det har påträffats i ytterligare tvenne bevarade dokument, nämligen dels i en av Cox skriven rapport till Ruuth efter tilländalupen resa, daterad Canton den 2 januari 1790 (bil. 1) och dels i en av svenska Ostindiska kompaniets superkargörer i Canton avgiven skrivelse till kompaniets direktörer i Göteborg, daterad den 7 januari 1790 (bil. 3). I alla de tryckta källor, som förf. haft tillfälle studera och i vilka fartygets namn relateras, heter briggen *Mercury* (varierande med *Merkurius*, *Mer-cure* och *Merkur*, allt efter språkdräkten).

En annan och egendomlig sak är, att instruktionen ej med ett ord berör användningen av svensk örlogsflagga. Även litteraturen om resan är på denna punkt fullständigt tystlåten. Man torde kunna ha anledning förmoda, att Cox, ej minst ur sekretessynpunkt, under sin långa resa seglat under brittisk flagg, men att han å andra sidan varit klar att skifta till vår tretungade, då strid förestod eller eljest, när han så funnit för lämpligt. Att han verkligen hade rättighet att över huvud taget föra svensk örlogsflagg och, åtminstone ibland, också gjorde det, framgår av den nyssnämnda skrivelsen av den 7 januari 1790, där superkargörerna inrapporterar, att briggen *Gustaf III* anlänt till Canton »under svensk örlogsflagg». De har nämligen synbarligen avfordrat Cox bevis för att han verkligen hade rättighet härtill, varvid denne gav dem klarhet i saken genom uppvisande av sin fullmakt, i vilken flaggfrågan alltså måste ha varit berörd. Den exakta lydelsen av fullmakten har tyvärr inte gått till eftervärlden. Själv har Cox kommit in på denna fråga dels i sin ovan åberopade slutrapport till Ruuth, där han på tal om besöket vid Oonalaska använder uttrycket »svenska flaggens ära», dels i en den 4 januari 1790 daterad skrivelse, ställd till direktörerna i svenska Ostindiska kompaniet i Göteborg (bil. 2), i vilken han redogör för ändamålet med expeditionen och uppger, att han erhållit konungens »commission — — — to equip and arm a vessel in England under the Swedish Flag».

Det i protokollet omnämnda kontraktet mellan konungen av Sverige och John Henry Cox var avfattat på franska och är, även det, skrivet av Ruuth. Det av Cox undertecknade kontraktexemplaret, likaledes ingående bland Salsta-papperen, utgöres av en av honom själv utförd avskrift, visande en särdeles vårdad handstil (se s. 15). Kontraktet lyder i översättning sålunda:

1
 Premier facteur de la Compagnie
 Suedoise des Indes a l'ordonner en
 Piastres fortes d'Espagne pour être
 payé en Suède par la Direction de
 la dite Compagnie des Indes au
 Baron de Roussel, après l'arrivée
 au saisiement de la Compagnie
 portant nouvelle de l'expédition

5° A l'ordonner aussi par la même occa-
 sion, remis au dit Baron de
 Roussel, les Comptes et Certificats
 et appartenances, qui démontrent la
 valeur et la vente des biens saisis
 sur les Russes par l'expédition.

6° Au reste je m'oblige à faire et
 donner à mon équipage, la disci-
 pline convenable à des vassaux
 du Roi, et à empêcher tout
 Traiterie et procédés deshonorables
 aux nations bien traitées et hu-
 maines, ainsi que d'observer les
 traités et conventions faits par sa
 Majesté le Roi avec les autres
 Cours adjacentes de l'Europe.

Göteborg ce 11. Novembre 1788

John Henry Cox

Slutet av John Henry Cox' egenhändiga avskrift av kontraktet. Av fototekniska skäl har det icke varit möjligt att återge sigillens utseende. Det utgöres av ett monogram med hans tre initialer sammanflätade.

Kontrakt.

Sedan Hans Majestät Konungen av Sverige givit mig Sitt höga bemyndigande att göra en sjöexpedition till de östra kusterna av Ryssland och till de ryska anläggningarna på Nordamerikas kust, förbinder jag mig härmed att fullgöra nedan angivna villkor.

1. En brigg skall i England utrustas till örlogs på min bekostnad.
2. Besättningens underhåll liksom bestridandet av alla andra utgifter, av vad slag de vara må, allt ifrån expeditionens början och till dess slut, sker ävenledes på min räkning, så att Svenska Kronan varken nu eller framdeles skall hava några utlägg för sagda expedition.
3. Tvärtom förbinder jag mig att, sedan expeditionen lyckligen är tillända och försäljningarna äro avslutade, översända till baron Ruuth, för Hans Majestäts räkning, tio procent av inkomsterna av alla de priser, som jag kan komma att taga under expeditionens lopp, de må vara av det ena eller andra slaget och utan något som helst avdrag.
4. Dessa tio procent skola inbetalas till svenska Ostindiska kompaniets främste kommissionär i Canton i starka spanska piaster för att av sagda kompanis direktion inlevereras till baron Ruuth, sedan det Ostindiska kompaniets skepp, som medför underrättelsen om expeditionens återkomst, anlant till Sverige.
5. Vid samma tillfälle skall ävenledes till sagda baron Ruuth överlämnas alla de räkningar med tillhörande attester, som utvisa värdet av de av expeditionen från ryssarna tagna priserna.
6. I övrigt förbinder jag mig att tillse, det min besättning iakttaga samma disciplin, som råder ombord på Konungens skepp, samt vidare att avhålla mig från allt sjööveri och från för civiliserade nationer vanhedrande åtgärder, även-som att efterleva de ömsesidiga avtal och överenskommelser, som av Hans Majestät Konungen träffats med de andra hoven i Europa.

Göteborg den 14 november 1788.

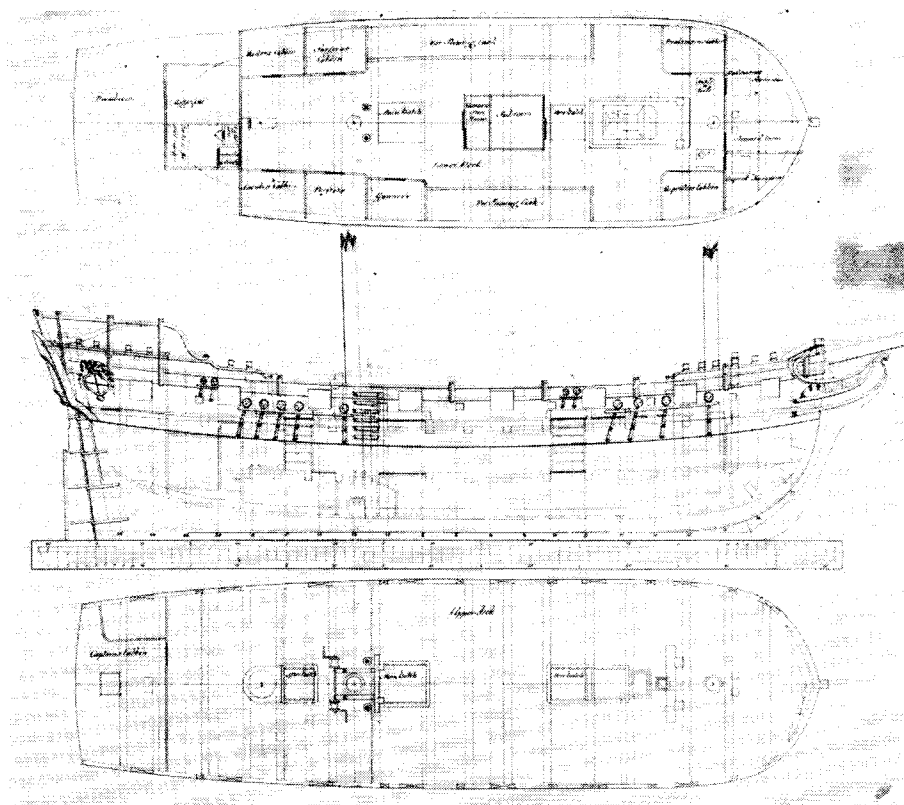
John Henry Cox

L S

*

Cox torde inte ha vilat på hanen utan säkerligen omgående seglat hem till England för att förbereda den förestående expeditionen. I Deptford på Themsens högra strand strax innanför Greenwich var vid denna tid under byggnad för Cox' egen räkning en 152 tons brigg, bärande namnet *Mercury*. Den var kopparförhydd och hade till konstruktör en känd skeppsbyggmästare Stalkart.² Bestyckningen utgjordes av 16 metallka-

² Då det givetvis skulle varit värdefullt att kunna illustrera denna artikel med en bild av *Mercury*, har jag på olika vägar sökt nå detta mål, dock utan framgång. Genom

Ritning av 16-kanons briggen *Despatch* ex *Zephyr*, byggd i Deptford 1783, depl. 188 ton.
Se vidare not 2 å sid. 16.

kontakt med The National Maritime Museum i Greenwich, f. ö. nära granne med det gamla varvet i Deptford, har jag lyckats erhålla den ovan återgivna ritningen till 16-kanons briggen *Despatch* ex *Zephyr*, den till byggnadsår (1783) och storlek (188 ton) närmast *Mercury* liggande, som byggts i Deptford under ifrågavarande tidsperiod.

M. Cottez uppger, att *Mercurys* konstruktör var »un remarquable architecte naval de Deptford» och kallar honom ömsom Stalkaast och ömsom Stalkaard. Utan tvivel avses härmed skeppsbyggmästaren Marmaduke Stalkartt, som under dessa år var verksam i Deptford och är känd bl. a. genom sitt stora arbete »Naval Architecture or the Rudiments and Rules of Shipbuilding, Exemplified in a Series of Draughts and Plans» etc. etc., tryckt i London 1781. Det har dock visat sig, att någon ritning till just *Mercury* ej ingår i Stalkartts verk och ej heller ägde museet själv någon dylik i sina samlingar. För den här publicerade ritningen står jag i obligation till commander May och bibliotekarien Munday vid National Maritime Museum.

noner och besättningsstyrkan är ej känd men har av M. Cottez uppskattats till ca 100 man. Proviraneringen var tilltagen för en verkligt lång expedition. Cox' närmaste man ombord var den engelske löjtnanten George Mortimer.

Beklagligt nog synes Cox själv inte ha lämnat efter sig någon närmare beskrivning på denna sin resa, vare sig i manuskript eller i tryck. Den »noggrannare redogörelse» jämte kartor och ritningar, som han i sin slutrapport (bil. 1) ställer i utsikt att sända baron Ruuth med »nästa lägenhet», tycks ej finnas bevarad. Det är endast de knapphändiga notiser, som står att finna i de här relaterade båda breven av hans hand, som vi har att därvidlag hålla oss till. Hans sekond, den nyssnämnde Mortimer, har däremot sammanställt ett arbete, »Observations and Remarks made during a voyage to — — — the North West Coast of America — — — in the brig *Mercury*», vilket kom ut i London 1791. Tyvärr har det ej lyckats förf. ens med Kungl. Bibliotekets benägna hjälp att vare sig i Sverige eller England få tag uti något exemplar därav. Däremot föreligger en version av boken på svenska under titeln »Engelsmannen Joh. Hindric Cox Resa», tryckt i Nyköping 1798. Emellertid har dess utgivare-översättare, som tecknar sig C. F. L., ingalunda gjort en fullständig översättning av Mortimers bok, utan såsom han själv säger i företalet, »Man har i detta Öfversättnings-Utdrag förbigått at antekna det, som föga kunnat tjena våre Läsare» (!). Ingenstädes nämns ens namnet på det fartyg, som dock bar expeditionens medlemmar över haven.

Om man således står på rätt osäker grund vid användandet av denna svenskspråkiga källa, så kan det likväl vara av visst intresse att ta del bl. a. av vad Mortimer uppges ha haft för uppfattning om bakgrunden till hela expeditionen. Man får alltså veta, att »Herr Cox, Engelsman och rik particulier, beslöt at för sitt nöjes skull företaga resan omkring Jorden. Han lät bygga sig ett Skepp för egen räkning — — —. Hvar och en hans vän, som älskade at resa, fick göra honom sällskap. — — — Jag kände icke Hr. Coxes skäl, han sade mig allenast, at resan till Ost-Indien måste nödvändigt ske; at han häldre gjorde den med egit skepp, än något Compagniets, hälst Söderhafvets Öar borde förrst besökas; han komme ändå tidigt nog til China, och sedan till Amerika, på hvars Nordvästra kust han ville handla pälsverk.»³

Mercury synes ha blivit segelfärdig i januari 1789 men på grund av

³ Engelsmannen Joh. Hindric Cox Resa (Nyköping 1798), s. 3 f.

de då rådande ovanligt svåra vinterförhållandena nödgades Cox kvarligga på Themsen ända till den 26 februari, då han lämnade England, betydligt över en månad försenad mot vad han hade hoppats. Han hade haft för avsikt att ta vägen runt Kap Horn men gick nu i stället via Godahoppsudden, som passerades i början av maj.⁴ Två månader senare ankrade briggen i Oyster Bay på Tasmanien. Färden gick därifrån till Tahiti och vidare via Hawaii till Oonalaska, en av de ostligaste öarna bland Aleuterna, belägen omkring 150 distansminuter SW om Alaska-halvöns yttersta udde.

Under angöringen av denna ökedja, vilket skedde i mitten av oktober, var väderleksförhållandena särdeles ogunstiga med tjock luft, storm och regn och svår sjö. Först den 26, under snöfall och tilltagande kyla, fick man Oonalaskas norra udde i sikte. *Mercury* hade då alltså varit inne ett slag i Berings Hav. Efter åtskilligt sökande fann man en ankarplats på öns östra sida i en större bukt, som kallades Udagha (Udagaki) Bay, där ankaret fälldes samma dag efter jämnt 8 månaders segling från England.

Att Cox sökte sig just till denna ö berodde därpå, säger han själv i sin rapport om resan (bil. 1), att ön under vintermånaderna brukat vara den vanliga mötesplatsen för de ryska fartyg, som från Kamtjatka drev pälshandel på dessa farvatten, varför han väntat att här kunna göra värdefulla priser. Men han sveks i detta sitt hopp: hamnen var tom på fartyg. Redan innan briggen ankrat kom några ryssar ut till dem i en stor, av hudar täckt båt. De visade sig enligt Mortimer⁵ vara »ganska höflige, budo oss sina ludna mössor och hulpo oss boxera skeppet in i viken. Olyckligtvis kände ingen av oss Ryska språket; de ej heller Franska eller Engelska, så at vi måste hjälpa oss med tecknande. Därigenom tydde de för oss, at de lågo med ett skepp vid ön Unimak — — — för att insamla pälsverk. De hade redan 1785 afrest från Ochotsk och måtte på så lång tid ej haft de bästa dagar på dessa öde-öar, hvar de ej annat haft till mat, än torr fisk och bär.» Oonalaska, säger Mortimer vidare enligt sin svenska översättare, »hade väl det ängsligaste utseende i världen. Öfverallt betäckt med snö, sågo där ej ett enda träd, ja ej en gång ett grässtrå — — —.» Om de infödda öborna (som närmast är av eskimå-

⁴ Detaljerad tablå över *Mercurys* resroute återfinnes i »Bulletin», nr 94, s. 180 f.

⁵ »J. H. C o x R e s a», s. 61. Att männen i båten vid närmandet till *Mercury* »budo oss sina ludna mössor», torde tvivelsutan haft samma innebörd, som man kan läsa om hos S a u e r, a. a., s. 186, där han relaterar, hur infödingar från en annan ö kom utroende till deras skepp »making the general sign of peace, by expanding their arms».

typ) säger Mortimer⁶, att de »kommo aldrig ut till oss utan Ryssarnas sällskap; hel säkert för att hindra all förtrolighet emellan oss och invånarna. Ryssarne beherrska detta folk fullkomligt och hålla det i nedrigt slafveri. — — — Detta oagtadt hålla de dock sig skäligen bevåget igenom skänker af tenningar, glasperlor och dylika lapprisaker; och en enda pris snus var hela belöningen åt en af landets infödda för det han hela vinternatten fiskat åt en Ryss.»

Den främste av de i samband med ankringen ombordkomna var en på ön övervintrande rysk styrman Pribuloff, vilken tydligen var bas för pälsjägarna och fångstmännen. Cox kom alltså i kontakt med dessa ryssar. I sin berättelse om *Mercurys* ankomst kallar Sauer⁷ fartyget för »a European vessel» men ger ej någon upplysning om vad flagg hon förde vid tillfället. Cox lät emellertid ryssarna få kännedom om att krig utbrutit mellan Ryssland och Sverige, han yppade uppenbarligen ingenting om *Mercurys* verkliga, fientliga ärende men han gjorde sig å andra sidan mycket noggrant underrättad om vilka ryska anläggningar och skepp, som fanns i trakten. »För att närmare förklara detta» tog Pribuloff med Cox och hans officerare i land till ryssarnas boställe. Här blev engelsmännen trakterade med det lilla värdarna kunde åstadkomma: sarana (en sorts sibirisk rotlök), bär, torkat kött av sjölejon samt fisk, men något bröd hade de ej. Pribuloff, som berättade detta för Sauer vid ett sammanträffande i Petropavlovsk (St. Peter & St. Paul) på Kamtjatkas ostkust på hösten 1790, uppger att engelsmännen var förvånade över allting de såg, men mest över de knappa levnadsförhållandena. Sedan Cox och hans män återkommit ombord, hade de sänt Pribuloff ett »förråd» av bröd, brännvin och annan proviant ävensom en del kläder samt en kvadrant, allt som gäva.

Sauer säger i detta sammanhang: »Ingenting i världen kan förvåna en ryss mera än oegennyttig frikostighet eller något slag av vänlighet, som inte förutsätter gentjänster. Storsint anses bara den, som är rättvis och förunnar sina tjänare några små favörer; vad därutöver är, skulle betraktas som dåraktigt och enfaldigt: dessa människor har heller ej några känslor, som inte blir framkallade av hårda slag. Förutsätter man liknande uppfattning hos dessa ryska pälsjägare, så är Pribuloffs och hans kamraters förvåning över Mr. Cox' ädelmodiga handlingssätt lätt att förstå. Men huru mycket större blev inte deras häpnad, när de vid åter-

⁶ »J. H. Cox Resa», s. 62 f.

⁷ Sauer, a. a., s. 212 f.

komsten till Ochotsk fick veta, att denne samme kapten förde ett fientligt fartyg och faktiskt hade svenskt uppdrag att förstöra de ryska anläggningarna. De kunde inte begripa vad anledning han kunde ha att visa dem någon som helst misskund, än mycket mindre att överhopa dem med välgärningar. Pribuloff yttrade själv: 'De hade allting, och såg att vi inte ägde något av värde för dem att ta ifrån oss, därför gav de oss presenter, ty de skämdes att vara fiender mot sådana eländiga stackare som vi.'»

Själv berör Cox denna episod i sin meromnämnda slutrapport blott med några få ord: »Som detta folkets hela rikedom endast bestod i några få usliga räfskin, ansåg jag Svenska Flaggens ära ovärdigt at plundra dem.»

I samma rapport inberättar han, att han av ryssarna fick kännedom om att tre ryska — säkerligen med pälsar och skinn lastade — fartyg låg kvar i Cooks-floden (varmed måste avses vad man i allmänhet plägar kalla Cook's Inlet, alltså den djupa havsarm, som skjuter in mellan Alaskas fastland och Kenia-halvön), »men de voro denna sena årstid så stängde af is och snö, at det var omöjligt komma åt dem». Förmodligen hade alla övriga pälslastade ryska fartyg hunnit lämna de amerikanska farvatten för året och styrt mot Kamtjatka, innan Cox nådde sin destination. Han beklagar också livligt i rapporten, att han inte ankommit en à två månader tidigare. Då borde han enligt sin egen åsikt haft full anledning att hoppas på den framgång, som han vid föreläggandet i Göteborg av sitt förslag till denna expedition var övertygad att han kunde räkna med. Orsaken varför ryssarna ej längre hade Oonalaska till sin mötesplats förklarar han ha varit den, att »de funnit et förmonligare läge i Cooks floden, hvarest Sjö-uttern nu finnes till öfverflöd, sedan den gått ut aldeles på Oonaluska och de andra Räf-öarne: detta dyrbara djur har nu flyttat åt Norden».

Det var sålunda med påtaglig besvikelse och sorg i hjärtat, som Cox efter ett par veckors tid såg sig nödsakad att uppge vidare tanke på några kapningar i dessa ogästvänliga och stormiga farvatten. Den 12 november styrde han åter sydvart och anlände omsider till Canton vid årsskiftet.

Men — bättre lycka nästa gång, tänkte tydligen Cox. Sveriges krig mot Ryssland var ju ännu i full gång och hans åtagna förpliktelser som kaparkapten alltså alltjämt gällande. Även om han antyder i rapporten, att hans innersta uppfattning var den, att han otvivelaktigt kunde tjäna

betydligt mera till egen vinning på att ligga kvar med sitt fartyg i Canton, än om han återvände till Amerika för att söka upp ryssarna, så har han likväl redan börjat låta göra briggen segelklar igen för att, om hans hälsa det tillåte, snarast åter företaga en ny expedition dit upp. Intill ankomsten till Canton skall Cox ha depenserat omkring 4 000 pund sterling på *Mercurys* resa (se bil. 3).

Av ena eller andra anledningen synes det ha dragit ut på tiden med startandet av en andra Alaska-expedition och den 14 augusti 1790 slöts freden i Värälä och därmed var tiden också definitivt ute för giltigheten av John Henry Cox' fullmakt som svensk sjöofficer och för hans krigiska uppdrag i svensk tjänst.

*

Någon skottväxling med fienden hade det alltså inte blivit i samband med denna egendomliga, halvt sjömilitära expedition. Men hade kriget varat längre än det gjorde och hade Cox med sin *Mercury* än en gång prövat på att störa den ryska pälshandeln där uppe i norr, så är det visst inte uteslutet, att så kunnat bli fallet.

Den »sjöstyrka», varmed ryssarna skulle kunna ha bekämpat *Mercury*, utgjordes under åren 1789–90 — fränsett ett antal farkoster av ringa stridsvärde — dock blott av en enda enhet, nämligen den år 1789 i Ochotsk byggda 3-mastaren *Slava Rossie* om 250 ton med en bestyckning av 16 metallkanoner, även den. Commodore Billings, som den 14 september 1789, medan han befann sig i Ochotsk med sin ryska vetenskapliga expedition (omnämnd i not 1), för vars räkning detta skepp blivit byggt, hade genom kurir från St. Petersburg fått det första meddelandet om att krig utbrutit mellan Ryssland och Sverige, avseglade fem dagar senare med expeditionen till Petropavlovsk, dit man anlände den 1 oktober. Skeppet avriggades och lades i vinterkvarter.⁸

I början av mars 1790 — och först då — nåddes här commodore Billings av den säkerligen överraskande underrättelsen från St. Petersburg, att ett 16-kanons skepp *Mercury* under befäl av en Mr. Coxe skulle ha blivit sänt till dessa farvatten på uppdrag av svenska regeringen för att skada den ryska pälshandeln, vilket, tillägger Sauer, »it was to be our business to prevent».⁹

Att Cox redan fyra månader tidigare hunnit göra ett strandhugg på

⁸ »Bulletin» nr 100, s. 434 samt Sauer, a. a., s. 139 och 141 ff.

⁹ Sauer, a. a., s. 138.

Aleuterna och nu befann sig med sitt fartyg välbehållen i Canton, var ju inte gott för Billings att veta. Men i varje fall stack han inte till sjöss med *Slava Rossie* förrän i början av maj 1790 och då med kurs mot Aleuterna och nordvästkusten av Amerika. De gjorde därunder ett 10 dagars uppehåll vid Oonalaska, men Sauer nämner ingenting i sitt arbete om att de därvid hört sig för eller erfärit något om *Mercury*.¹⁰

Under år 1791 hade ryssarna fått ännu ett nybyggt stridsfartyg i tjänst, nämligen en i närheten av Petropavlovsk byggd mindre korvett, vid namn *Tjornij Arjol*.¹ Så hade den gode Cox, som sagt, gjort om försöket och om ryssarna varit på sin vakt, så vet man aldrig hur det hade kunnat gå.

*

Av kända fakta rörande förloppet av *Mercurys* resa vill det synas, som om Cox — vilken först och främst var en initiativrik affärsman men ingalunda förefaller ha varit någon kaparkapten av rätta ullen och över huvud taget ingen sjökrigare — tog påfallande lätt på den militära sidan av sitt åtagna uppdrag. En avgörande faktor vid bedömandet av utgången av den i sak misslyckade expeditionen är ju, att Cox genom omständigheternas makt fick hela sitt tidsschema spolierat. Att han, sådana som förhållandena visade sig vara på Oonalaska — den enda hamn inom operationsområdet han besökte — lät nåd gå före rätt och underlät att, såsom instruktionen anbefallde, tillfoga därvarande ryska, helt obetydliga anläggningar »skada och afbräck», må ju också ha sin rimliga förklaring. Likaså kan man fullt förstå, om det på grund av isförhållandena säkerligen inte fanns någon praktisk möjlighet att med *Mercury* ta sig fram till de tre i Cook's Inlet liggande ryska fartygen och förstöra eller kapa dem, och för den delen inte heller till alla i den trakten befintliga ryska faktorier m. m. för att utplåna desamma. Men i hans uppdrag ingick även att söka skada på »Östra sidan af Ryska Riket» varande »etablissemens», varmed närmast kunde avses hamnen i Petropavlovsk, där ryssarna plägade utrusta sina fartyg. Om Cox omedelbart efter besöket vid Oonalaska, alltså i november 1789, då man i Petropavlovsk ännu inte hade en aning om *Mercurys* existens, hade riktat ett överraskande angrepp på denna bas, skulle det säkerligen ha kunnat bereda ryssarna avsevärt förfång. Normalt borde han ha kunnat räkna med — i motsats till vad

¹⁰ Sauer, a. a., s. 149 f., 153 och 163.

¹ »Bulletin», nr 100, s. 435.

fallet var på amerikanska sidan — att komma till en isfri kust.² Men att Cox ej tycks ha planerat något sådant företag och över huvud taget inte var beredd på allvarligare stridsåtgärder än att kapa obehärdade handelsfartyg, därpå tyder den omständigheten, att varken enligt hans egna ord eller i löjtnant Mortimers utförliga berättelse om resan någon som helst antydning göres om att besättningen en enda gång övats vid sina kanoner eller eljest förberett sig på eventuellt kommande nappatag med en fiende.

*

Slutligen må några ord nämnas om vad man känner till om John Henry Cox' sista levnadsår. Redan innan han själv kommit på kant med engelska Ostindiska kompaniet, hade en av hans tidigare omnämnda kompanjoner, skotten Reid, givit sig in på äventyrliga spekulationer och gått i konkurs. Det österrikiska konsulatet måste stängas och Reid nödgades lämna Kina. Därmed återstod dock alltså, i varje fall till namnet, en firma Cox & Beale. Den fortsatte under Cox' långa bortovaro från Canton i de gamla hjulspåren med resor på nordvästra Amerika. Dessa visade sig alltså vinstgivande men hade kännning av tilltagande och tämligen hårdhänt konkurrens från spanska fartyg.³

Cox kom efter sin återkomst till Canton snart in igen i affärerna där och i Macao tillsammans med Daniel Beale och dennes yngre broder Thomas Beale. Firman lät numera sina fartyg segla under portugisisk flagg, enär Cox kunnat konstatera, att han på så sätt inbesparade ca 200 livres per fartyg i skatt. Det var en av de talrika fördelar, som utrustandet av dem i Macao medförde. Men så en dag i juli 1791 kom ett av deras skepp, *Nootka*, inseglande i Macaos hamn med en last av 8 000 sälskinn från nordvästkusten av Amerika och förande brittisk flagg! Hon ämnade fortsätta in till Whampoa. Engelska Ostindiska kompaniets representanter på platsen slog genast alarm hos de kinesiska myndigheterna — och *Nootka* hissade skyndsamt preussisk flagg i stället (Beale d. ä. var alltså preussisk konsul).

² Sauer (a. a., s. 145 f.), beskriver oktobervädret i Petropavlovsk 1789 såsom mildt och mycket behagligt, och ej förrän i senare delen av november hade den första snön börjat falla. — A. E. Nordenskjöld (a. a., II, s. 227) framhåller, att det är typiskt för dessa nordliga farvatten, att de västra kusterna plägar vara isfria samtidigt med att de östra blockeras av is.

³ »Bulletin», nr 110, s. 377 ff. Denna hänvisning gäller även den följande texten.

I slutet av september 1791 kom Cox själv med sin gamla trogna *Mercury* stävande upp för floden till Cantons uthamn Whampoa. Men briggen var ingalunda väl sedd av engelska Ostindiska kompaniet. Tvärtom hotade detta Cox på allt sätt, vägrande honom varje uppehållstillstånd därför att han, engelsk undersåte som han var, ansågs ha kränkt kompaniets »sakrosanta» monopol. Än en gång lät han lugnt hissa den preussiska flaggan samt gick i land under respektlösa protester mot kompaniet och dess bannstrålar.

John Henry Cox fick inte leva länge nog för att verkligen få njuta av den förmögenhet han skapat sig, alltsedan den tiden han så vackert började avyttra sina fäderneärvda »sing songs». Innan 1791 års seglationssäsong var till ända, hade den verksamme mannens livslåga slocknat.

*

Såsom av inledningen till denna studie framgick, var — enligt tidningsuppgifterna — planer å bane i Amerika på hösten 1933 att uppkalla en flod i Alaska efter John Henry Cox. Det har vid härom hos United States Board on geographic names gjord förfrågan visat sig, att den vackra avsikten att sålunda hugfästa hans minne också blev verklighet. Beslutet härom hade i själva verket fattats redan den 7 juni 1933.

BILAGOR

Bil. 1.

Riksarkivet, Ruuthska saml. vol. 4.

Ett till svenska språket av okänd hand översatt brev från J. H. Cox till statssekreteraren frib. Erik Ruuth, dat. Canton den 2 jan. 1790.

(Överskrift saknas)

Jag har äran underrätta S[alvo] T[itulo] om min ankomst hit, från N. W. Kusten af America, den 27 sistlidne månad, med den beväpnade Briggen Gustav III. Förledne vinters ovanliga stränghet i Europa qvarhöll mig i Thame's floden, öfver en månad längre än jag först ämnade, och nödgade mig gå in i Söder-Hafvet genom Goda Hopps udden, i stället för Cap Horn. Genom dessa oförväntade uppehåll hindrades vi at komma till Americanska Kusten förr än den 26 Oct. då vi ankrade i den stora östra Bayen af Oonalaska; och ehuru denna Ö, under vintermånaderna, varit vanliga mötesplatsen för de fartyg som från Kamchatka drifva Pälswerkshandeln samt Cook och andre alltid träffat dem der, hvarest jag icke eller tviflade at finna dem: blef jag likväl olyckligtvis bedragen i mitt hopp —. Vi funno blott, kringspridde på åtskillige ställen af ön, några få Ryske Jägare, hvilke voro sysselsatte at samla skin-varor till ankomsten af et fartyg, som väntades dit följande året. Som detta folkets hela rikedom endast bestod i några få usliga räfskin, ansåg jag Svenska Flaggens ära ovärdigt at plundra dem.

Af detta folket blefvo vi underrättade at trenne fartyg lågo i Cook's floden, men de voro denna sena årstid så stängde af is och snö, at det var omöjligt komma åt dem. Hade jag, lyckligen, ankommit en månad förr på Kusten, (enligt hvad jag hade full anledning at hoppas, då jag först upgaf för S. T. mit Förslag till denna expedition,) så är jag öfvertygad at jag nu kunnat meddela S. T. en mera tilfridsställande Berättelse om Ryska Pälswerks Köpmännerne. —. Orsaken hvarföre Ryssarne icke göra Oonaluska till sin mötesplats, som tillföre, är den, at de funnit et förmonligare läge i Cooks floden, hvarest Sjö-uttern nu finnes till öfverflöd, sedan den gått ut aldeles på Oonaluska och de andra Räf-öarne: detta dyrbara djur har nu flyttat åt nordn. —. Sedan vi utan framgång genom-sökt hela denna ö, lämnade vi Kusten den 12 Novemb: och kastade ankar på red-den af Macao den 27 sistledne månad.

Jag försäkrar S. T. at i följe af den ifver hvarmed jag längtar efter tillfälle at visa mig värdig S. T. förtroende, det förorsakat mig mycket bekymmer och miss-

nöje, at denna expedition, som verkligen lofvade mycken framgång, endå misslyckats; och ehuru jag kunde mycket förmonligare använda min tid till egen vinning, om jag låge kvar här på stället, än om jag vänder om till America för at uppsöka Ryssarne; skall jag likväl, så framt min hälsa tillåter, med första möjlighet gå tillbaka till Cook's floden, i hvilken afsigt vi nu tilrede vår Brigg det fortaste vi kunne; Ty jag värderar ingenting högre än hoppet at förtjena bifall af en så stor och älskvärd Förste, som Den, hvars Fullmagt jag har äran innehafva. — Nyss framkommen till Canton kan jag icke denna gång insända en noggrannare redogörelse, utan spar det till nästa lägenhet, då jag skall öfversända till S. T. en omständelig charta öfver Briggen Gustav III:s gång i Söderhafvet, med de öfriga chartor och ritningar Jag förfärdigat under resan. &ca

J. H. Cox.

Bil. 2.

Godegårdsarkivet i Nordiska museet,
J. A. Grills handlingar, Korrespondens vol. 3. — Källan välvilligt påvisad av överste Gösta Hahr.

The Honorable the Directors of the Swedish East India Company.

Honorable Sirs.

I embrace the earliest opportunity of inform.^g you of my arrival here and at the same time of the reasons which prevented my earlier arrival. Having been much interested in all the expeditions to the NW coast of America since the first establishment of the Fur trade from thence to China and well acquainted with the extent and value of the Russian trade from thence to Kamchatka I was induced to submit a short memorial on that subject to his Excellency Baron Ruuth in which I stated the advantages as well as éclat, that would accrue to the Swedish arms from the destruction of the beneficial trade the Russians carry on there.

In consequence of this memorial I received a Commission from his Swedish Majesty to equip and arm a vessel in England under the Swedish Flag and to cruize upon the Russians during the continuance of the War.

This expedition which certainly bore a favorable aspect has unfortunately failed thro the lateness of our arrival on the coast of America for we only reached Oonalaska the 26.th October and tho we there obtained informations of 3 Vessels belonging to the Russians, it was at this Season of the year impossible to get at them, blocked up by ice and snow. In deed I had every reason to expect to find some of the Russian vessels at Oonalaska, that Island having been their usual place of resort during the winter months but they have, it seems, formed a more eligible Settlement in Cook's river where the Sea Otter the principal object of their search is more abundant. Had I arrived upon the coast as I had

every reason to expect a month or two earlier I should have given a better account of the Russians, but I was unfortunately detained more than a month by the Ice in the river Thames, which reduced me to the necessity of going into the South seas by the way of the Cape of Good Hope instead of Cape Horn.

The event of this expedition depending in a great degree upon Secrecy, I flatter myself my Silence upon this subject even to you will rather merit your approbation than censure.

The very great obligations Hon'ble Sirs which I owe to your friendship and protection make it my duty as it is my inclination and will be my constant Study to use every endeavour to promote the honor, credit and interest of the Swedish Company and to prove myself not undeserving the favor & protection you have honored me with. I beg leave to recommend the accompanying Letter addressed to his Excellency Baron Ruuth to your favor and I have the Honor to be with the utmost respect.

Canton Jany 4.th 1790

Honorable Sirs

Your most obliged & obed.^t Servt

J. H. Cox

(Duplicate)

Bil. 3.

Godegårdsarkivet i Nordiska museet,
J. A. Grills handlingar, Korrespon-
dens vol. 3. — Källan välvilligt på-
pekad av överste Gösta Hahr.

Utdrag i vad gäller John Henry Cox ur brev från W. Chalmers m. fl., svenska Ostindiska kompaniets superkargörer i Canton, till deras huvudmän i Göteborg, dat. 7 januari 1790.

Högwälborne och Wälborne Herrar Directeurer.

Den 1ste dennes anlande Herr Cox til 2^{dra} Baren med en liten armerad Brigg kallad Gustaf den III^{dje} under Svensk Örlogs Flagg. Rättigheten härtill har han för Oss intygat förmedelst upwisande af Kongl. Mayst^s Fullmakt daterad Götheborg d: 11 Novemb. 1788 som tillägger honom Capitains Namn heder och wärdighet wid Swenska Amiralitetet, samt en särskild med Kongl: Mays^{ts} egenhändiga underskrift gifwen Authorisation at under påstående Krig med Ryssland få kryssa på NW Custen af America och at där kapra på de Ryska Skeppen som idka Pelterie Handeln.

Dess speculation som tills dato lärt kostat £ 4 000 Sterl. har misslyckats; Emedan Han ankom til Oonalaska wintertiden och så sent at Ryska Skeppen woro redan afseglade därifrån. Hwad för öfrigt denna Resa beträffar, utbe wi

Oss få referera till det Herr Cox sjelf hos Respective Direction uti närgående
Bref har äran afgifwa.

Framhårdar med största wördnad
Högwålborne och wålborne Herrar Directeurernes
Ödmiukaste Tjenare

William Chalmers.

Lars Gotheen.

J. A. Smedberg.

*

APPENDIX RÖRANDE KÄLLMATERIALET

Utöver i de källor, som i uppsatsen finnas refererade, har forskningar gjorts
i bl. a. nedan angivna:

Riksarkivet

Strödda hist. handl.: vol. 38 b Förseglade order (1780, 1788).

Ruuthska saml.: vol. 1 Erik Ruuths koncepter till Konungen (1788-91).

vol. 2 Erik Ruuths brev o. memorialer till Konungen jämte Konungens svar
(1787-91).

vol. 3 Skrivelser till Erik Ruuth från Gustav III (1786-90).

vol. 7 Skrivelser till Erik Ruuth från Amiralitetskollegium (1787-89).

Rådsprotokoll i krigsärenden 1788.

Rådsprotokoll i finansärenden 1788.

Krigsarkivet

Amiralitetskollegii och Chefens för Göteborgseskadern arkiv 1788.

Uppsala universitetsbibliotek

Följande vol. i Handskriftsamlingen: F 379, F 432, F 497 (de två sistnämnda
ingående i Gustavianska samlingen), F 597 a och b, F 598, F 613, F 614,
F 616 a: 1 och a: 2, F 616 b, F 617 a, b och c, F 618, F 619, F 620, F 626,
F 628, F 647 d, F 722, F 725, alla berörande åren 1788-1790;

dock utan att något som helst anträffats om Cox' expedition, vare sig direkt
samhörande därmed eller ens anspelande på att den ägt rum. Troligen har den
anbefallda och synbarligen noggrant iakttagna sekretessen kraftigt bidragit till
att så litet på sin tid skrivits i saken. Ehuru företaget onekligen hade en hug-
skottsbetonad anstrykning och förvisso inte kröntes med beräknad framgång,
så var det likväl en om också obetydlig kugge i Sveriges yttre politik under
Gustav III.

Henrik Wilhelm Hahr d. ä. och Ostindiska kompaniet

Av överste Gösta Hahr

Släkten Hahr leder sitt ursprung från byn Gehmkendorf nära staden Teterow i östra Mecklenburg, där äldste kände stamfadern bonden Thomas Hahr avled 1676. Hans son Jürgen (1655–1732) blev arrendator av länsgods tillhöriga familjerna von Lewetzow (Klein Markow) och von der Kettenburg (Gr. Wüstenfelde). I sitt gifte med Eva Westphal hade han 10 barn, av vilka äldste sonen Hinrich (1693–1747) efter 7-årig handelsutbildning i Rostock kom till Sverige 1715. Efter anställning i Göteborg fick han 1717 »kondition» i Stockholm hos sin sedermera svärfader handelsmannen Simon Fredrik Küsel från Lübeck och 1719 hos kommerserådet David Hildebrand. Efter dennes död 1720 blev Hahr sin egen, fick burskap 1723 och gifte sig samma år med sin förre principals dotter Anna Christina Küsel (1704–1778). En hennes halvbror var den sedermera kände direktören i Ostindiska kompaniet Carl Gottfrid Küsel (1729–1795).

Hinrich Hahr, sedan 1733 grosshandlare, var mångårig föreståndare vid spinnhuset och betrodd »Kirchenvorsteher» i Tyska församlingen och ägde från 1739 det av »Hildebrandska arvingarna» inköpta huset Västerlånggatan 66. Som politiker var han, vid sidan av sin synnerligen gode vän Wilhelm Grubb och i förbindelse även med Johan Arckenholtz och Christoffer Springer, en av de ledande mössorna inom Stockholms borgerskap. Efter en i stadens annaler enastående förbittrad valstrid blev han en av dess representanter vid 1731 års riksdag. På grund av samma riksdags beslut att i utlandet född icke vore valbar, betogs Hahr möjligheten att kandidera för kommande riksdagar. Han gjorde sig dock alltjämt bemärkt såsom förkämpe för handelns frihet och motståndare till den tidens monopolsträvanden och kom därmed i stark opposition till de mäktiga hattarna bröderna Anders och Tomas Plomgren samt den ökände Gustaf Kierman.

Den äldste sonen Henrik Wilhelm Hahr d. ä. föddes i apotekare Doves hus vid Stortorget (nuv. nr 16) den 24 februari 1724. Om dennes barn-dom känna vi intet. Han har troligen undervisats i Tyska församlingens skola och där bibragts den vackra och rediga handstil, som han bibehöll livet igenom. Fadern torde hava grundligt utbildat honom för handels-yrket och tidigt fick han göra rätt för sig på kontorsstolen. Redan som 18-åring uppträder han inför magistraten för att i sin sjuke faders ställe där redovisa efter 1741 års införselförbud ännu innehavda utrikes kram-varor.

Faderns handels- och rederirörelse fortsattes ännu några år efter döds-fallet huvudsakligen i avvecklande syfte. Henrik Wilhelm var därvid sin mors hjälpreda och den ledande kraften i den under firma »Hinrich Hahr Witwe» fortsatta handelsrörelsen.

Dödsboet var emellertid konkursmässigt, vilket modern länge lyckades hemlighålla, försvarande en i bouppteckningen införd »luftpost» om 110 000 d. k:mt med att ett yppande av boets släta tillstånd skulle icke vara till gagn för kreditorerna »men har jag till den nådiga Guden den fulla förtröstan, vilken alltid visar nåd och barmhärtighet till änkor och faderlösa barn, att han så lärer välsigna min handel att ej allenast min sal. mans kreditorer kunna erhålla deras fulla betalning utan ock att jag och mina barn, vilka nästan alla omyndiga äro, hädanefter kunna få något att fågna oss över». Bubblan brast emellertid 1753. Den 13 januari detta år infunno sig Henrik Wilhelm och förmyndarna för hans omyndiga syskon inför justitiekollegiet. Den förre anhöll å moders och syskons vägnar om »någon närmare utredning av sterbhusegendomen än redan skett samt att den förseglade bouppteckningen måtte öppnas på det ett eller annat måtte varda ändrat». Detta bifölls och efter verkställd utredning, då luftposten kom i dagen, resolverade kollegiet att »som sterbhusskulden vida överstiger egendomen, så varder ej någon fördel eller giftorätt för änkan eller något arv för barnen».

Den unge Hahr lyckades detta oaktat att tillfredsställa alla kredito-rerna, vartill särskilt en förmånlig försäljning 1755 av fastigheten vid Västerlånggatan kom att bidra. Bland dem som bistodo honom med råd och dåd må bl. a. nämnas Georg Henrik Conradi, sedan 1762 direktör i Ostindiska kompaniet. Det kan emellertid ifrågasättas, om icke boets avveckling givit anledning till en schism mellan modern och sonen. I den mängd brev från den senares äldre levnadsår som finnas bevarade, nämnes aldrig modern, ej heller gläder han henne med några gåvor från

sina resor, vilket allt står i påtaglig motsats till brodern Jacob, som under sina Kantonår ofta har henne i tankarna.

Importhandelns vid denna tid betryckta läge drev Hahr redan under tiden för firmans avveckling att överge sin faders yrke och i stället söka sin utkomst vid »manufakturerna». Redan 1751 fick han privilegium för en yllefabrik i Stockholm, sedermera ändrat till Sigtuna. Bristen på förlagskapital föranledde emellertid fabriken nedläggande redan på våren 1755. Bättre framtidsutsikter skulle yppas genom det i samband härmed fattade beslutet att övergå i Ostindiska kompaniets tjänst, dåtidens största och mest inbringande handelsmonopol. Brodern Jacob hade tidigare tagit samma steg och gjorde redan 1748–1751 sin första resa till Kanton som assistent på skeppet *Enigheten*.

De båda bröderna kommo alltså att helt bryta mot faderns så starkt markerade livsåskådning om fri handel och emot varje monopol för att i stället följa tidens strömningar. Henrik Wilhelm markerade detta än ytterligare genom att 1763 gifta sig med Cathrina Magdalena Rothstein (1742–1820), dotter till den kände »hatten» och vännen till faderns bittra motståndare bröderna Plomgren, linkrämare och rådmannen i Stockholm Anders Rothstein och hans hustru Catharina Margareta Höckert.

Vilka de den tiden så nödvändiga relationer voro, som skaffade bröderna Hahr anställning bland Ostindiska kompaniets »officianter», känna vi icke med säkerhet.

Deras faders trogne vän handelsmannen Wilhelm Grubb, vars dotter var gift med den mäktige direktören Niclas Sahlgren, kan tänkas hava varit förmedlaren. Två andra döttrar till samme Grubb voro för övrigt gifta med ledande män inom kompaniet nämligen bruksägaren Nils Ström och superkargen Volrath Tham.

Sin jungfruresa gjorde Hahr 1755–56 såsom assistent å skeppet *Enigheten*, samma skepp vilket brodern medföljt 7 år tidigare.¹ Kapten var Baltzar Grubb, son till köpmannen i Stockholm Nils A:son Grubb. Då samma skepp den 2 januari 1757 kl. 4 em. avseglade »med favorabel vind» från Göteborg, är Hahr återigen med som assistent. Superkarger voro Jacob Greiff, Fr. Wilh. König, son till kompaniets grundläggare, Loode och Gustaf Tham. Medassistent till Hahr var Justus C. Osterman. Fartygschef var kapten Charles Chapman, möjligen broder till den kände

¹ Skepp om 375 svåra läster, byggt av ek 1747 på Djurgårdsvarvet i Stockholm, förde 30 kanoner och hade en besättning om 140 man.

skeppsbyggaren Fr. Henr. af Chapman. Om resan, som var *Enighetens* sista, är endast känt, att hemkomsten ägde rum i september 1758.

För Hahrs vidkommande torde resan hava inneburit en god merit, ty då han i april 1760 anträder nästa ombord på *Riksens Ständer*, är han befordrad till fjärde superkarg. Färden var märklig så till vida, att det var den sista som kompaniet förlade ruten via Suratte, den dåtida stora handelsstaden på nordvästkusten av Främre Indien norr om Bombay, före det vanliga slutmålet Kanton.

Med »Riksens Ständer» 1760–62

Några relikter av Ostindiska kompaniets numera till sin huvuddel förstörda eller förskingrade arkiv och samtida göteborgska tidningar hava möjliggjort att vinna en ovanligt fullständig inblick i vissa skeden och detaljer av denna resa. Tyvärr saknar jag förmåga att ge skildringen en anstrykning à la Wallenbergs »Min son på galejan» utan läsaren får nöja sig uteslutande med de torra fakta, som dessa urkunder förmedla.

»Göteborgska Magasinet» skriver den 29 mars 1760:

I dessa dagar avgår »Riksens Ständer», ett av de ståtligaste handelsskepp i världen till Suratte och sedermera till Kanton m. fl. orter. Skeppet drager 460 svåra läster² och försvaras av 170 man, 24 st. sexpundiga, 8 tolvpundiga, 2 adertonpundiga och 8 smärre kanoner. Hit höra ock 2 nickhakar och allt muskedunder, geschwinda skott och sprängkistor utom annan ammunition inlagd uti artilleriförrådet. Utförseln vet jag väl icke till pricka dock består den ungefärligen av 4 500 skpd järn, 800 skpd koppar, 150 skpd stål, 250 skpd spik, 100 tolfte bräder, 60 skpd ankare, att förtiga kochenill, elfenben, mönja, blyvitt, vermillon eller cinober och några hundra musköter.

Om fartygets dimensioner är känt:

Längd över stäv	154½ fot	Höjden mellan däcken	5½ fot
Bredd	46½ fot	Stormastens höjd	97 fot
Djupet i rummet från garmringen och under- bjälken	16½ fot	Dess diameter vid basen	35 tum
		Höjden från vatten- brynet till toppen	156 fot.

Riksens Ständer måste särskilt under fulla segel och med sin starka bestyckning hava erbjudit en ståtlig och respektingivande anblick. Nå-

² Tredäcks-skepp byggt av ek 1756 på varvet Terra Nova i Stockholm.

gon »snällseglare» var den dock icke. Utrymmet ombord torde med hänsyn till det stora antalet »officianter», den för artilleriets betjänande liksom på en örlogsman beräknade stora besättningen och själva lasten varit det minsta möjliga. Den låga däckshöjden måste varit mycket besvärande. Huru superkargernas hytter voro belägna och deras storlek framgår av illustrationen.

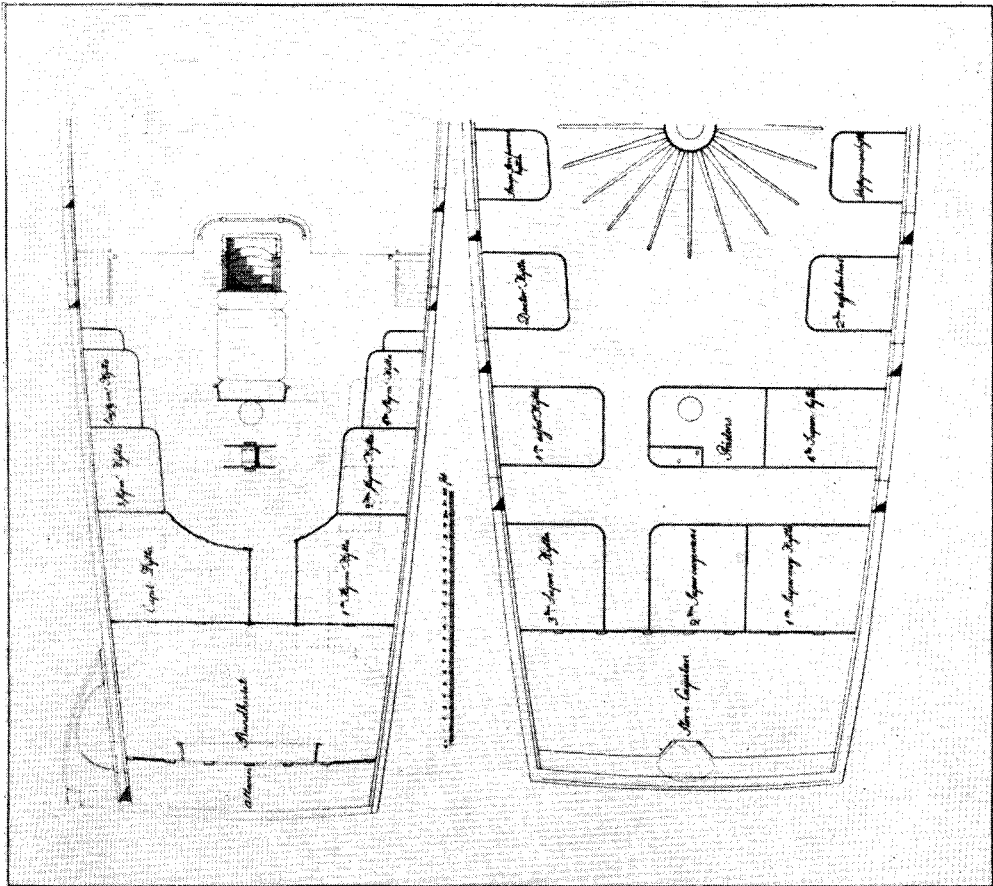
I ett senare nr av »Göteborgska Magasinet» (12/4) läses följande:

Riksens Ständer ligger nu på Riföfjord, ämnat till Suratte m. m. Kaptenen på detta skepp Herr B. Grubb har nödig hjälp av 5 styrmän, herrar Habicht, Stierngranat, Carell, Angerstein och Wulf. Antalet av herrar superkargörerna går till samma nummer för de olika och vidsträckta kunskaper, som en så betydande handelsresa fordrar. Deras namn äro David Sandberg, Chr. H. Braad, M. Borgman, Hinr. W. Hahr och Ritterberg. Assistenten eller superkargörernas adjunker äro herrar Ulric Valtinsson och Jonas Almrot. Predikanten, Herr Pontin, är nära släktinge med den avlidne Hasselqvist och rekommenderad av herr arkiater Linneus om icke av hela vetenskapsakademien.

Kapten Grubb får i en not omdömet att vara »känd av många ej mindre prydan än nödiga insikter, förer ock med sig ett av de utvaldaste bibliotek, som läser finnas i Neptuni rike». — Denne Grubb, f. 1725, † 1766, var kusinson till Hinrich Hahrs förutnämnde kollega och synnerlige vän Wilhelm Mikaelsson Grubb, vars dotter som nämnts blev gift med Niclas Sahlgren, den kände handelsmannen i Göteborg och direktören i Ostindiska kompaniet.

Om andre superkargen Braad, vilken i förening med Grubb »för att intet förnuftigt tidsfördriv skulle saknas» utvalt det 700–800 band omfattande biblioteket, heter det: »att denne vittre superkarg kom i början av förlidet år hem efter många äventyr och en på kompaniets anstalter och kostnad fulländad verkligen lärd handelsresa».

Braads handskrivna och vackert illustrerade reserapport jämte åtskilliga hans skrifter och anteckningar finnas ännu bevarade och utgöra några av Ostindiska kompaniets mest värdefulla arkivalier. Han hade i en naturforskarens skepnad undersökt handelsförhållandena i Främre Indien och möjligheterna att där anlägga ett svenskt faktori. Suratte ansågs som den härför mest lämpliga platsen. Hans förmodan att hava hållit engelsmännen i okunnighet om syftet med sin resa skulle, som vi skola se i det följande, icke komma att besannas. Planer och instruktioner för här föreliggande *Riksens Ständers* resa äro byggda på Braads er-

Hytterna i en ostindiefarare.

Efter H. Hammar.

farenheter. Hans placering som andre superkarg, oaktat han icke förut gjort någon färd som superkarg, visar det förtroende som kompaniet hyste för honom och de förhoppningar, som ställdes på expeditionen. Dessa senare markeras än ytterligare genom att en av kompaniets skickligaste män D. Sandberg, sedermera adlad af Sandeberg, utsetts till förste superkarg. Dessa dugande män och de skiftande erfarenheter, som denna expedition skulle bjuda, måste för Henrik Wilhelm Hahr hava varit till stor lärdom och en god grundval för de många färder han sedan skulle

komma att företaga. Braad ger honom för övrigt det vitsordet, att hans uppförande under resan varit både »beskedeligt och tjänstaktigt» i motsats till Ritterberg, vilken han bedömer som »impertinent».

Hahrs namn kommer, i vad närmast följer, att endast sparsamt påträffas. Vad där anföres, är emellertid sådana fakta, att vi få en så vitt möjligt klargörande bild av hela hans verksamhetsfält. De mer eller mindre torftiga upplysningar vi äga om hans senare färder, för vilka denna första resa som superkarg i tillämpliga delar torde kunna anses förebildlig, kräva denna bakgrund för att göra det hela för oss, nutidsmänniskor, begripligt och levande.

I Upsala universitetsbibliotek hava bland Braads där förvarade handlingar påträffats en plan och tre instruktioner, varav två för superkargerna och en för kaptenen, vilka utarbetats och fastställts att gälla, den förra i tillämpliga delar, de senare speciellt för expeditionen med *Riksens Ständer*.

Det största intresset erbjuda de tre instruktionerna, av vilka den ena för superkargerna är att anse som »förtrolig» och icke fick öppnas förrän skeppet passerat Vinga. Handelsspionage förekom även den tiden! Den officiella instruktionen bär titeln: »*Reglemente för superkargörerna på Riksens Ständer, givet den 29. januari 1760.*» Den förtroliga saknar särskild titel och är daterad den 28 februari 1760 dvs. i närmare anslutning till avresan, som emellertid på grund av vidriga vindar eller andra hinder icke ägde rum förrän i april. De befintliga exemplaren äro avskrifter, av handstilen att döma gjorda av Braad själv. De undertecknade direktörernas namn återgivas endast med deras initialer. »N. S.» är troligen Niclas Sahlgren, »A. G.» Abraham Grill, »J. v. U. J.» Jacob Jeansson von Utfall. Vem »J. N. W.» skall vara, är mera osäkert, möjligen kan det vara John Wilson.

Reglementet innehåller icke mindre än 41 paragrafer, som följa varandra utan någon klar och bestämd indelningsgrund. Den första paragrafen ger, som sig bör, upptakten för hela resan: »Så snart superkargerna kommit ombord och vinden blåser god, beordra kaptenen till segels till Madeira antingen nordom eller genom Kanalen efter omständigheterna.»

Paragraf 2 ägnas *själavården* ombord. Superkargerna skulle noga övervaka, att kaptenen dagligen lät avhålla morgon- och aftonbön samt predikningar om söndagarna. Genom gudstjänstens bevisande skulle de själva föregå med gott exempel. De skulle förekomma osämja och för-

mana till enighet. Religionsdispyter med dem, som äro av annan lära, finge icke tålas.

Förhållandet mellan superkargerna och fartygschefen var noga avvägt till förekommande av misshälligheter och till värn för de förras myndighet. Kaptenen får ingenstädes inlöpa utan superkargernas order, och dessa måste i sin ordning ihågkomma, att ju förr skeppet anländer till föresatta hamnar desto större nytta för kompaniet.

Vidare säges, att som kaptenen ingenstädes får inlöpa eller det ringaste kompaniets eller privat gods intaga eller något företaga i de mål, varom hans instruktion ingenting förordnar, så rätta sig superkargerna därefter. Härav föranledda order skola alltid vara undertecknade av förste superkargen och minst en av de övriga. Dessa order skola åtlydas, som om de voro givna av kompaniets direktion vid äventyr att månadshyra eller privilegiepengar indragas. Fall av »désobeissance» skola skriftligen införas i »konselj- eller rådplägningsboken». Kaptenen tillåts icke heller att köpa något för skeppets behov utan att därom hava ingivit rekvisition till superkargerna undertecknad av honom och »opperstyrman».

Kaptenens jurisdiktion sträcker sig över över- och underofficerare, skeppsbetjänter och kadetter, men superkargerna, assistenter, hovmästare, kajutkock och en superkargdräng äro därifrån undantagna. Dessa höra, när de »förse sig», under en särskild »skeppsrätt» av superkarger, assistenter och så många officerare, att antalet blir sju. Skeppsskrivaren är protokollförare, såväl i fråga om mål som falla under den vanliga som särskilda skeppsrätten. Sveriges lag, rättegångsbalken, »sjöartiklarna och Kungl. Maj:ts regler» av 2 maj 1685 skulle följas i båda rätterna. Kaptenen står till svars inför den särskilda rätten »om han i något mål skulle befinnas brottslig eller uti angeläget mål handlade mot sin instruktion eller sökte föranleda officerare eller besättning till myteri att förstöra den tillämnade expeditionen och efter åtvarning ej rättade sig utan framfor i sitt arga uppsåt, i vilken händelse superkargerna frihet lämnas».

Efter laga dom och rannsaking och sedan kaptenen blivit övertygad om sitt brott, må skeppsrätten döma honom till avsättning och att hållas fängslad i sin hytt. »Dock må superkargerna därvid gå försiktigt till väga utan uppsåt att göra kaptenen tort, men som rättssinta män allenast hava avseende på att förekomma fara, osäkerhet, förbrytelser och oordning och efter yttersta förmåga bevaka kompaniets intressen.» En säkerligen mycket klok bestämmelse, ägnad att hindra missbruk av den givna

makten. Missbrukas den, stå superkargerna till ansvar och straff vid hemkomsten.

Superkargerna ägde tillika en viss *överbakningsrätt* i fråga om kaptenens handhavande av disciplinen ombord. Sålunda skola de närvara vid den vanliga skeppsrätten, »krigsrätten», såsom åhörare dock utan att avgiva votum eller döma. »De må allenast observera att rätt skipas och sina skriftliga remarques däröver lämna direktionen.» Över små felaktigheter tillses, att ingen rätt hålles. Men försummar kaptenen det »i konsekvens», då böra superkargerna först muntligen och sedan skriftligen »föreställa honom nödvändigheten» och, om han framhärdar, ställa honom till ansvar.

Över dessa rättsliga bestämmelser vilar en human, liberal anda, som fördelaktigt skiljer sig från den tidens sedvana. Disciplinen ombord på Ostindiefararna har vitsordats som god och tillgängliga källor förmåla icke om allvarligare förseelser såsom myterier eller omfattande lydnadsbrott.

Ordningsstadgan förbjuder fylleri, dobblande, »konserter på otjänliga tider», likaledes tobaksrökning i hytterna. På halvdäck och i »gallerierna» tillåtes den. Inga ljus fingo brinna i hytterna, utan endast ett i lanternan i »stora kajutan» till kl. 10 em., då superkarger och assistenter »böra vara till sängs».

Ostindiska kompaniets byråkrati och »pappersexercis» står nutidens ingalunda efter! Superkargerna skulle föra eller »låta» föra ej mindre än 7 olika böcker, vartill kan läggas en av förste assistenten »apart hållen gagebok» med konto för varje man ombord från kaptenen till den lägste. Slutligen skulle »auktionsboken» ligga färdig vid hemkomsten.

De sju böckerna voro:

1. *Diarium* eller journal »över alla deras förrättningar».
2. *Rådplägningsbok* — även kallad konseljbok — upptagande i »konsejerna» fattade beslut.
3. *Journal, huvud- och kassabok* »efter vanlig köpmansstil».
4. *Kontraktbok*, »varuti alla kontrakter så i Suratte som i Kanton upptecknas och av superkargerna och kontrahenterna liknas». Hade en superkarg något att påminna, skulle han vid sitt namn teckna »såsom i protokollet» och sedan »samma dag egenhändigt» införa sin erinran i rådplägningsboken, annars ansågs han helt hava samtyckt till kontraktet. Är någon superkarg frånvarande vid ett kontrakts slutande, antecknas detta i samma bok. Det »kollegiala» styrelsesättet gav sålunda även i

fråga om handelskontrakten var och en rätt att hävda sin mening och vinna ansvarsfrihet.

5. *Orderbok* över till kaptenen på resan givna order samt över i- och urlastningen med var och ens märke eller namn. Gods ej upptaget i orderboken konfiskerades vid hemkomsten.

6. *Packbok* »över returladdning av té, porslin och sidentyger till stycketal, brutto- och nettovikt».

7. *Bok över expenserna* i faktoriet och för skeppet vid Wampoa.

Alla böckerna skulle »straxt vid hemkomsten» avlämnas färdiga och undertecknade av samtliga superkarger. Förste superkargen stod härför i särskilt ansvar med förelagt vite av ej mindre än 100 d. s:mt för var dag »som med de förordnade böckers avlämnande fördröjes».

Kassan skulle med »säkerhet» skötas. Ingenting får därur levereras utan *samtliga* superkargernas samtycke och vetskap. »Rummet där kassan förvaras» borde vara försett med två lås, till vilka förste och andre superkargen äga var sin nyckel. Intet får inläggas eller tagas ut utan dessa bådas personliga närvaro, så framt ej sjukdom hindrade. Varje insättning och uttagning, och till vilket »behov» det skett, införes med deras underskrift i konselj-boken. Lån ur kassan till anskaffande av kläder beviljas men med 40 % »premium» i Suratte och 34 % i Kanton. Privata lån i övrigt förbjudas vid risk, att hela lånebeloppet tillfaller kompaniets fattigkassa.

Hushållningen ombord var ingalunda överdådig. Officianter, överbefäl och »skeppsbetjante» erhålla dock särskilda förmåner. Från Madeira erhålla förste och andre superkargen med kaptenen 2 oxhuvud vin, övriga superkarger och styrmännen 1, assistenter, skeppsskrivare och lärstyrmän 1/3 samt »övriga underofficerare» 1 ankare vardera. Vin till avsalu fick ej medföras. Av rom bestås 50 kannor till förste superkargen och kaptenen, 40 kannor till övriga superkarger och »opperstyrman», 30 kannor till assistenter och övriga styrmän samt 15 kannor till skeppsbetjante, konstapel, timmerman och båtsman. »Vad som är övrigt, som ej må överskrida hälften, går på auktion» vid hemkomsten. Brännvin nämnes icke som »särskild förmån». De svenska ostindiefararna voro som synes ingalunda torrlagda. Det är också från deras tid, som vi datera uppkomsten av vår punschdrickning.

Sparsamhet skall »observeras» i all hushållning. Mässen var uppdelad på 2 bord, »1. och 2. bordet». En särskild rangordning för placeringen var uppgjord och bilagd reglementet men saknas tyvärr. Utgifterna för första

bordet skola vara måttliga och föras i särskild räkning. En av superkargerna skulle åtaga sig hushållningen och tillse, att allt gick ordentligt till och att födan var tillräcklig. Inga »läckerheter består utom då främmande är vid vissa tillfällen i Kanton», ej heller någon separat extra mathållning annat än vid sjukdom. Andra bordet fick nöja sig med den enkla skeppskosten och njuter ej förfriskning eller vin utom vid vissa tillfällen.

På *land* och i *faktoriet* »fingo inga kräsligheter brukas». Om mera finnes förtärt »än skäligen kan bestås», skola superkargerna betala igen det med samma procent i tillägg som vinsten på returladdningen. Samma gällde vistelsen ombord på redde vid Wampoa.

Kompaniets »spisordning» skall följas för besättningen, så framt icke superkargerna och kaptenen finna nödvändigt att ändra densamma. Huvudsaken är besättningens »konservation» och att de ej få anledning till klagomål. Återigen ett bevis på kompaniets ovanligt humana inställning!

De tråkiga erfarenheterna av den »*fria förningen*», dvs. medförandet av privata varor utöver det nödtorftiga behovet hade föranlett strängt restriktiva åtgärder. I detta reglemente förbjödes »alla varors införsel under vad helst för namn» vid äventyr av varornas beslagtagande och förlust av de s. k. privilegiepengarna. Superkarger och assistenter fingo i sina hytter icke inställa »ringaste» varor. I dessa fingo endast finnas 1 à 2 stolar, 1 säng, 1 bord och en enda klädeskista 5 fot lång, $1\frac{2}{3}$ fot bred och hög till deras kläder, »varandes koffertar och flera kistor alldeles förbjudna». Vid framkomsten till Göteborg skulle kistorna föras på kompaniets båtar till dess magasin. Försökte någon att själv »praktisera» något i land, straffades det med dubbla böter och varans konfiskation. Böterna skulle tagas av den brottsliges »förtjänta arvode».

Reglementet är tämligen fåordigt om själva *resan* och den väg, som skall tagas. Bestämmelserna härom sparas till den förtroliga instruktionen. Från Madeira skulle färden ske utan mellanlandning ända till S:t Augustin eller Johannat vid Madagaskar där »förfriskning» intages. Skulle Goda Hoppsudden passeras senare än 1 juli, borde superkargerna rådgöra med kaptenen och officerarna om bästa utvägen att fortsätta resan. I sådant fall rekommenderas Queda som bästa förfriskningsplats. Främmande skepp fingo icke prejas, och möten med dem skulle undvikas. I hamnar, där möten icke kunna undgås, skall allt göras för att undvika »missförstånd». Rymmare till det svenska skeppet må ej »försvaras». Månheten om att resan icke väcker uppmärksamhet är påfallande. Sjuåriga kriget

pågick som bäst, och Sverige var i krig med Englands bundsförvant Preussen.

Denna försiktighet parad med kravet på skyndsamhet framträder jämväl påfallande i anvisningarna för färden *från* Kanton. Främst anbefalles tystlåtenhet om den intagna lasten och om de slutna kontrakten. När sedan »allt är klart och vinden så fogar, gives kaptenen segelorder, och uppå hela resan brukas all möjlig skyndsamhet och undvikande av det som hinder och uppehåll förorsakar».

Skeppet provianteras tillräckligt, så att det ej nödgas inlöpa någonstädes för sådant behov. Vatten tages på Norther Island eller Mero Bay (vid Kap och Goda Hoppsudden). Endast i fall av sjukdom eller någon oförmodad vind må hamn anlöpas. Att gå till Brasilien eller någon europeisk hamn förbjöds, så framt ej högsta nöd det krävde. Vid sådan händelse skola superkargerna rådslå med kapten och officerare och deras »raisoner» införas i konselj-boken.

I fråga om själva *handeln* givas följande direktiv: I Suratte gäller det främst att komma överens med »myobaren» och Stor Moguls guvernör om tullavgiften. Lindrigaste villkor, ej över 4 %, böra eftersträvas. Försäljningen av lasten från Sverige skulle påtäckas med allvar. Så snart man nått säkerhet om priserna, gällde det att sälja, vilket senast bör ske innan de engelska skeppen anlöpa Bombay, då man tydligen befarar prisfall. Endast »solvabelt folk» finge anlitas som köpare. Kan handeln vidare förbättras, skall direktionen därom med det första underrättas. Likaledes skall man meddela, vilka lämpliga modeller på järnsmide som böra anskaffas. — Tanken bakom det hela var, att den från Sverige medförda lasten skulle säljas i Suratte och i stället där inköpas en ny last av i Kanton särskilt begärliga varor. Att svenskarna skulle mötas av allvarliga trakasserier och hinder för planens utförande, synes varken dess upphovsman, andre superkargen Braad, eller direktionen haft anledning förmoda.

Den tidens dåliga hygieniska förhållanden medförde ofta sjukdomar och *dödsfall* bland såväl officianter som besättning. Om superkarg eller assistent dör under resan eller i Kanton, uppgöra vederbörandes kolleger en förteckning över den avlidnes effekter, och kvarlåtenskapen försäljes på auktion. Brev och »dokumenter» förvaras noga för att sedermera överlämnas till arvingarna. Förseglade handlingar eller handlingar, som den bortgångne förut befallt att förseglas, må ingen öppna utan att det är högst nödvändigt för att få reda på den dödes effekter. Skedde döds-

fallet mellan Göteborg och Suratte åtnjuta arvingarna allenast $\frac{1}{3}$ av provision och privilegiepengar, efter ankomsten till Suratte $\frac{2}{3}$ och om det hände i Kina eller på hemfärden, utbetalas hela summan.

Reglementet var ej mera offentligt än att det alltid skulle förvaras av förste superkargen. Endast *en* kopia fick tagas för att läsas i kajutan, men även den skulle förvaras av samme superkarg. Nödiga utdrag skulle få meddelas, dock ej i de mål, som genom publika anslag äro kungjorda.

Sista paragrafen i reglementet förtjänar att här ordagrant citeras:

41 §. Uti alla andra mål, varom i denna instruktion ej förordnat är eller dem mänsklig försiktighet ej kunnat förutse [ett sådant mål kom verkligen att inträffa i Suratte] lämnas superkargerna att, efter moget överbäggande och rådsläende med varandra och efter sakens beskaffenhet med kapten och de beskedligaste officerare, taga sådana slut och utvälja de steg och utvägar, som de för kompaniet och dess intressenter nyttigast finnas varda (och) som de vid hemkomsten tänka att därför kunna till svars stå, varmed en lycklig resa och god expedition dem tillönskas.

Reglementet har tydligen väl tillvaratagit de rika och mångsidiga erfarenheterna från den långa raden av föregående expeditioner. Minsta möjliga har lämnats oförutsett eller åt slumpen att avgöra.

Den *förtroliga instruktionen*, som icke fick öppnas förrän skeppet passerat Vinga, är mindre allmänt hållen och ger speciellt för här föreliggande resa avpassade anvisningar. Braads föregående undersökningar hava otvivelaktigt härvid varit grundläggande. Innehållet är närmast en vägledning för åtgärderna, *sedan* huvuddelen av lasten blivit avyttrad i Suratte.

Superkargerna böra undersöka, om det är bäst att omedelbart där köpa bomull och andra varor för avsättning i Kina eller att tillsvidare vänta därmed. Likaledes bör tagas under överbäggande, om *Riksens Ständer* kan göra en resa längs västkusten av Främre Indien och om denna lämpligen skall företagas för kompaniets räkning eller för annan befraktare. I det senare fallet förbehåller man sig dock »frakten för passagerare item för guld och silver och andra fina varor». Göres en dylik kustfärd, lämnas större delen av kapitalet i Suratte under vård av förste och tredje superkargerna. Man vill tydligen i sådan händelse lägga ansvaret huvudsakligen på den med handeln och förhållandena i dessa trakter mest erfarne andre superkargen Braad. Denne fick dock icke medföra större kapital än vad som krävdes för »nödiga kontrakter och upphandlingar».

Vid färden längs kusten bör kursen, sedan skeppet satts »i gott för-

svarsstånd» mot sjörövare, först tagas till *Mangaloor*. Sker ankomsten dit för tidigt för att få last av peppar och mandel, kvarlämnas fjärde och femte superkargerna, dvs. Hahr och Ritterberg, med några man därstädes för att upphandla dessa varor alltefter de anlända. Förskottslikvider skola visserligen undvikas, men här kunna de bli nödvändiga. Braad blir alltså ensam i fortsättningen, vilket visar det stora förtroende direktionen hyste för honom.

I *Mangoseer* kan ris och peppar erhållas. Här bör också någon tillförlitlig person kvarlämnas med nödigt kapital, »emedan man bland detta folk intet har att frukta». I *Cananor* »handlas efter omständigheterna» och i *Tellicherry* »lärer intet uträttas».

Förhållandet till engelsmän och fransmän avtecknar sig i följande: »I *Mabé* hos de franske lärer troligen fås både peppar och sandel», men »ovisst om de engelske i *Andjengo* vilja entrera i handel». *Calicut* var en fri hamn och »furnerar» nog peppar. Folket där är opålitligt. Inga pengar kunna betros dem, utan någon tillförlitlig person bör även här kvarlämnas. I *Cochin* kan »juden Hezekiel» nog lämna varor. I *Collesch* är det mera osäkert, men där är också den sämsta pepparen.

Vilka hamnar, som skulle angöras, överlåtes åt superkargerna att avgöra. Direktionen ser dock helst, att de välja engelska hamnar för att undvika »förtretligheter». Man resonerade tydligen så att eftersom engelsmännen numera hade övertaget före fransmän och portugiser, skulle de sannolikt med oblida ögon se, att dessa kommo i åtnjutande av en förmånlig handel. Engelsmännen voro också bäst i stånd att upprätthålla ordningen bland de infödda och deras härskare. Dessa skäl synas hava vägt starkare än befarad engelsk konkurrens, avund och misstro mot svenskarna, fransmännens allierade i kriget mot Preussen. Händelserna i Suratte skulle sedermera komma att vederlägga denna bedömning av läget.

Riksens Ständer återgår efter fullgjord kustfart till Suratte. Har man fått tillräcklig last med kustvaror, går färden därefter direkt till Kanton. I annat fall bör skeppet, sedan alla affärer i Suratte äro avslutade, avgå senast 1–5 maj till de orter längs kusten, där man förut slutit kontrakt och last kan avhämtas och därefter till Kanton. Sker avfärden senare, riskerar man, att icke nå denna plats »innan monsunen kantrar».

En erinran om skeppets örlogsmässighet återfinnes i bestämmelsen att, om annat fartyg under dessa färder önskar *eskort*, sådan skall givas mot »bruklig avgift».

Huvudlasten till Kanton bör bestå av peppar, sandel och bomull. *Kautschuk*, myrra och »rosmallos» (?) medtages i mån av efterfrågan. Bomullen kan läggas i kajutan (!). Finnes »röd jord», tages den till ballast men icke tenn. Ett följande skepp skulle möjligen medföra tackjärn till ballast. Kunde man få tenn i Queda, skulle 100 sk. p:d sparas till ballast för hemresan, därest intet tackjärn komme. Behovet av den sedvanliga ballasten med »tutanego», en blandning av wismut och tenn, minskas härigenom.

Läget i Kanton bedömes sålunda:

ovisst huru många skepp i år komma till Kina; men som inga franska eller preussiska (!) lära expedieras, lärers ringa antal komma till Kanton, så följaktligen tepriset bliva drägligt. Man kan likväl icke förutse, vilket vore bäst, antingen att skynda med kontraktens ingående eller ej, som på superkargernas eget beprövande efter befinnande omständigheter måste ankomma. Men det bliver alldeles icke rådligt att giva pengar på hand, vilket vid detta tillfälle skulle vara så mycket farligare, som det lätteligen kan hända att de handlande som kunde hava engagerat sig i stora kontrakter komma ansenligen att lida och kunna råka i obestånd, utan förmenas allra bäst vara att icke utgiva pengar utan vid varornas mottagande, det till superkargernas uppmärksamhet och försiktiga iakttagande rekommenderas.

Vidare manas superkargerna att undvika »bodmerilån», dvs. lån mot inteckning i fartyg och last. Med ett följande fartyg (*Fredrik Adolf*) utsändes erforderliga medel för att betala returlasten. »Skeppets fond» var för övrigt lämpad för övrig likvidering. Uppstod överskott på grund av väntade låga tepriser, köpas främst sidentyger men inga tvåfärgade eller »lampaser».

Man akte sig noga för affärer med gäldbundna kineser och framför allt »för de i Kanton vistande européer». Med dem fick man icke hava ringaste gemenskap eller lyssna till deras »intresserade insinuationer». Tystnadsplikten inskärpes på det kraftigaste och alldeles särskilt om alla affärer »när en ärnar att segla bort». Ingen må heller privat lämna utomstående förteckning på varorna i lasten. Dess publicerande tillkommer endast direktionen. — Vi erinra oss i detta sammanhang i det föregående omnämnd tidningsartikel! — Allt detta visar, att handelsspionaget även den tiden var en mäktig och farlig faktor.

Påträffas tidigare avgångna svenska ostindieskepp i Kanton, lägges superkargerna på hjärtat att med dem söka förtroligt samarbete och överlägga om allt som kunde vara till intresse och till kompaniets båtnad,

men det var icke lönt att fördröja sig därstädes. Det komme an på »superkargernas hårda ansvar om skeppet i Kanton överligger utan verkligt nödfall, och direktionen antager icke någon ursäkt, evad som kunde förebäras eller vad fördelaktig spekulation man kunde göra sig». Skeppet skall absolut färdiggöras, så framt ej kan bevisas omöjligt få returladdning. Lågo tråkiga föregående erfarenheter i detta avseende bakom dessa strängt avfattade bestämmelser?

Förlorade skeppet »passage» redan på utresan, kan det »vintra» i Queda, Achin, Kandor, på kusten av Kambodja, Mauritius eller »tilläventyrs i Batavia», men i så fall måste alla »oroligheter» undvikas.

Hänsynen till de oroliga politiska förhållandena torde även hava dikterat bestämmelsen, att inga främmande passagerare må tagas ombord eller penningar och effekter tillhörande »vilken nation det vara må». Fartyget skulle eljest »under rådande krigsbuller» lätt utsättas för olägenheter.

All *enskild handel* förbjudes strängeligen och uppmanas superkargerna att själva efterleva och övervaka detta förbud. Men direktionen ville dock förmå superkargerna att samla och berika kompaniet med sina erfarenheter under resan. Varje superkarg skulle vid hemkomsten avgiva »en berättelse om vad debit kan göras på svenska produkter». För den fortsatta handeln på Suratte var av betydelse, att man med ledning av anskaffade prover på halvsiden, sitser och bomullsvaror undersökte varifrån dessa varor kommo till Suratte och i huru stora partier, pris en gros, när de beställas, osv. Det rigorösa förbudet mot enskild affärsverksamhet har, som vi skola se av det följande, under senare expeditioner icke kunnat upprätthållas.

Superkargerna erhålla slutligen följande stränga förmaning:

Direktionen har förtroende till superkargerna att med sorgfällighet förekomma varors utlossande och praktiserande i vad hamn som kommer, varigenom skepp och gods kunde råka i fara. Likaledes att skick och ordning med besättningen handhaves både på resan och i hamn, som kunde ådraga expeditionen olägenhet, och skall vid hemkomsten direktionen granska, huru var och en gjort sin skyldighet och statuera exempel på den sig i någon måtto förbrutit.

Det kan icke undgå läsaren härav, vilket stort ansvar och tung arbetsbörda, som påvilade superkargerna. Den frågan kan då ställas, huruvida deras löneförmåner voro avpassade härtill. Den förtroliga instruktionen ger därom vägledning men inga exakta siffror.

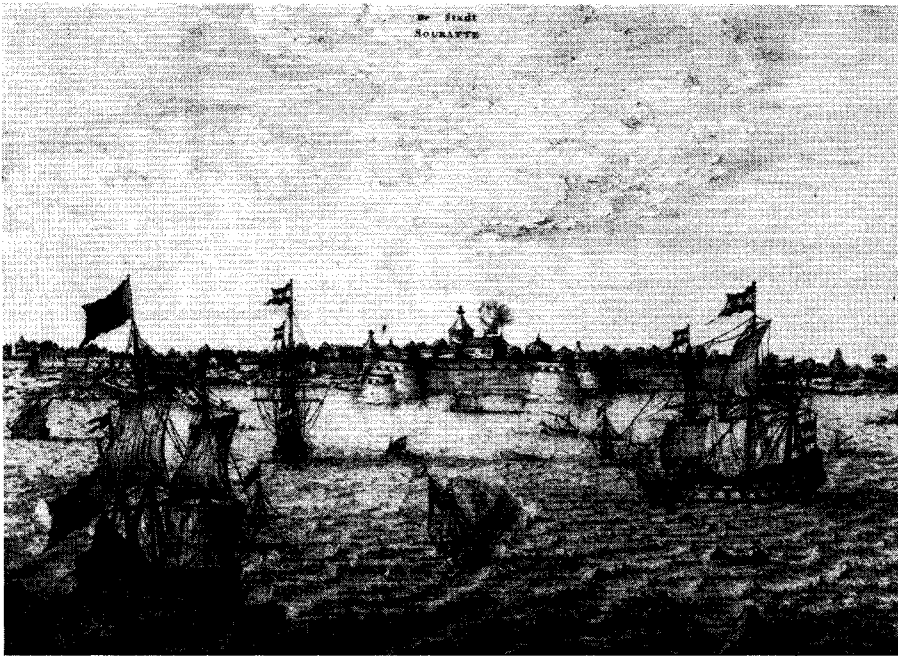
Superkargerna gottgöras förutom med privilegiepengar till obekant storlek med en särskild »provision» om 6 % å försäljningsvärdet av *Riksens Ständers* last a) till Suratte, b) därifrån till Kanton och c) retur-lasten hem med avdrag för alla utgifter för lossning, packhus och andra omkostnader samt vad som åtgår till officerares, skeppsbetjäntes och besättningens månadslöner och privilegiepenningar. För varjehanda ytterligare omkostnader skulle i den sammanlagda försäljningssumman därjämte avdragas 6 000 d. s:mt. »Provisionen» betalas efter skeppets »lyckliga återkomst» i Göteborg och fördelas så, att förste superkargen erhåller $2\frac{1}{2}$ %, andre superkargen $1\frac{3}{8}$ %, tredje superkargen 1 %, fjärde och femte superkargerna resp. $\frac{4}{8}$ och $\frac{3}{8}$ %.

Värdet av returlasten uppgick till 442 296 d. s:mt, men värdet i de båda övriga lasterna är icke känt. Beräknas värdet efter avdrag till 400 000 d. s:mt per last skulle Hahr hava bekommit $\frac{4}{8}$ % av 400 000 d. s:mt eller 2 000 d. s:mt pr last i provision. Assistenterna fingo icke någon provision »utan efter fullmakt och fastställd stat». Braad uppgiver löneförmånerna för dessa till 1 000 d. s:mt och 1 700 d. s:mt i privilegiepenningar, dock osäkert om det gäller denna resa. Vid en annan resa bestods förste assistenten 1 800 d. s:mt i lön, andre assistenten 1 500 och samma summor i privilegiepenningar. Härtill kommer ytterligare förmåner av fri kost och logis. »Provisionen» torde vara liktydig med stundom omtalad »diskretion».

Instruktionen för kaptenen erbjuder i detta sammanhang mindre av intresse. Ett par citat må dock anföras. Det första rör superkargernas och kaptenens inbördes ställning: »Kaptenen samt var och en som uppå kompaniets skepp och uti dess tjänst antagen är, hedre och vörde först och främst superkargerna såsom deras förmän och dem vilka ombord kompaniets direktion representera.» Kaptenen var alltså ombord »en kringskuren kung», en ställning som en nutida fartygschef svårligen skulle godtaga.

Det andra citatet ger prov på den ovanligt humana anda, vilken vid denna tid rådde på de ostindiska skeppen:

Vid det anbefallda ordentliga kommando observeras, att varken kaptenen eller officerarna må oskäligen med hugg och slag, skällsord eller eder illa hantera besättningen, och skulle någon obefogad oförrätt tillfogas, må han det för kaptenen klaga, som sådant skall behörigen rätta, vilket om han ej det gör, må de sig hos superkargerna angiva såväl som vid avmönstringen beskedligen beklaga, då var och en rätt skall ske.

Suratte.
Kungl. Bibliotek.

Ostindiska kompaniets kanske främste fartygschef Carl Gustaf Ekeberg lär hedern tillkomma att hava åstadkommit denna även i vår tid tillfredsställande kodex för förhållandet mellan befäl och manskap.

Tillägges slutligen, att en särskild »Plan till kinesiska returladdningen» daterad den 5 november 1759 fanns uppgjord (se bil. I), visserligen främst avsedd för de båda samtidigt i februari 1760 avseglande skeppen *Sophia Albertina* och *Prins Carl*, men som i tillämpliga delar även skulle gälla för *Riksens Ständer*, äro premisserna för Hahrs första resa som superkarg, så långt nutida källor medgiva, genomgånga.

Resan till Suratte synes ha gått lyckligt. Den 22 maj nåddes Madeira och den 12 september 1760 Johannat, den rekommenderade förfriskningsplatsen på Comoroöarna i Mosambikkanalen, dvs. en oavbruten segling under ej mindre än 3½ månader. Från Johannat till Suratte åtgick endast en månad, och den 9 oktober efter ett halvt års resa ankrade *Riksens Ständer* välbehållen på Surattes redd vid mynningen av floden Tapti.

Det *politiska läget* i Främre Indien var vid denna tid i stort sett följande: Robert Clive hade 3 år tidigare genom sin seger vid Plassey befäst det engelska Ostindiska kompaniets värde därstädes. Fransmännen under Clives store rival Dupleix hade redan tidigare satts ur spelet och skulle under svenskarnas vistelse i Suratte lida ytterligare avbräck. Stor Moguls rike låg efter sin 150-åriga tillvaro i dödsryckningarna. Mer eller mindre självständiga lydfurstar och »nabober» sökte att var i sin landsända tillskansa sig de största rikedomar genom att utpressa folket med orimliga skatter och de främmande handelsmännen med oskäligena tributer.

Suratte, en av den tidens största indiska handelsstäder med omkring 800 000 invånare, styrdes av en inhemsk nabob under Stor Mogul. Den verkliga makten innehades dock sedan 1759 av det engelska Ostindiska kompaniet, representerat av en »konselj» (council) av superkarger och tjänstemän med en mr W. A. Price³ som främste man. Denna konselj sorterade i sin ordning under kompaniets myndigheter i Bombay, vilken stad i handelsavseende alltmer började överflygla Suratte.

Vid tidigare resor hade allvarliga misshälligheter uppstått mellan svenskarna och arabiska köpmän och deras fartygsbesättningar. Det hade t. o. m. gått så långt, att de förra sett sig nödsakade att som repressalier bemäktiga sig arabiska fartyg, och en hämndeakt kunde nu vara att vänta.

Den följande skildringen är grundad på »Dag-Book för Skep:t Rijkets Ständer på resan till Suratte och Canton 1760, 61 och 62». Tyvärr äro de blad, vilka behandla resan Göteborg-Suratte och Kanton-Göteborg utrivna, men, vad som återstår, ger dock god valuta för den som vill närmare sätta sig in i förhållandena under denna expedition.

Superkargernas första åtgärd efter ankomsten var att inofficiellt uppsöka »den engelske chefen» Price för att snarast få klarhet i det ovissa läget. Han tyckes ha mottagit dem hövligt och samtidigt tillkännagivit, att det engelska Ostindiska kompaniet nu vore »mästare» i Suratte och att svenskarna icke hade att befara något övervåld. I fråga om svenskarnas frihet att driva sin handel försäkrades, att den var lika obeskuren som förr och att de ägde rätt att förhandla med naboben.

Lugnade av denna försäkran började man nu att med all kraft vidtaga åtgärder för att sälja den medförda lasten och inköpa en ny till avsättning i Kanton. Något lämpligt hus att tjäna till ett provisoriskt svenskt

³ Blev engelsk faktorichef i december 1759, men synes icke hava varit någon särskilt bemärkt man. Övriga biografiska data saknas i Factory Records, Surat (The India Office Library, London).

faktori fanns icke att tillgå. Superkargerna och deras assistenter fingo logis och kost hos en troligen fransk köpman Bouchard.⁴ För de officerare och besättningsmän, vilka behövdes i land, lyckades man dock få hyra bostad i närmaste grannskap till superkargernas kvarter och hade de där sin egen matlagning. En viss monsieur Gardelat, av namnet att döma även han fransman eller möjligen »halvblod», antogs till mäklare.

Han började omedelbart att förhandla med naboben. »Men som ingenting utan de engelskas tillstånd kunde avgöras, måste vår ankomst först i Bombay berättas.» Det gällde även, som vi minnas från instruktionen, att erhålla minsta möjliga tullavgift (max. 4 %). Det första svenskostindiska skepp, vilket anläppt Suratte hade varit nog »efterlåtet» att bevilja naboben en »diskretion» om 1/2 % utöver den vanliga tullavgiften. Superkargerna, vilka »påstodo i det högsta» att ej betala en dylik tribut, begingo då det diplomatiska felet att som första åtgärd i tullfrågan uppdraga åt mäklaren att söka *befrielse* från denna påлага. Naboben sände dem efter några dagars underhandlingar en skrivelse, i vilken han medgav dem rätt att handla i likhet med övriga nationer mot en tullavgift om 2½ %. Om diskretion nämnes förklarligt nog ingenting. Dess uteblivande från svensk sida torde ytterst vara orsaken till kommande trakasserier från nabobens sida.

De officiella visiterna hos Price och chefen för det holländska faktoriet mynheer Drubb gjordes den 13 oktober, vilka besvarades, av engelsmannen dock först efter 14 dagar. Även chefen för det franska faktoriet monsieur Peron besöktes. Han skickade sin broder att göra återvisit under förebärande, att han var arresterad av engelsmännen, vilket var osanning.

Price var vid återvisiten älskvärdheten själv. Han sade sig ha skrivit till Bombay »till svenskarnas favör» och hoppades få ett gynnsamt svar.⁵ Han betingade sig dock förmånsrätten före övriga faktorichefer till de svenska skeppsförnödenheter, som voro till avsalu. Vid sin återvisit tog han Bouchard avsides och bad honom säga superkargerna, att de nu kunde handla och göra som de bäst tyckte och var intet att frukta av engelsmännen.

Att Price var en svekfull ränksmidare, skulle snart bli alltmer märkbart. Superkargerna kunde redan mot slutet av oktober förstå, att det

⁴ Skrivs även Boucard.

⁵ Brevväxlingen mellan superkargerna, Price och de engelska »konseljerna» finnes i Factory Records, Bombay and Surat (The India Office Library, London).

var han och en holländare (Drubb?) som utspritt det falska ryktet att ett danskt skepp med samma varor som det svenska vore att förvänta inom året. Priserna skulle härigenom falla och svenskarnas affärer råka i stagnation.

Kommersen började på allvar den 1 november. Koppar, bly, järn, spik, bräder, ja även elfenbenet som medförts från Sverige, cochenill, kvicksilver, mönja och cinnober salufördes. Varorna fördes upp till staden på de inföddas båtar »hurrier», men snart måste man på grund av stölder, särskilt av elfenben, anlita skeppets egna båtar för de mera värdefulla varorna. En livlig trafik var emellertid snart i gång.

Price fortsatte att i smyg motarbeta svenskarna. Gardelat visste redan den 3 november att berätta, hurusom Price tillsagt nabobens homme d'affaires Faris khan att lägga vad hinder han kunde i vägen för att uppehålla och hindra försäljningen. Superkargerna hade dock dessförinnan »i tysthet» lyckats sälja en hel del av sina varor till förmånliga priser. Efter Gardelats berättelse vågade de dock ej längre sälja elfenbenet eller ilandföra ytterligare varor. Man ville först skaffa sig visshet, om det berodde på någon order från Bombay eller om det var Prices eget påfund, vilket låg bakom det hela. Det beslöts därför, att Faris khan skulle anmodas gå upp till Price för att av honom begära bestämda och uttryckliga order om sitt förhållande till svenskarna.

Price tog icke emot honom, men skickade dagen därefter bud om att elfenbenet skulle få säljas. Faris khan, som kände sin man, anmärkte härtill, att budskapet icke vore att lita på, Price var »van att ljuga». Elfenbenet borde dock kunna visas för hugade spekulanter och ett pris fastställas. — Superkargerna sålde djärvt nog hela partiet redan följande dag (10/11). Då mycket var av »2. och 3. sorten», betalades blott 49 rupier pr man. 18 000 rupier hade redan den 16 november influtit i likvider, vilka superkargerna omedelbart överläto åt »långbåten» att bringa i säkerhet ombord på skeppet.

Affärerna pågågo sedan tämligen ostörda under resten av november och hela december. De erhållna priserna synas ha varit förmånliga med undantag för kopparen, men den hade också varit alltför mycket bemängd med bly. Långbåten gör upprepade turer med penningkistor och mot slutet av december hade icke mindre än 120 000 rupier inkasserats. Lugnet kan möjligen tillskrivas den omständigheten, att Price fått ett förmånligt pris, då han tillhandlade sig de »några hundra musköterna» för 10 rupier stycket.

Köp och »slut» av bomull nämnes första gången den 19 november. Den 30 december »slutades» om 450 balar bomull till 102 rupier och 70 till 100 rupier pr candy. 200 balar »ackorderades» den 22 januari 1761 till det väsentligt sänkta priset av 90 rupier och ett lika stort parti för 90–100 rupier pr candy. Denna bomull skulle superkargerna själva få utvälja, vilket de redan samma dag satte i gång med.

Bomullsaffärerna blevo emellertid upphovet till allvarliga trakasserier och övergrepp mot svenskarna. Den sista januari 1761 skrives i dagboken: »Kunna intet få tillstånd att avskeppa bomullen änskönt i några dagar påmint därom.» — Nabobens mellanhand Faris khan gav mäklaren dagen därpå det beskedet, att någon utskeppning icke kunde beviljas med mindre än att hans höge chef »som var en fattig man» erhöile 10 000 rupier i present.

Braad — den med förhållandena mest erfarne superkargen — uppsökte då Price för att begära hans bistånd och framhöll följande: Svenskarna hade hänvänt sig till »mästaren på orten» för att få hjälp gentemot nabobens obilliga anspråk. Visserligen hade superkargerna tänkt att giva honom en skälig summa till present men ingalunda så mycket. De måste nu skriftligen begära, att Price och hans konselj toge sig an deras sak. Price hade ju själv vid deras ankomst försäkrat, att engelsmännen aldrig skulle tillåta naboben att tillfoga dem eller andra handlande någon oförrätt. Samma uttalande hade också lämnats i »privatbrev» från Bombay. — Price svarade undvikande, att han ensam icke kunde åvägabringa någon rättelse, men han skulle i morgon tala med konseljen.

Superkargerna började då ana oråd. Alla varor, vilka voro på väg från skeppet, återsändes, och långbåten beordrades till Suratte för att trygga återtåget. Då Braad begärde att få veta konseljens beslut, fick han endast till svar, att Price skulle tala med Faris khan i dag eller i morgon, »vilket allt», säger dagboken, »sätter oss i mycken oro och övertygar oss, att Price är med i spelet».

Mäklaren meddelade den 5 februari, att Faris khan önskade vara de svenskes vän men måst följa Prices order att medelst allehanda förevändningar dag från dag uppskjuta bomullens avsändning. De 10 000 rupierna var endast en dylik förevändning, som Faris khan själv hittat på för att draga ut på tiden. Mäklaren återkom redan på kvällen samma dag med Faris khans löfte, att om han finge 1 000 rupier, en ljuskrona och en bössa till nabobens son skulle han dagen därpå personligen besöka Price och »uppgöra affären». Vid midnatt infann sig mäklaren igen men då

med bud från själve naboben. Fick denne 1 000 rupier förutom den vanliga presenten, skulle allt bli klart i morgon. Presenten kunde uppskjutas och »regleras» till dess »chapp», dvs. stämpel på utförsellicensen, erhållits.

Superkargerna togo nu ett steg, vilket visar huru ivriga de voro att oegennyttigt följa instruktionens maning om skyndsamhet. De beslöto för att icke ytterligare förhåla tiden giva efter för nabobens och Faris khans oförsynta anspråk och »uti tysthet av eget arvode» betala vad de begärde. Bouchard, kvartervärden, skulle gå i borgen för att de 2 000 rupierna överlämnades, så snart svenskarna fått sina varor och penningar ombord.

Den 6 februari, då allt skulle vara klart, inställde sig mäklaren kl. 10 på morgonen med besked, att de penningar som influtit för de försålda varorna finge föras ombord och lämnade han samtidigt 30 000 rupier. Då Faris khan kl. 4 em. samma dag skulle underskriva licensen, blev det plötsligt uppskov igen och mäklaren befalldes återkomma på kvällen. Han blev även då utan besked. Dagen därpå förebar Faris khan sjukdom och sade sig dessutom icke våga underskriva, innan han ånyo talat med Price.

Den anglo-österländska förhållningstaktiken var nu så påtaglig och det hela så osäkert, att superkargerna beslöto att taga saken i egen hand. Här var tydligen ett läge, som »mänsklig försiktighet icke kunnat förutse», och då de enligt sin instruktion ägde att gemensamt »taga sådana slut och utvälja de steg, som de för kompaniet och dess intressenter nyttigast finnandes varda». De mottagna penningarna skulle i all hemlighet nedpraktiseras till långbåten och av den föras till skeppet. Varken mäklaren Gardelat eller ens kvartervärden Bouchard skulle få veta något härom. Mynten lades ned i två koffertar och en kista för att i dagningen den 8 februari bäras ned i långbåten. Vakten vid stadsporten mutades »att låta några koffertar med agater passera igenom», vilket de »gärna lovade att göra».

Kapten Grubb tog själv ledningen och förde mynten kl. 6 på morgonen genom vakten, vilken blev »nog förskräckt», när den av två lösa penningpåsar som icke fått plats i koffertarna för sent uppdagade »vad agater det var, som de låtit passera».

Superkargerna företogo sig efter denna lyckade kupp och säkerligen i den bästa stämning att författa officiella skrivelser till naboben, Faris khan, engelska konseljen i Surat och guvernören i Bombay med allvarliga klagomål över det sätt på vilket de blivit behandlade. Braad och

Borgman överlämnade skrivelsen till konseljen personligen till Price. Han meddelade dem då, att naboben förnekat att hava begärt de 10 000 rupierna. Det hade endast varit fråga om den sedvanliga tullavgiften. Härpå svarades, att större delen av tullen var redan tidigare betald och återstoden kunde erläggas när som helst. Vederbörande tulltjänsteman hade icke velat utskriwa räkningarna. Price borde som »chef på orten» befalla honom att fullgöra sin plikt. Denne urskuldade sig då med att tullmannen vore Faris khans betjänt och stod under dennes och icke hans domvärjo.

Naboben och Faris khan besvarade skrivelsen som vanligt med att »chapp» (licens) skulle beviljas »i morgon». Konseljen avgav sitt svar den 11 februari. Det var mycket artigt formulerat. Man skulle göra sitt bästa till svenskarnas favör, men de kunde icke fordra samma rättsskydd som en av Moguls undersåtar, särskilt som Sverige saknade »några etablerade privilegier» i Indien.

Superkargerna läto sig icke nöja med några konventionella fraser, utan beslöto att gå till botten med saken. Man anade, att det var det mäktiga engelska Ostindiska kompaniet som arbetade i det fördolda för att bli av med den besvärande svenska konkurrenten. För att få bevis för att det var det svenska kompaniet som sådant och icke några enskilda som man ville komma åt, tillgrepo superkargerna en list, vilken ger deras förslagenhet all heder. Kapten Grubb skulle gå till Price och begära att »i sitt namn» få till skeppet nedsända 8 balar »Bengalagods» dvs. bomull. För att göra det hela mera trovärdigt skulle Grubb be honom hålla saken tyst för superkargerna, »emedan de alltid voro fiskaler på kaptenen». Price lät övertala sig »efter något betänkande». Kompaniets märke på balarna avlägsnades och Grubbs namn sattes dit i stället.

Nästa dag, den 13 februari, förgick utan att något åtgjordes. Ingen hjälp kunde heller påräknas av den alltid tjänstvillige Bouchard, som fått ett svårt anfall av podager. Grubb gav Price en påstötning om sina bomullsbalar och fick till svar, att Faris khan var underrättad om hans privatgeschäft och att allt var ordnat. Men superkargerna måste nödvändigt hållas i okunnighet, »eljest torde de ävenledes pretendera på att bliva hulpna, och det vore en sak han, Price, icke kunde göra». Grubb blev emellertid avpressad allt »gammalt tågvirke och skeppsredskap, som kunde sparas och lämnas honom», dvs. Price, och den 16 februari voro balarna på väg till skeppet.

Listen hade lyckats. Superkargerna voro nu på det klara med, att de

som representanter för svenska Ostindiska kompaniet ej skulle »komma till slut med affären». Man beslöt efter skedd rådplägning att avveckla affärerna, lämna de uppköpta 305 bomullsbalarna i sticket och gå ombord på *Riksens Ständer*. Den erfarne Braad skulle *ensam* stanna kvar för att bevaka kompaniets rätt. Borgman, Hahr och Ritterberg gingo redan den 16 februari på aftonen ombord, assistenterna voro där redan sedan ett par dagar; övrig personal skulle följa efter, så snart räkningarna med mäklaren och andra fordringsägare blivit likviderade. Hahr och hans båda kolleger undgingo härmed att drabbas av samma hårda öde som Sandberg och Braad samt själve fartygschefen Grubb. Även om Hahr icke är medagerande, återges här dock för fullständighetens skull, vad som sedan passerade med de i Suratte ännu kvarvarande.

Bouchard var den 17 februari så pass återställd från podagern, att även han kunde besöka Price och efterhöra orsaken till allt dröjsmålet. Price förnekade, att han hade någon del däri — han var som bekant »van att ljuga» — men ansåg »att vi ej borde pretendera att få handla på så billiga termer som $2\frac{1}{2}\%$ », dvs. den vid ankomsten uppgjorda tullavgiften. Bouchard framhöll då, att naboben bort besinna detta tidigare och innan han gjort sin överenskommelse. Hade alla dessa chikaner iscensatts för att förmå dem att aldrig återkomma, så hade man i sanning vunnit, vad man eftersträvat. Det kunde storligen betvivlas, att någon komme igen, som blivit så illa hanterad, särskilt när man som här kan så föga lita på löften och kontrakter. Price lär »leende» ha svarat, att han nog trodde detsamma, men han hade nu tillsagt naboben att icke längre uppehålla svenskarna och de kunde lita på att »saken» skulle avgöras. Då Bouchard begärde, att naboben ännu en gång skulle tillsägas härom, fann Price detta dock vara alldeles onödigt.

Kapten Grubb var samma dag på aftonen hos Price för att, innan han gick ombord, få betalt för de lämnade skeppsförnödenheterna. Den senare passade då på att tillskansa sig en ny förmån. Han behövde »junk» (hampa) till sitt fartyg, »och det vore hårt, om han ej kunde hjälpas med en sådan bagatell». Räkningarna skulle han genomse »tills i morgon». Grubb skrev på Bouchards och Gardelats inrådan omedelbart en order om hampans utlämnande, och Price tackade för den stora tjänst, man hade bevisat honom. Samma dag på kvällen berättades, att nabobens folk börjat lasta 51 balar bomull å vilka Faris khan dagen därpå skulle lämna licens.

Hade svenskarna därmed börjat att få nytt hopp, skulle det emellertid

snart slutgiltigt grusas. — Suratte nåddes den 19 februari 1761 av under-rättelsen, att Pondichéry, det franska fästet på östkusten, den 15 december året innan fallit i engelsmännens hand. Två månader hade således åtgått för att bringa denna märkliga nyhet från öst- till västkust. På Surattes kastell, som innehades av engelsmännen, sköts glädjesalut med 21 skott. Fransmännen i staden, bland dem Bouchard och Gardelat, sågo sig tvungna att begära engelsk »protection», vilken också beviljades dem.

Den svenska angelägenheten sköts åt sidan. På hänvändelserna alltid samma svar »icke i dag, men i morgon»! Price »höll sig undan», då Grubb sökte honom. Man började ana det värsta, och långbåten beordrades att i all hemlighet göra sig klar till avfärd.

Den 20 februari kl. 3 på morgonen omringades svenskarnas kvarter utan föregående varning av omkring 500 »moriska» soldater och samtliga därvarande »arresterades». Långbåten besattes likaledes, varvid en svensk matros som satte sig till motvärn sårades. Price och hans konselj måtte emellertid börjat känna en viss oro för att svenskarna liksom vid ett föregående tillfälle i kraft av sitt skepps kanoner skulle svara med att lägga beslag på arabiska fartyg ute på reddan. De skickade nämligen endast några timmar efter arresteringen en skrivelse till superkargerna med anmodan att ej »oroa» några arabiska fartyg. Samarbetet mellan »de engelska» och naboben var tydligen det mest intima.

Superkargerna svara med värdighet, att som engelsmännen vid deras ankomst utfäst sig att skydda deras handel och som de voro »mästare till kastellet», borde de nu taga svenskarna i försvar och skydda dem mot nabobens övergrepp. En liknande skrivelse avläts även till konseljen i Bombay. Holländska Ostindiska kompaniets representanter blevo också ombedda att medla i konflikten, vilket de avböjde »med en hoper invändningar». Den svenska konkurrentens svårigheter voro dem säkert välkomna.

Bouchard kallades till Price och tillsades, att eftersom han stode under engelskt skydd, så tillätos de arresterade icke att bo kvar hos honom utan måste genast flytta till det för en del besättningsmän hyrda »lilla huset». Han skulle dock få hålla dem med mat och jämte mäkklaren besöka dem.

Den sistnämnde fortsatte med sitt »springande» fram och tillbaka mellan nabobens durbar och »svenskhuset». Vart de 30 000 rupierna tagit vägen var föremål för ivriga efterforskningar. Vakten vid stadsporten förteg visligen, vad den visste. Det ryktades även, att superkargerna skulle

fått tillstånd att föra dem ombord, men då penningkistorna kommit till stranden för att ilastas, skulle nabobens folk lagt beslag på dem.

Samtliga i land varande svenskar utom besättningen i långbåten voro fr. o. m. den 22 februari inspärrade i det »lilla huset». En »skrällande krigsmusik», som pågick både natt och dag, och en myckenhet av råttor förtog dem all sömn. Långbåtsbesättningen, som icke fick lämna båten där den saknade varje skydd mot den brännande solen, hade det än värre.

Tvenne nabobens hejdukar inställde sig den 23 februari och framförde yrkande på att den nye härskaren i Delhi skulle erhålla en present om 400 000 rupier, eljest hotades »med elakt bemötande». Efter några dagar sänktes pretentionerna till 60 000 och sedan till 50 000 som det allra minsta. De inspärrade tappade dock icke modet. De lyckades att smuggla ut ett brev till *Riksens Ständer* med order att avgå från reddan för några dagar och sedan återkomma. Det skulle till åttlydnad av instruktionen — om inga nya order då kommo' — gå söderut till Goa och där sälja resten av kopparlasten för att därpå genast återvända igen till Suratte.

Nabobens vaktstyrka, som sedan några dagar ej fått ut sin sold, började märkbart knorra. Det dåliga humöret lät den gå ut över svenskarna, hindrade dem att få mat och pryglade deras betjäning. Superkargerna avlätto därför en ny skrivelse till den engelska konseljen. Samtidigt synes *Riksens Ständers* manövrer åstadkommit en viss oro för de arabiska handelsfartygen. Alltnog, engelsmännen föranleddes enligt mäklarens uppgift, att den 27 februari påtala naboben för hans åtgöranden. Naboben tog hämnd på så sätt, att han lät en särskild »spion» avlyssna alla samtal mellan svenskarna och deras mäklare. De lyckades dock smuggla ut ytterligare ett par brev till superkargerna ombord och mottogo även brev från dem. Däri meddelades, att opperstyrmannen Habicht, som ansvarade för skeppet i den fångne kaptenens ställe, var mycket emot att från Goa segla tillbaka till Suratte, då han väntade »svåra» vindar.

Sandberg och Braad råkade härav i stor oro. Peppar och sandelträd voro alltför dyra som last till Kina. Bomullen blev alltså enda lasten, men möjligheten att behålla den var »alldeles överändakastad och vi i villrådighet vad att göra». Den bistra stämningen hos fångarna belyses bäst genom ett direkt citat ur dagboken för den 3 mars:

Alla dagar nya hotelser och insulter från naboben och dess folk. Och som de nu märka skeppet vara avseglat för gott från reddan och spekulationen att få konanter i land försvinner, hota de att med våld borttaga vårt gods och han-

tera oss illa. Vad det första vidkommer, svara vi, att om de vilja röva till sig våra effekter, måge de göra, och varken kunna eller vilja vi hindra dem därifrån, ej heller anstår det oss som deras fångar att negotiera därom. Och vad det senare beträffar nämligen våra personer, har det alls ingen fara, ty vi lära nog försvara skinnet en stund, och, om vi än skulle succumbera, må de säkert tro den tiden lärer komma, då de få göra räkning och dyrt nog betala både röveri och våldsamheter m. m.

Det heter vidare den 4 mars:

Vår spion berättade, att nabobens son vore vår vän och gynnare och ville — om vi funne för gott — mediera i saken. Vartill svarade, att nabobens son vore utan tvivel en ljugare och en brytare av sina ord och löften likasom hans fader och hela den förnåma släkten och att vi nu ej vilja en gång höra talas om någon mediation emedan skeppet nu var borta, och kunde det således vara oss lika mycket, om vi voro fria eller ej.

Förvisso manliga ord med klang av stål! Om det gällde, var man tydligen beredd att i detta »svenskt hus» leverera en kalabalik efter högt föredöme från Bender!

Befrielsens timme skulle emellertid snart slå för de inspärrade. De besöktes den 9 mars med nabobens samtycke av en jude vid namn Ruben, vilken föreslog sin svärfader Moses Tobias till medlare. Svenskarna hade nämligen förut förkastat varje försök till medling »av nabobens anhang», och dit räknades tydligen icke denne jude. Faris khan själv var ej heller ohägad att medla, men ratades som »lika så stor skälm som resten». Ruben återkom den 13 och 14 mars, utan att man nådde någon uppgörelse.

Svenskarnas outtröttlige vän Bouchard lyckades dock till sist att mäkla fred. Lösensumman för att återfå friheten bestämdes till 17 000 piaster, eller det ungefärliga värdet på de i land varande svenska varorna efter avdrag på skulden till Bouchard och de dryga utgifterna under fångenskapen. Sandberg och Braad nödgades den 16 mars »giva parole» att skriftligen å kompaniets vägnar försäkra naboben om tillgift för hans utpressning samt att sedan de kommit ombord på *Riksens Ständer* återställa det vid ankomsten uppgjorda tullkontraktet, vilket superkargerna »påstodo» fanns på skeppet. Uttrycket är tvetydigt. Hade de kontraktet hos sig, tyder »påstodo» på att de redan nu umgingos med tanken att bryta de nödtvungna kapitulationsvillkoren. Vakten indrogs därefter omedelbart, och svenskarna voro åter efter nära en månads fångenskap frie män. Naboben hade vetat att väl gardera sig mot förlusten av den uteblivna diskretionen om 1/2 % på lastens värde.

Den tvetalande Price fick den 17 mars mottaga avskedsbesök av svenskarna, som säkerligen med bitterhet i sinnet måste ödmjuka sig att en sista gång begära hans skydd mot ytterligare övergrepp. De fingo även nådigt tillstånd att medfölja ett engelskt fartyg till Goa för att där söka nå *Riksens Ständer*. Den smarte Price begagnade tvångsläget att köpa svenskarnas bomullsparti för ett pris, som med blott 10 rupier pr candy översteg inköpspriset. Andra hade visserligen bjudit mera, men man var tvungen att sälja till Price »av fruktan, att han annars ånyo hade spelat oss ett spratt och hindrat vår avresa».

Det ogästvänliga Suratte lämnades den 22 mars säkerligen med lätt hjärta, och svenskarna medföljde som passagerare det engelska skeppet *Sabat Jung*, varom de ackorderat för en summa av 2 000 rupier. Deras värdinna, den goda madame Bouchard, fick enligt Braads anteckningar i avskedsgåva en låda blomster, 2 lådor te och 24 solfjädrar samt arbetslön för ej mindre än 36 par strumpor.

Vid passerandet av Bombay gick Braad i land med brev till »direktörerna i Göteborg», vars innehåll vi med vetskap om händelserna lätt kunna gissa oss till.

Men han passade även på att uppvakta sin gynnare från föregående resa den engelske generalguvernören i Bombay Crommelin. Härvid skulle denne enligt Braad yppat sitt hjärta och bett om ursäkt, att han nödgats göra svenskarna så mycket bryderi. Orderna från direktionen i England »hade varit så positiva att discouragera vår handel, som mycket prejudicerade dem, att han ej vågat alldeles visa olydnad däremot». Som uppriktig vän ville han till sist varna för att med ett svenskt skepp återkomma till Suratte, så framt man ej ville utsätta sig för de svåraste påföljder.

»Brev från skeppet» mötte i Goa. Borgman, Hahr och Ritterberg hade sålt en del av kopparlasten och sedan fortsatt till Mangeloor. Den 8 april »råkade vi vårt skepp utanför Carwar». Bakom dessa dagbokens torftiga ord dölja sig förvisso stor glädje och tillfredsställelse. Den dagen gick det nog »kräsligen» till vid första bordet, och man må hoppas, att såväl andra bordet som besättningen fick ett extra tillskott till den enformiga skeppskosten.

Kursen sattes nu på Calicut via Cananor, där man enligt instruktionen skulle »handla efter omständigheterna». Redan på *Sabat Jung* hade handlats efter omständigheterna och inköpts 143 säckar salpeter, vilka fördes ombord i Cananor, dit *Sabat Jung* gjort följe. Calicut nåddes den 13

april. *Sabat Jung* fortsatte till Cochin, där dess kapten vänligt nog åtagit sig att för svenskarnas räkning uppköpa den peppar och sandel som kunde finnas för billigt pris och tillskriva superkargerna i Calicut om resultatet och konjunkturerna.

I Calicut uppstodo nya »förtretligheter». Redan första dagen vidtogo ivriga dispyter om priserna på pepparen och »först om aftonen då vi skulle stiga i slupen», kom ett godtagbart anbud. Sammanlagt köptes 630 eng. skålpund till ett pris av 150 rupier pr candy. Den franska »logen» bjöd superkargerna ett välkommet kvarter, men i övrigt besannades instruktionens varning för det opålitliga folket. »Man har härstädes en otrolig möda med köpmännen, emedan de äro så arga skälmar och bedrägliga i sina leveranser samt sluta och bryta sina kontrakter många gånger på en dag», skrives i dagboken.

Portugisiska skepp anlände till råga på allt och dyrkade upp priserna på pepparen med 10 rupier pr candy. Varken superkargerna eller den franske »sekond topaijen», vilken alltid var närvarande vid kontrakternas »slutning», kunde bringa köpmännen till reson. De fordrade samma pris som portugiserna erbjödo och i Bombay-rupier, vilka hade högre kurs än övriga.

Läget å pepparmarknaden avspeglar sig i dagboken för den 27 april: »Leveranserna av peppar gå mycket långsamt och göra oss portugiserna stor skada, emedan de ej allenast resa priset utan emottaga även pepparen dyvåt och blandad med 1/6 part sand. Orsaken är, att de givit pengar förut på hand och äro sålunda glada att få vad de kunna i betalning.» — »Portugiserna», heter det vidare den 29 april, »borttogo ett parti för oss igår, vi hava i dag betalt dem med samma mynt och avvägt 30 candy, som de skulle hava».

Ett privat litet handelskrig var sålunda i gång! All peppar, som fanns på platsen, tycktes den 30 april vara uppköpt. Köpmännens löften att skaffa mer, vågade man icke lita på utan ordnade allt för avfärd. Dessförinnan skickades en skrivelse till Surat med »formell» protest mot nabobens våldsåtgärder och utpressning och med förbehåll om »satisfaktion» till svenska Ostindiska kompaniet. Avskrifter tillställdes samtliga representanter för de europeiska nationerna därstädes. Den i tvångsläget givna parollen att icke inkomma med klagomål och anspråk på skadestånd, åsidosattes alltså utan minsta betänkande. Borgman, Hahr och Ritterberg, som undslupit fångenskapen, hade visserligen icke givit sin paroll, men då de sannolikt underskrivit protestskrivelsen, äro de därmed

moraliskt medskyldiga till löftesbrottet, ty som sådant måste protesten betraktas, även om den som mottagit det avtvingade löftet var, som dagboken säger, en skojare och skälm.

Stor rådplägnings, vid vilken kapten Grubb och opperstyrman Habicht jämväl äro närvarande, avhålls den 3 maj. Det gällde att avgöra, om man skulle gå vidare längs kusten eller sätta kurs direkt på Queda. »Resolverades att ej vidare försöka de övriga ställen på kusten, helst som vi i Calicut haft brev från kapten Wedderburn (på *Sabat Jung*), att uti Cochín som är det förnämsta stället är ingenting att göra och vi även veta att de portugisiska skeppen gått före oss till Collesch och uppsnappat det lilla lager där varit av peppar.» — Grubb och Habicht, som tillfrågades, »tyckte även försvarligast vara att lämna kusten, emedan tiden vore inne på vilken vår instruktion stadgar att vi böra vara därifrån; och att underkasta skeppet någon fara på en spekulation, som vore oviss, lönade icke mödan». Redogörelsen för rådplägningsen slutar kort och gott: »Gåvo således order segla direkt för Queda.»

Queda nåddes »äntligen» den 30 maj. Där köptes tenn, varvid superkargerna lyckades sänka priset pr bar från begärda 54 till 42 piaster samt 300 buntar »cottoner». Man fortsatte färden den 13 juni och ankrade på Malackas redd den 8 juli. Den holländske guvernören var välvillig och tillät svenskarna att hämta vatten och »förfriskningar». Dubbelt så mycket tenn köptes här som i Queda eller 420 bar. Priset var dock högre, 45 piaster pr bar, men tennet skulle då levereras på sjön och ej på red-den »för att spara tullen, som de holländske eljest skulle pretendera». Men holländarna måste tydligen »smörjas». »Gåvo härstädes uti presenter till fiskalen, som själv hjälpte till (!) att vi fingo en del av ovannämnda tenn, 1 kista rött vin samt några dussin brännvin, till sabandaren 3:ne dussin rött vin och 3:ne dussin brännvin och till guvernören på hans egen begäran (!) en fjärding engelskt smör.»

Ankaret lättades den 15 juli och jämnt en månad därefter, den 15 augusti, fälldes det på Wampoas redd utanför det hägrande slutmålet Kanton. Resan dit hade till följd av det långa uppehållet i Suratte tagit icke mindre än 16 månader i anspråk. Men det var också sista gången som ett kompaniets skepp gjorde den avstickaren. Man ville icke äventyra ytterligare förtretligheter och trakasserier. För Braad, som efter sina undersökningar på stället nog hade varit en av de pådrivande till expeditionen, måste besvikelsen varit kännbar. Den »engelske chefen» Prices ränker hade burit frukt, och han hade hemfört segern. Om den blev ho-

nom till båtnad, känna vi icke. Superkargerna hava gjort sitt bästa och huru strängt än deras åtgärder hava nagelfarits efter hemkomsten, kunna de, löftesbrottet åtminstone moraliskt sett undantaget, icke hava berättigat till ogillande eller klander. Huruvida naboben fick »dyrt nog betala både röveri och våldsamheter», har tyvärr icke kunnat utrönas.

I Kanton vidtog den sedvanliga superkargsrutinen. Den svenske handelsmannen därstädes Mikael Grubb, brorson till Hinrich Hahrs vän Wilhelm och kusin till Niclas Sahlgrens hustru, f. Grubb, bistod på allt sätt sina landsmän. Han torde dock icke, som Eskil Olán i sin bok »Ostindiska kompaniets saga» vill göra gällande, varit faktoriföreståndare utan åtminstone vid denna tidpunkt en självständigt verksam affärsman. Superkargerna blevo hans gäster till alla måltider, intill dess att faktoriet kom i ordning.

Den kinesiska utrikeshandeln i Kanton handhades sedan 1745 som monopol av en redan 1720 bildad särskild handelssocietet Co- eller Conghong, i mycket påminnande om de medeltida europeiska köpmansgillena. 1757 blev staden genom ett kejserligt edikt förklarad såsom Kinas enda för europeer upplåtna hamn. Det mäktiga engelska Ostindiska kompaniet hade förgäves sökt öppna handel även på ett par andra hamnar men tvingats att avstå. Köpmännen i Kanton och indirekt de höga mandarinerna därstädes skördade segerns frukter 1760, alltså kort innan svenskarnas ankomst, då Cohong — mandarinernas mjölkko — fick sina privilegier utökade och formellt bekräftade.

All handel med europeerna skulle gå genom dessa vid denna tid 8–10 st. privilegierade köpmän⁶, vilka jämväl voro ansvariga för sina kunders erläggande av umgälder och goda uppförande. Varje anläggande fartyg skulle ha en dylik Hongborgensman, av svenskarna kallad »fiador».

Huvudman för Cohong var vid denna tid den som svenskvän och från sitt gästbesök i Göteborg kände Poan-key-qva, vars porträtt finnes på museet därstädes. Han blev nu »fiador» dvs. förtroendemän för *Rikens Ständer*. »Compradorer» eller mäklare blevo för skeppet Akyn och för faktoriet Lucij.

Superkargerna gingo i land den 16 augusti och »emottogo och betalte» dagen därpå kinesers och europeers hövlighetsvisiter. Underhandlingarna om tepriserna med Poan-key-qva och hans kolleger började redan denna dag och pågingo flera dagar i följd. Det begärda priset var

⁶ »Hong» var gemensam beteckning för dessa köpmän, vilka alla handlade med te och silke och hade egna packhus (»hong»).

uppdrivet till en sådan »orimlighet» som 21 tael pr peck för »bohéerna», den vanligaste tesorten. Hongköpmännen voro mycket »indifferent» och läto superkargerna »löpa många gånger om dagen till deras hus, innan de en gång fingo råka dem». Det visade sig ogörligt att bringa ned priset under 20 tael pr peck. Instruktionens förmodan om billiga tepriser höll icke streck! Cohongmonopolet hade åsyftad verkan.

Superkargerna höllo rådplägning den 22 augusti för att komma överens om hur man bäst skulle förmå kineserna att slå av på sina fordringar, och resolverades, att kineserna skulle inbjudas till ett sammanträde dagen därpå. »Efter mycket löpande» kommo Poan-key-qva, Kett-qva, Swissia och Sam-qva tillstädes. De begärde alltjämt 20 tael för bohéet, »men på slutet efter många föreställningar» gingo de ned till 19. För tennet och pepparen »offererades» samma pris, som engelsmännen betingat sig. Superkargerna å sin sida bjödo endast 17 tael för bohét. För »kustvarorna» dvs. tennet och pepparen begärdes 1 tael högre än det engelska priset. Kineserna »stodo dock ej att övertala».

Köpsläendet fortsatte i ren pokerstil den 26 augusti. Denna gång sänkte Hongköpmännen sitt anbud till 18½ tael pr peck. Superkargerna höjde sitt till 17 tael 5 man, men avgåvo samtidigt ett ultimatum. Fingo de icke teet för detta senast erbjudna pris, måste skeppet ligga över till nästa år, och några teaffärer komme icke nu att göras. Kineserna, något häpna över denna ståndaktighet, lovade att taga sig en funderare och lämna svar dagen därpå. Superkargerna voro tydligen inga dunungar, när det gällde att bemästra kinesisk affärsslughet. Detta ultimatum var, som vi känna av instruktionens stränga bestämmelser mot överliggning, rena bluffen, men den lyckades åtminstone till en del.

Första tecknet på kinesisk eftergift var, att Poan-key-qva kl. 1 samma natt kom i all hemlighet smygande till faktoriet. Han lovade att söka övertala sina kolleger att taga reson, men under 18 tael pr peck för bohét kunde det aldrig bli tal om. Han bad vidare superkargerna att ej yppa, att han vore fiador för deras skepp, vilket de övriga Hongköpmännen tydligen skulle se med oblida ögon såsom osolidariskt och ledande till enskilda affärer med svenskarna.

Poan-key-qva återkom till faktoriet redan den 27 augusti på em. och meddelade ett avböjande svar från Cohong. Hur mycket han än bearbetat sina kolleger, hade dessa icke velat »sluta» med svenskarna för 18 tael pr peck. Men själv förklarade han sig villig, att Cohong *ovetande* leverera 4 000 peck för detta pris, »vilket superkargörerna straxt accep-

terade». Poan-key-qva fick som extra förmån för sitt privatgeschäft löfte om förskott från skeppets fond i avräkning på de 40 000 tael, som han »skulle få på hand» för sin leverans, när »det andra från Europa förväntade svenska skeppet anländer». Man bad honom även att med all flit söka förmå Cohongen att jämväl leverera 5 000 peck för detta lägre pris.

Superkargerna handlade härvid som synes i direkt strid mot instruktionen, som bestämt varnade för att ge pengar på hand. De litade tydligt på Poan-key-qva, och det gynnsamma tillfället måste utnyttjas. Mod att taga ansvar felades icke. Nödiga förskottsmedel kunde utbetalas redan den 30 augusti, då långbåten kom upp med 15 penningkistor, vilka bl. a. innehöllo de i Suratte utsmuglade rupierna.

Klagomål höjdes snart, att svenskarnas rupier icke voro så fullödiga som engelsmännens. En hel kista skickades »att proba», vilket icke utföll bättre än att kineserna ansågo sig ha rätt att fordra $1\frac{1}{2}$ % rabatt på Bombay- och Suratterupierna, »som avslogs». Med Poan-key-qva återigen som medlare kom man slutligen överens om $1\frac{1}{2}$ % rabatt på dessa rupier. Övriga rupier, vilka ej nå deras vikt, »bonificeras utom denna $1\frac{1}{2}$ %.»

Journalen anför under den 3 september helt kort: »Hoppo mätte skeppet.» Mätningen, vilken låg till grund för tullavgifterna, var emellertid en mycket omständig ceremoni, vid vilken all möjlig ståt och grandessa utvecklades. Olán ger i sin bok en utförlig skildring härom. Bortsett från en del yttre pompa tillgick själva mätningen sålunda: Avståndet mellan fock- och mesanmast multiplicerades med fartygets bredd. Produkten härav multiplicerades med talet 7 777. (Ej 7 777 777, som Olán uppger.) I det långa tal, som då uppstod, avskildes de 7 första siffrorna, och återstoden uttryckte i tael den fordrade avgiften. Läger man sedan till en rundlig gåva till Hoppo och sportler till hans underlydande, blev det hela en rätt dryg summa. Hur stor den blev denna gång är icke känt, men vid *Riksens Ständers* resa 1768–70 uppgick kontot för skeppsmätning och presentpengar till Hoppo till ej mindre än 4 052 tael, mer än dubbelt mot den av Olán för skeppet *Finland* 1770 nämnda summan.

Låt oss återgå till teaffärerna! Superkargerna, som synbarligen icke varit närvarande vid skeppsmätningen, sökte samma dag förgäves att träffa Hongköpmännen och nå uppgörelse. Den var särskilt angelägen, som ryktet visste förmåla, att holländska skepp när som helst kunde väntas med ty åtföljande ökade efterfrågan och prisstegring. Det gällde att

sätta fart på alla inköp, och den 4 september börjar man också att köpa porsslin, den näst viktigaste lastartikeln.

Poan-key-qva och hans kollega Swissia infunno sig samma dag på kvällen i faktoriet med erbjudande från Cohong att leverera 4 000 peck bohé à 18 tael pr peck, men med villkor att de »förut på hand» skulle få kontant 30 000 tael. Ett försök att få ytterligare 1 000 peck till samma pris möttes med ett blankt nej. Man måste beundra superkargernas prestation att gentemot de sluga orientalerna förmå pressa ned priset med ej mindre än 3 tael pr peck. Vännen Poan-key-qva levererade slutligen de felande 1 000 peck den 17 september till ett pris av 18½ tael. Holländarna, som under tiden anlönt, voro då uppe i 18.8–19 tael. Förskottet — i dagboken nämnes »9 kistor penningar» — levererades fermt den 16 september.

Glädjen över de lyckade avsluten skulle snart förbytas i oro och bekymmer. Som vi erinra oss, skulle kompaniet med ett följande skepp *Fredrik Adolf* sända huvuddelen av de penningar, vilka krävdes för att likvidera returlasten. Det senast anlända holländska fartyget hade meddelat, att »det talt» med *Fredrik Adolf* vid Pulo Sapatt, och då var allt väl.

Den 19 september skrives i dagboken: »Om aftonen fingo de bedrövliga tidningar, att skeppet *Fredrik Adolf* förolyckats på Island Prata⁷ uti Kinesiska sjön den 3. hujus, genom brev från 4. styrman Stjernlöf, som med 16 man av besättningen ankommit till Macao.»

Nu voro goda råd dyra! Superkargerna beordrade kapten Grubb att med långbåten bege sig till Macao för att av styrman Stjernlöf få närmare uppgifter om strandningen och om möjligheten att bärga något av lasten. De »persuaderade» samtidigt den i förhållandena på platsen insatte Mikael Grubb att medfölja och bistå sin kusin kaptenen. I Macao borde de även söka uppnegociera ett större penninglån med bodmeribrevet som säkerhet. Brottet mot instruktionen i detta avseende motiveras därmed, att »vi nu ej veta vad att göra i brist av kontanter till fullgörande av våra kontrakter».

Superkargerna besökte Poan-key-qva och hemställde hos denne att under deras iråkade trångmål icke yrka på en snabb likvid. Fingo de nu bara anstånd, skulle han senare på allt sätt förnöjas. Men som smarta affärsmän begagnade de det svåra läget att göra en ny attack mot priset

⁷ Skrives även felaktigt Plata.

på Poan-key-qvas senast levererade 1 000 peck te och lyckades — med hotet, att de i sin svåra belägenhet och om de ej kunde få några lån måste »på slutet få vintra i Kanton» — att sänka det med 5 man.

Herrarna Grubb med styrman Stjernlöf återkommo den 29 september från Macao. Något lån gick icke att erhålla. Stadens myndigheter urskuldade sig med, att de strax innan till sina egna skepp lämnat på bodmeri vad som fanns att tillgå. Kapten Grubb, som tydligen var en initiativkraftig man, kom emellertid med det djärva förslaget att medelst en särskild bärgningsexpedition söka rädda vad man kunde av lasten. Det var visserligen ett riskfyllt företag, men med Mikael Grubbs hjälp hade han redan kommit överens med två »Toukaij-Sampaner» att med nödiga dykare gå till strandningsstället. För bärgade pengar skulle de få 10 och för gods 40 % i belöning. Om intet kunde bärgas, utgick icke annan ersättning än en redan lämnad handpenning om 200 piaster. Men långbåten med 30 gevärsbeväpnade matrosar måste medfölja och övervaka det hela.

Rådpläging — i detta betryckta läge särskilt ansvarsfylld — ägde rum den 1 oktober med deltagande av såväl kaptenen som handelsmannen Grubb. Den senares deltagande motiverades med att han »varit oss mycket behjälplig i denna saken och den utom dess var en publik affär». De båda kusinerna Grubb anmodades att »conjugera» sig med superkargerna uti deras beslut å assuradörernas vägnar. Om bärgningslönen nämnes ingenting. Långbåten under kapten Grubbs eget befäl och med styrman Stjernlöf ombord avseglade redan dagen därpå till strandningsplatsen.

Superkarger — F. König, C. Walter, Joh. Abr. Grill och G. Tollander — samt officerare och besättning från det förolyckade skeppet anlände lyckligen till Kanton den 4 oktober och gävo gott hopp om möjligheterna till bärgning. Allmänheten däremot förlöjligade expeditionen och ansåg den outförbar.

En ny svårighet tillstötte i det en farsot tyckes hava utbrutit ombord på skeppet vid Wampoa. Ej mindre än 5 man av besättningen avledonatten 5–6 oktober. Bland de döda voro även superkargernas båda »kypare». Medikamentsförrådet var på upphällningen, någon tillökning stod icke att få, då den »utväntade» medicinkistan gått förlorad med *Fredrik Adolf*.

Det blev även beslutat vid rådplägingen att »på alla ställen» söka få låna penningar. Man slog tydligen mynt av svenskarnas trångmål och begärde »35–40 % bodmeripremium». Bärgningsexpeditionen blev före-

mål för stark kritik och ansågs endast vara ett försök att bringa ned bodmeripremierna. »Vilket (allt) oroar oss rätt mycket, helst när vi besinna om någon olycka skulle hända folket i långbåten, vad sviterna då skulle bli.» Kritiken bemöttes med att de endast gjort sin plikt »på assuradörernas vägnar», och misslyckades de, var det ej superkargernas fel.

»Äntligen» och genom »föreställning hos de engelska» att ej draga fördel av deras olycka fingo superkargerna löfte av engelsmännen om 16 000 tael i december mot 30 % premium och av en fransman 4 000 på växel mot 15 % premium eller tillsammans 20 000 tael. En tämligen obetydlig summa, om vi betänka, att Poan-key-qva ensam skulle hava 40 000 tael »på hand» efter *Fredrik Adolfs* ankomst.

En ny jobbspöst anlände vid denna tid från skeppet. Holländare höllo ett »punschhus» på Franskön vid Wampoa, och det var nästan omöjligt att hålla besättningarna därifrån särskilt *Fredrik Adolfs*, »som är både liderlig och oregerlig». Man kan förstå, att det långa, enformiga kvarliggandet på redde måste verka deprimerande på både sinne och hälsa och att stimulantia voro eftersökta. Superkargerna klagade hos sina holländska kolleger, vilka lovade ändring. Fiadoren Poan-key-qva lyckades å sin sida förmå mandarinerna i Wampoa att förbjuda varje försäljning av den frestande punschen.

Den 13 oktober ingick med hård nordlig vind, som åstadkom stor ångslan för långbåten. Men kl. 2 om natten till den 14 kom slupen från *Riksens Ständer* med den hugnesamma underrättelsen, att kapten Grubb med sin expedition var lyckligen åter och att ej mindre än 49 penningkistor med 4 000 piaster i varje voro bärgade. Post nubila Phoebus! Den arla morgonstunden med dess ljuvliga budskap var nog för superkargerna den mest fröjdefulla under resan och ett minne för livet!

Sandberg och Hahr foro redan samma dag (14/10) jämte de båda kollegerna från *Fredrik Adolf König* och Grill samt handelsmannen Grubb till *Riksens Ständer* för att räkna kistorna och visa någras innehåll för de kinesiska bärgningsmännen, så att man kunde komma överens om bärgningslönen. Det gick dock icke utan köpsläende. Dagboken förmåler den 21 oktober, att superkargerna bjödo Tai-qva som huvudman för kineserna 6 % i stället för 10 % som utlovats. Kineserna hade icke fullgjort sitt kontrakt, anför man, utan att närmare redogöra för på vad sätt de förbrutit sig. Tai-qva stod på sig. Superkargerna höja till 7 %, men Tai-qva vill då klaga hos mandarinerna.

Den 3 november hölls rådplägning angående bärgningen. Det därvid hållna protokollet finnes bevarat i avskrift, vilken av stilen att döma med all säkerhet är gjord av Hahr. Jämföres detta protokoll med en av superkargerna undertecknad skrivelse av den 16 oktober, måste man ställa sig mycket frågande, hur det egentligen tillgått vid bestämmandet av bärgningslönen och dess fördelning. För att belysa detta anmärkningsvärda förhållande må först redogöras för protokollet av den 3 november.

Kapten Grubb anför att börja med för superkargerna, att han alldeles icke var nöjd med de kinesiska bärgarna och att de icke haft med sig det antal dykare, vilket var stipulerat i kontraktet med dem. De borde därför icke »till fullo njuta» de 10 % av bärgade kontanter, som var ackorderat. Vid överläggningen härom mellan superkargerna och handelsmannen Grubb, vilken var kallad till rådplägningen, fann man »billigheten av denna föreställning». Kineserna hade brutit kontraktet »med gensträvighet och försummelse, så att man med våld varit obligerad att hindra dem att ej vända tillbaka så snart de miste siktet av landet». Här må inskjutas, att enligt kapten Grubbs loggbok från Prataexpeditionen »våldet» bestod däri, att han sköt ett skott med nickhaken efter sampanerna, vilka gingo så långt ifrån skeppsbåten, att man ej kunde hålla dem i sikte. Men protokollet fortsätter: »Ty beslöto de att endast tillägga dem $7\frac{1}{2}$ %, änskönt de härmed alldeles icke voro nöjda.»

De rådpläggande övergå därefter att prisa kapten Grubb, vilken man näst Försynen hade att tacka för »entreprisens» lyckliga utgång. Utan dessa räddade kontanter skulle *Riksens Ständer* icke fått returladdning i år. Vidare hade de inhämtat »av härvarande nationers utlåtande, att han kunde påstå en fjärdepart, ja, efter engelsk lag t. o. m. en tredje del för sig och entreprenörerna». Det beslöts dock att »på vederbörandes vägnar» endast ge Grubb en »present» om $1\frac{1}{2}$ % av bärgningen, vilken summa skulle tagas av det man prutat från kineserna. Vad som sedan därav återstod efter avdrag av bärgningskostnaderna skulle insättas i kompaniets kassa som »förtjänst på expeditionen». Till denna present ansågo sig superkargerna hava så mycket större skäl, som kapten Grubb, innan expeditionen företogs, »ej hade sitt eget intresse så mycket i ögnasikte som andras förmån, ty om han hade påstått mer än $7\frac{1}{2}$ % hade superkargerna verkligen icke varit i stånd att avslå honom, helst affären den tiden ansågs för desperat och av ingen man än av honom ville företagas». Till sist resolverades att planera en ny räddningsexpedition till Prata nästa år med handelsman Grubb som ledare och herrar J. A. Grill och Stjernlöf

som biträden.⁸ Som förskott till nödiga utgifter vid företagandet »tänka superkargerna lämna 2 000 piaster». — Dagboken bekräftar den 5 november, att man »*slutade med Tay-qva till 7½ % bärgningspremium*». Här må observeras, att rådplägningen *icke* föranlett något beslut angående en fjärdepart i bärgningslön till kapten Grubb.

Övergå vi till skrivelsen, daterad Kanton den 16 oktober 1761, omtalas i den, att undertecknade superkarger på skeppet *Riksens Ständer* slutit ackord — något datum för avslutet nämnes icke — med kaptenen herr Baltzar Grubb om bärgning utur svenska Ostindiska kompaniets på revet Prata förolyckade skepp *Fredrik Adolf* och med honom som entreprenör och huvudman för bärgningen betingat lönen att bestå uti ett för allt 25 % av vad silverpengar som bärgas kunde »och har då Grubb med sina associerade av europeer och kineser» bärgat och hitfört 49 kistor vardera innehållande 4 000 piaster eller tillsammans 196 000 piaster och levererat det enligt ackordet ägaren tillhöriga 75 %, vilka 147 000 piaster superkargerna därmed kvittera som mottagna. Enligt dagboken hölls ingen rådplägning den 16 oktober, och något beslut om fjärdepartsbelöningen till kapten Grubb finnes över huvud taget icke där nämnt.

Hur stämmer nu detta? Till svar på den frågan bör även Grubbs »Förklaring över bärgningen», skriven vid hemkomsten och daterad i Göteborg oktober 1762 något nagelfaras. Han omnämner däri rådplägningen den 1 oktober, och att han då meddelat om sitt kontrakt med Tay-qva samt att superkargerna enhälligt beslöto företaga bärgningen. Enligt dagboken har detta meddelande lämnats vid rådplägning den 29 september. Den 1 oktober skrives i samma bok: »Fingo chapp för Prata expedition samt höllo rådplägning.» Beslutet måste således vara fattat redan den 29, och varken den 29/9 eller 1/10 talas om något ackord med Grubb.

Denne fortsätter vidare i sin »Förklaring» och *anslutande* (!) till rådplägningen den 1 oktober:

Men som man uti detta mål icke hade någon landets lag eller dykeriordning till rättesnöre, så var erforderligt att något kontrakt förut om bärgarlönen måtte upprättas. Superkargerna voro de närmast berättigade att bevaka assuradörernas bästa och intresse. Och som de trodde sig kunna hava det bästa förtroende till mig att kunna med besked utföra en så angelägen och äventyrlig sak, så kommo

⁸ Två expeditioner kommo till stånd 1762, en i mars, som måste återvända tomhänt, och en i juni, vilken hemförde en penningkista och en del järn, tenn och bly samt diverse personliga effekter.

de *omsider* överens med mig såsom entreprenör och huvudman för bärgningen om en bärgarlön uti ett för allt 25 % av kontanter som kunde bärgas.

Märk här det instuckna ordet »omsider» och att den ifrågasatta och den 3 november beslutade »presenten» helt förtiges. »Omsider» kan läsaren *antingen* hänföra till en långvarig diskussion vid rådplägningen denna dag (1/10) *eller* ett till tiden senare beslut i frågan. Grubb har ryggen fri!

Förklaringen anger i fråga om vad som tagits till intäkt för att nedpruta kinesernas ackord följande:

Eftermiddagen (den 9 oktober) började kineserna bliva ganska otåliga, emedan de seglat så länge och ej sågo likhet till annat än öppen sjö, då de hotade mig att vilja gå tillbaka, vilket jag sade dem ej skulle ske och att jag med mitt folk väl vore i stånd att hålla dem kvar. Efter vilket erhållna svar den ena sampanen, *med vilken jag icke hade ackorderat*, vände om till landet och var inom 2 timmar alldeles ur sikte av oss. De kvarblivna gjorde mig åter offert att giva mig den bästa av deras sampaner för mig och mitt folk att fortsätta resan till vraket, allenast jag ville lämna dem den andra att gå tillbaka och rädda deras liv, vilket även väl avslogs dem och resan fortsatte till kl. 3 om natten, då vi hörde susningar av bränningar på revet, varpå jag stod bidevind av och an till dess det började dagas, då vi fingo sikte av vraket.

Här nämns således ingenting om det felande antalet dykare eller skottet med nickhaken!

Bristen i överensstämmelse mellan de här anförda handlingarna ger anledning till den förmodan, att kapten Grubb »omsider» fått det egna intresset så i förgrunden, att han förmått superkargerna frånga beslutet av den 3 november om presenten av 1/2 % och *post factum* avslutat sitt ackord om 25 % i bärgarlön. Dateringen av superkargernas kvitto den 16 oktober förefaller vara vald mera till att tjäna Grubbs intressen än sanningens. Härmed är ingalunda sagt, att ersättningen för hans kända bärgningsföretag varit oskäligen. Kontrasten emellan den och superkargernas »present» och än mera dessas föga motiverade och rent ut sagt tarvliga prutslagning med de kinesiska medhjälparna är emellertid besvärande påtaglig.

Låtom oss återgå till arbetet med *Riksens Ständers* returlast! Den förtroliga instruktionen talade bl. a. om barlast av tackjärn vid hemfärden. Detta hade medförts på *Fredrik Adolf*, varför »tutanego», tennlegeringen, måste skaffas i stället. Det blev återigen köpsläende med Poan-key-qa.

Superkargerna bjödo 5 tael pr peck, Poan-key-qva 6, till slut enades man om 5 tael 3 man pr peck.

Dagarna utfylldes i övrigt med packande, »tarande» och avskeppning till *Riksens Ständer* av te och porslin. Poan-key-qva och Kett-qva levererade det mesta teet, vilket väckte avund hos herrar Swissia och Sam-qva, som »påstodo», att superkargerna även skulle packa hos dem »på Cohongs kontrakt». »Men vi svarade, som inga flera än Poan-key-qva och Kett-qva tecknat kontrakt, så hade vi med inga andra att göra, emedan de voro endast ansvariga därför och kunde allena tilltalas, om det ej till nöjes bleve fullgjort.» De båda, vilka svenskarna gynnat, funno emellertid försiktigheten bjuda — enskilda kontrakt voro strängt taget icke tillåtna — att hjälpa sina kollegor, vilket ledde till att Swissia »offererades» tvenne »packningar». Denne ville ej mottaga erbjudandet, om icke Sam-qva fick samma förmån, »vilket vi alldeles avslagit». Porslinet packades hos Pin-qva och Lison-kong utan att väcka några misshälligheter. Rabarber »slutades» med en köpman Gi-qva, men visade sig vid packningen full av mask och oduglig, varför Poan-key-qva blev leverantör jämväl för denna vara. Nankins-tygerna köptes av Wa-qva.

Arbetet bedrevs i så hastigt tempo, att superkargerna ej ens på juldagen gävo sig någon vila. Julafton och nyårsdagen togo de dock fritt. Tiden mellan jul och trettonhelg användes till de sista förberedelserna för hemfärden. Den »malabarska kanelen» såldes för att bereda plats åt det myckna teet. Den 4 januari 1762 togs ett bodmerilån om 1 000 pund hos en engelsman mot en premie av 22 % för att användas, därest superkargerna till äventyrs »skulle brista vid räkningarnas uppgörning». Härmed slutar tyvärr dagboken.

Braads anteckningar giva emellertid vid handen, att superkargerna lämnade Kanton den 3 januari och att *Riksens Ständer* gick till segels den 9 januari 1762. Att skeppet på hemfärden anlöpt Kap kan utläsas av en förteckning på där utdelade presenter till guvernören, viceguvernören, fiskalen, översten, ekipagemästaren och »Madame Warmke». Även Fyat har anlöpts, och konsuln därstädes jämte hans far begåvats med presenter. Dessa bestodo överlag av »kanistrar té» jämte tyger, tavlor och lådor av elfenben.

Även expenskontot finnes antecknat. I Suratte kostade spisningen 12/10 1760–20/3 1761 1 350 rupier. Skeppets expenser, däribland kostnaderna för 121 st. oxar och 33 får, utgjorde 7 050: 90 rupier, övriga faktoriexpenser 1 195: 17 rupier.

Medelkostnadspriset för faktoriet pr dag belöpte sig till 9–10 rupier.

I Kanton uppgingo de dagliga expenserna i faktoriet 16/8 1761–3/1 1762 för 2 skepps superkarger och officianter 140 dagar till 2 044 tael 9 man eller vid pass 15 tael om dagen.

Förtäringen i Wampoa kostade 13/8 1761–8/1 1762 148 dagar 1 637 tael 5 man eller vid pass 11 tael om dagen.

Livsmedlen för hemresan till »1. bordet» betalades med 500 tael 4 man, för övriga med 2 181 tael 7 man.

Tyvärr saknas jämförelseobjekt. Exakta kursen på rupien är icke heller känd. I allmänhet räknades med att den var cirka 1/3 tael. Expensuppgifterna torde dock lämna ett kraftigt belägg för de ofta framförda klagomålen över de dyra levnadsomkostnaderna i Kanton. Man må hoppas, att expenskontot fann nåd för de höga direktörernas granskande ögon och icke kom att avdragas på superkargernas inkomster enligt hotet i instruktionen.

I övrigt veta vi intet om hemfärden och händelserna ombord, innan *Riksens Ständer* den 18 augusti 1762 lyckligen anlände till »Gamla Elfsborg». Det är lätt att föreställa sig, med vilken glädje alla ombord efter den långa bortovaron skulle återsett de svenska skären. Det återstod dock en hel del arbete, innan de, vilka saknade hem i Göteborg, skulle återse de sina.

Tidningen »Göteborgska Magasinet» ger i sitt första septembernummer 1762 en fullständig redogörelse för innehållet i *Riksens Ständers* returlast. Artikeln avslutas med: »Detta skepp har ej varit en av de snällaste seglare, men väl den rikaste lastdragare, som kompaniet ägt.» Några avvikelser av väsentlig betydelse från i bil. I angivna plan företer icke redogörelsen, varför den här förbigås. För att ge en uppfattning om saluvärdet må nämnas, att helkistan porslin såldes 1761 för 1 000 d. s:mt och 1/2-kistan för 500–600 d. samma mynt. Av de grövre tesorterna kostade skålpundet 65–69 styver. Allt i Göteborg.

Superkargernas åtgöranden synas ha vunnit direktionens erkännande. Sandberg skulle efter ytterligare en resa som förste superkarg bli direktör vid kompaniet och vann som sådan både anseende och adelskap. Braad blev, trots misslyckandet i Suratte, strax efter hemkomsten erbjuden en direktörsplats men avböjde. Hahr befordrades vid sin nästa resa med förbigående av samtliga tredje superkarger till andre superkarg och Ritterberg från femte till tredje superkarg. Kapten Grubb belönades — sedan Braad avstått? — liksom senare även kusinen Mikael med direktörsplats

i den nya (tredje) oktrojen, men dog redan 1766. Borgman nämnes där-
emot icke vidare bland kompaniets anställda.

Hahr torde med denna resa fått en någorlunda tryggad ekonomisk ställning. Men något eget hem, som välkomnade honom efter den långa bortovaron, hade han icke. Föräldrahemmet var upplöst, syskonkretsen skingrad med ej mindre än fyra systrar gifta i Finland. Modern hade fått en fristad hos dotter och måg — prosten Jacob Krook — i Hollola prästgård. Brodern Isaac, som sedan blev måg till kommerserådet Chr. Arfvidsson i Göteborg, var ännu handelsman i Helsingfors. Superkargen Jacob var den ende, som kan hava välkomnat den återvändande i Göteborg. Han förberedde där troligen sin avfärd som tredje superkarg på samma fartyg som Henrik Wilhelm lämnade.

Det var hög tid för den ensamme snart 40-årige ungkarlen att skaffa sig hustru och ett eget hem. Så skedde ock, vilket redan förut antytts. Endast några veckor efter hemkomsten förlovade sig Hahr med Catharina Magdalena Rothstein och den 31 juli 1763 stod bröllopet. En onämnd författare slutar sina verser till brudparets ära med följande rader, vilka här må citeras:

Väl Er, Herr Brudgum, som nu fått,
Hvad andra torde fåfängt söka;
Försynen vill Er välgång öka
Med en så kär och dyrbar Lått!

Genom detta giftermål kom Hahr att berika sina förbindelser såväl med Ostindiska kompaniets spetsar som även i allmänhet med den tidens »högre finans». Svärfadern Anders Rothstein, som var född i Alingsås och son till rådmannen och tullinspektoren därstädes Simon R., stod Jonas Alström(er) nära. 1741 är denne senare och 1742 en doktor Alström, troligen hans nära frände och sväger till Anders R., antecknade som faddrar vid unga Rothsteinars dop. Sådana celebriteter som Tomas Plomgren och Gustaf Kierman finnas också bland faddrarna.

Bland svågrarna märkas främst hustruns broder Simon Peter, hovintendent, senare kommerseråd och 1782 »benådad» med riksromerskt adelskap under namn av von Rothstein samt den med system Maria Juliana sedan 1758 gifte grosshandlaren sedermera kommerserådet och brukspatronen Joachim Daniel Wahrendorff, på sin tid en av Sveriges rikaste män, för att icke säga den rikaste.

Hen. W. Hahr d. ä. och Cath. Magd. Rothstein.
Hahrskas familjarkivet.

Resor 1765–83

Hahr skulle icke länge stanna i Stockholm. Redan vid tiden för sin förstföddes födelse 1764 synes han vara upptagen av förberedelser för en ny Ostindieresa. Han skriver sålunda den 1 november 1764 till dåvarande överdirektören Patrik Alströmer, som troligen genom sina förbindelser med svärfadern varit honom till hjälp:

Igenom välborne Herr Överdirektörens höggunstiga rekommendation hos Herr Direktören Sahlgren har den besynnerliga lyckan hänt mig, att jag bland en stor skara sollicitanter med så mycken distinktion blivit ansedd, att jag till 2:de superkarg blivit antagen, igenom vilken lyckliga händelse jag fått hoppa över en supercargs nummer, ty det var min tur att bli 3:dje, och ryktet om ett stort antal sökande hade redan gjort mitt hopp tvivelaktigt att en gång komma ut därför. Jag har alltså den äran att avlägga min ödmjukaste tacksägelse hos välborne Herr Överdirektören, som med bevågen vilja och förmåga understött

min ansökning att jag denna gången Gud ske lof gjort en briljant kupp till min och min k. hustrus förmodeliga välgång och till mångas nöje härstädes, som behaga taga fägnasam del uti min välfärd och lycka.

Vår gamla bekanta *Riksens Ständer* samt *Prins Carl* avseglade den 23 januari 1765 från Göteborg. Superkarger på det senare skeppet⁹, som mätte 390 läster och förde 30 kanoner, voro förutom Hahr engelsmannen John Chambers, troligen bror till William Chambers, vilken efter anställning i kompaniets tjänst återvände till England och blev en världsberömd arkitekt, Ritterberg, kamraten från föregående resa, och en Nissen. Befälhavare ombord var också en gammal bekant, förre »opperstyrmannen» på *Riksens Ständer* J. Habicht. Om själva färden veta vi allenast, att *Prins Carl* avgick från Wampoa den 29 januari 1766, låg för stiltje till ankars utanför Macao den 31 samma månad och nådde Göteborg den 3 september efter att »således 7 månader mätt havets yta». Lasten betecknades som »ansenlig» i den tidning, varur uppgiften om hemkomsten är hämtad. Värdet uppgick i Kanton till 222 000 tael. Bl. a. märkes diverse målade silkestapeter för hovets räkning till ett värde av 635 tael.

Från denna Hahrs resa föreligga emellertid några handlingar i det Grillska Godegårds-arkivet, vilka skänka en inblick i hans vid sidan om sin superkargtjänst bedrivna *privata* affärsverksamhet. Ursprungligen torde avsikten varit, att brodern Jacob och han skulle sammanträffat i Kanton och där utan främmande inblandning igångsatt dessa enskilda företag, vilka, om också gängse bland de ostindiska superkargerna, dock ogillades av direktionen och tangerade för att icke säga överträdde av dem utfärdade förbud.

Hahrs vistelse i Kanton inträffade samtidigt med den gamla andra oktrojens avveckling och den nya tredje oktrojens successiva övertagande av verksamheten. Den senare, med generalmajoren friherre Fabian von Löwen och brukspatronen Robert Finlay i spetsen, hade visserligen erhållit sina privilegier i juli 1762, men ännu icke övertagit den gamla oktrojens fartyg, ej heller dess faktoribyggnad i Kanton.

Den nya direktionen vidtog ett betydelsefullt steg på senhösten 1764. På inrådan av vår gamle bekante, nu hemkomne Mikael Grubb, vilken därmed skaffade sig meriter för en direktörspost, beslöts, att rörelsekapitalet för handeln med kineserna skulle, icke som hittills bestå av ränte-

⁹ Byggt av ek 1747 på Djurgårdsvarvet i Stockholm. Besättningen uppgick till 140 man. Resan 1765 var skeppets sista Ostindiefärd.

lösa spanska silverpiastrar hämtade i Cadiz och, som vi veta, med risk att aldrig framkomma, utan av ett i Kanton särskilt avsatt kapital. Förslagsställaren själv skulle härvid bidra med därstädes redan befintliga 53 000 piaster, tydligen den vinst på hans affärsverksamhet, som han ej lyckats hemförskaffa men som nu skulle få god och räntebärande användning. I besittning av ett sådant kapital bleve det möjligt, ansåg man, att göra kompaniets inköp närhelst under året och särskilt då priserna under mellansäsongerna voro som lägst.

Till förvaltare av denna fond utsåg direktionen i december 1764 Johan Abr. Grill, son till direktören Abr. Grill och brorson till de än mer kända direktörerna Claes och J. A. Grill, och Jacob Hahr, båda Mikael Grubbs förtrogna vänner. Hahr, som då vistades i England, fick dessutom i uppdrag att ytterligare anskaffa 50–100 000 piaster, om dessa »i Madras eller andra orter på Coromandelske kusten, varest han kunde få tillfälle att komma, stode på fördelaktiga villkor att erhålla». Samtidigt bemyndigades de båda emissarierna att förhandla med andra oktrojens män i Kanton och »försäkra sig om» dess därvarande av Tiet-qva förhyrda faktori-byggnad.

Jacob Hahr kom emellertid att från England medfölja ett engelskt trupptransportfartyg, vilket av vidriga vindar drevs över till Brasilien och anlände till Madras först på våren 1767 och till Kanton tidigast på hösten samma år. Något sammanträffande med brodern Henrik Wilhelm kom därför aldrig till stånd, utan denne, som väntat i det längsta, fick ett par dagar före sin avresa inviga Grill i brödernas affärstransaktioner och överlåta åt honom att utföra vederbörliga uppdrag.

Dessa avteckna sig i en den 27 januari 1766 till Grill avlämnad promemoria, enligt vilken: 1) 2 500 mexico-piastrar (pesos) skulle »uppå 6–8 kinesiska junkare¹ till differenta platser destinerade emot bodmeri-premie utlånas, och därmed årligen tills vidare kontinueras tillika med den avance, som uppå denna summan kan erhållas». På en vidfogad lapp äro »junkarnas» namn, destinationsorter (2 st. Batavia, 2 Cochinkina, 2 Cambodja och 1 Siam) samt lånesummans fördelning antecknade med tillfogande av den kinesiske redarens namn Hongsia och bodmeri-premiet à 40 %. Denna procent, enligt nutida begrepp den verkliga ockerprocenten, var emellertid den då vanliga i samband med »junkare-affärerna», vilka därmed, om ock riskfyllda, kunde bli högst inkomstbringande för långivarna.

¹ Dåtida benämning på »djunk».

2) Avlämnades 6 600 spanska piastrar fördelade på tre st. obligationer daterade den 27 januari och utställda på de kinesiska köpmännen Poan-key-qva (3 000 p.), Kiet-qva (2 000 p.) och Fan-qva (1 600 p.) och mot 17 % intresse. Vid förfallotiden (1/12 1766) ägde Grill att prolongera dem »uppå ett års tid tillika med intresset emot 20 % och även nästkommande år och framdeles göra detsamma till dess vidare ändring därmed åstundas».² Ej underligt, att många kinesiska köpmän, och ej endast de här namngivna, vilka allmänt hade att kämpa emot dylika tryckande räntebördor i en nära framtid skulle drabbas av svårigheter och i många fall tvingas till betalningsinställelser och konkurser till stort förfång för de tjänstvilliga långivarna. Av promemorian framgår även, att Hahr undviker direkta affärer med kineserna och försiktigt nog inskränker sig till lånerörelse. Den betecknar troligen upptakten till de senare följande affärerna i kompanjonskap med brodern Jacob och svågern Wahrendorff. Detta antagande bestyrkes av följande citat ur ett brev från Hahr till Grill av den 30 november 1767:

Förliden höst gjordes avtal med Herr Direkt. Sandberg, att han ville emottaga mina penningar av min Herre till högsta bodmeri-premie, då jag tillika hade den åran att skriva till min Herre med anmodan att överlämna dem åt honom. Jag hoppas, att han tagit dem emot, men skulle han ej hava tagit dem alla, så har jag bett bror Jacob att nyttja av resten för min räkning 2/3 på intresse och 1/3 på junkare tills jag en dag kommer att råka honom.

Hahr blev endast två år hemma. Den 15 december 1768 bär det åstad igen! Denna gång åter på *Riksens Ständer* men som *ende* superkarg ombord, vilket måste betraktas som ett särskilt erkännande och att han uppbar direktionens fulla förtroende. Habicht var också med som fartygschef. Det var tredje gången dessa båda trampade samma däck, tydligen trivdes de gott med varandra! Assistenten voro C. H. Rappe och Olof Lindahl. Den 31 mars var man i Kap, och meddelades därifrån, att fartyg och besättning voro »i gott stånd» och om några dagar ärnade fortsätta resan.

Dagen för ankomsten till Kanton är icke känd. För Hahr torde det dock varit till stor glädje och hjälp att där träffa sin broder Jacob, vilken sedan 1767 varit anställd vid faktoriet och för vilket han kort därefter skulle bli föreståndare. Den 17 juni 1770 är *Riksens Ständer* med Hahr åter i Göteborg. Flera dödsfall under färden hade man tyvärr att be-

² Grill anmodades även att beställa serviser av Pin-qva, den vanlige porslinsleverantören, till Wahrendorff samt direktörerna Anders Plomgren och von Utfall.

klaga: skeppspredikanten Edvall, förste timmermannen, kvartermästaren och fem matrosar. Den hemförda lasten känna vi i detalj tack vare den i Göteborgs stadsbibliotek bevarade fakturan, daterad Kanton den 12 december 1769 och undertecknad av John Chambers, förste superkarg på *Kronprins Gustaf*, Hen. W. Hahr, förste superkarg på *Riksens Ständer* och Anders Gotheen, förste superkarg på *Adolf Fredrik*, vilka tre skepp voro samtida i Kanton. Övriga undertecknare äro Jacob Hahr som faktoriföreståndare och James Maule, andre superkarg på *Adolf Fredrik*.

Porslinslasten var något mindre än vid resan 1760–62. Den var fördelad på 281 kistor, 84 »tubbar», 9 lådor och 818 buntar, vilkas innehåll bl. a. bestod av omkring 250 000 tekoppar och fat, 42 000 kaffekoppar och fat, 18 500 riskoppar, 10 000 spillkummar, 9 800 konfityrtallrikar och 1 500 chokladkoppar och fat, representerande ett värde av omkring 8 000 tael.

Telasten var ungefär densamma i vikt men med den skillnaden, att te Bohépartiet nu minskats till förmån för Congoteet. Av den förra sorten medfördes 3 796 pekuls eller 539 147 sv. skålp. till ett värde av 55 336 tael, av den senare 5 412 pekuls eller 768 598 sv. skålp. till ett värde av 127 099 tael. Det mest värdefulla i den övriga lasten utgjordes av 44 kistor sidentyger (2 080 st.) med ett åsatt värde av 24 868 tael. Som ett kuriosum kan nämnas, att skeppet även medförde 1 bordsservis och 1 te- och 1 kaffeservis för franska sändebudet i Stockholm, markis Bréteuil. Hela lastens värde anges i fakturan till omkring 250 000 tael. Resan måste för den ensamme förste superkargen hava varit mycket krävande men också särdeles inkomstbringande. Fråga är, om icke de båda bröderna Hahr under deras gemensamma vistelse i Kanton och med den hemmavarande kapitalstarke Wahrendorffs bistånd ytterligare avsevärt utvidgade sina *enskilda* affärer med de kinesiska köpmännen.

Hemkomsten blev denna gång alldeles särskilt kär och efterlängtd. Påskdagen den 26 mars 1769 »kl. 7 om afton» hade nämligen hans hustru fött honom hans andre son och namne Henrik Wilhelm. Dopet förrättades dagen därpå av komministern i Katrina Märten Altén. Den mäktige direktören i Ostindiska kompaniet Robert Finlay gjorde sin superkarg den hedern att stå fadder. Övriga voro Hahrs svåger Wahrendorff, den rike kusinen Christian Hebbe d. y., systern fru Roland, svägerskan fru Langenberg och kusinen mademoiselle Justina Küsel, dotter till stadsmäklaren Küsel. Den lille Henrik Wilhelm var alltså mer än årsgammal, när fadern första gången slöt honom i sina armar.

Den hedervärda Ostindiefararen *Riksens Ständer* hade emellertid tjänat ut som lastdragare i kompaniets tjänst. Den 4 augusti 1770 kungjordes i »Göteborgska Nyheter», att skeppet skulle säljas på auktion den sista i samma månad. Vem som då till ett pris av omkring 27 000 d. sm:t inropade det är icke bekant, men 1776 återfinnes det i Wahrendorffs »reskontrabok», där Hahr »gottgöres enligt likvidation för dess $\frac{4}{31}$ delar uti skeppet *Riksens Ständer* med d. k:mt 537: 18». 1777 mottager han i utdelning för samma skepp 400 rdr och 1779 i januari ytterligare 20 rdr. Sedan försvinner det efter utmönstring och upphuggning ur räkenskaperna. Hahr har således under några år och möjligen redan från 1770 varit delägare i det honom säkert kära skeppet.

Men stugan blev Hahr snart åter för trång! Förvärvsbegäret, kanske också oroande underrättelser om låntagares iråkade svårigheter och insolvens, drev honom att redan på nyåret 1771 bege sig ut på en ny färd, denna gång som förste superkarg på skeppet *Adolf Fredrik*.³ Tack vare att dess loggbok ännu finnes i behåll, kan denna resa följas i alla dess detaljer. Här nedan återgivas endast de, vilka mera direkt anknyta till Hahr och hans verksamhet som superkarg.

Inmönstringen skedde torsdagen den 13 december 1770, då skeppet låg till ankars på Vikefjord utanför Göteborg.

Om morgonen sändes manskap upp, som hämtade slupen ned från Varvet, gjorde redigt och rent skepp överallt. Kl. $\frac{1}{2}$ 11 kom Herr Direktören, Herrar superkarger och Kapten i sällskap med flera herrar från staden till Käringberget, då slupen avgick att hämta dem ombord. Vid avgåendet från land hissade flagg, gös och vimpel. Efter förrättad mönstring spisade samtliga Herrar middag ombord och foro kl. 3 från skeppet, då 8 hurranden gåvos och tackades med 4.

Att tal hållits och skålar tömts för den blivande resans lyckliga utgång torde kunna läsas »mellan raderna».

Som första namn i mönsterrullan står som sig bör främste mannen ombord förste superkargen Hen. W. Hahr med hemvist i Stockholm, gift. Må vi något dröja vid vad rullan i övrigt har att förtälja. Övriga kompaniets »officianter» voro: fjärde superkargen Carl Hind. Forss med hemvist Södermanland, 27 år och ogift, förste assistent Olof Lindahl hemvist Norrköping, 22 år, ogift samt andre assistenten Fredrik Ulrik Peyron, Stockholm, 21 år, ogift. Båda dessa assistenter kommo att ut-

³ Byggt av ek 1757–1765 för Kronans räkning som ett 60-kanonskepp på Djurgårds-varvet. Mätte 450 svåra läster, förde 16 kanoner och hade 150 mans besättning.

märka sig i kompaniets tjänst, blevo superkarger och Lindahl slutligen direktör. Genom sin moder f. Sandberg var han troligen nära befryndad med David Sandberg, förste superkargen på *Riksens Ständer* 1760–62, sedermera direktör och adlad af Sandeberg. Peyron var farbror till sedermera generallöjtnanten och presidenten i Krigskollegium G. A. Peyron, stamfader för den adliga och friherrliga ätten Peyron. Kapten var Gabriel Ström f. 1740 i Göteborg och gift 1767 med Lona Clementine Maule, syster till Jacob Hahrs ovän superkargen James Maule. Han gjorde sin »jungfruresa» som kapten på en Ostindiefarare.

Rullan upptager i övrigt 4 styrmän⁴, 2 »lärstyrmän»⁵, 1 skeppspredikant, 2 fältskärer, 1 skeppsskrivare, 4 kadetter samt lägre befäl och besättningsmän 132 man, av vilka senare 4 avgingo på grund av olycksfall och sjukdom redan innan skeppet lämnat Göteborg. Besättningen var ung, endast 14 voro 40 år eller därutöver. Den äldste, konstapeln, var 50 år, den yngste en 12-åring från Partille, därefter en 13-årig »ostindier», född på en liten ö utanför Sumatra. Kaptenen var endast 30 år.

Adolf Fredrik mätte 450 svåra läster, var alltså obetydligt mindre än *Riksens Ständer* men något större än *Prins Carl*, och förde 26 kanoner. Ur loggboken kan vidare inhämtas, att stormasten mätte 99 fot 3 tum, fockmasten 91 fot 2 tum och mesanen 72 fot 9 tum. Som exempel på proviantens storlek må nämnas, att ensamt de »levande» livsmedlen utgjordes av 4 oxar, 1 ko, 29 får, 10 svin, 44 gäss, 36 ankor, 45 kalkoner och 140 höns.

Sista landgångsmöjlighet för besättningen var lördagen den 22 december. Julen firades ombord med bl. a. gudstjänst på juldagen. Annandagen sändes slupen till Klippan att avhämta herrar superkarger Hahr och Forss, vilka kl. 11 kommo ombord. På eftermiddagen uppropades manskapet »och befunnos alla ombord». Stiltje under de sista decemberdagarna och storm i början av januari hindrade avfärden, vilken ytterligare fördröjdes av ett haveri i riggen den 5 januari. Isen började att lägga sig »vid både södra och norra landen», så det var hög tid att gå till segels. *Adolf Fredrik* var segelklar den 8 januari, men »töcken och sjömörker» kommo hindrande i vägen. Den 10 januari 1771 kom äntligen det efterlängtrade ögonblicket.

Loggboken ger i sin korthuggna stil en talande skildring om denna första dag till segels, och vi kunna väl föreställa oss Hahr stående på däck

⁴ A. H. Roman, N. Almrot, Mauritz von Krusenstierna och Johan Spindler.

⁵ Em. Stråle och Jac. Lothsack.

iakttagande verksamheten ombord men kanske än mera med vemod beskådande de alltmer fösinnande hemlandsskären med deras kända sjömärken. Skulle han återse dem? Och hustru och barn?

Mot morgonstund drog vinden sig på NO och NO t O. Vindade genast in på tåget, satte in slup och jolle på trallet, gjorde förmärssegel löst, vindade stagvis och avvaktade mera dager, att lotsarna kunde se vanliga märken. Luften var något byaktig med hård köld och liknelse till snöyra. Kl. 9 skotade förmärssegel, lyfte ankar och kommo under segel med frisk NO t O vind. Kl. $\frac{3}{4}$ 10 passerade Galtar huvud, kipade ankarna, lade bi att invänta lotsbåten, samt tog emot bägge lotsarna. Förrättade noga visitation, om någon skulle undanstuckit sig på skeppet, men inga befunnits. Kl. $\frac{1}{2}$ 11 Vinga båk i N^o O, avgingo lotsarna, höllo av och satte segel. Kulningen tilltog stundligen, och vinden drog sig på nordost med liknelse till orolig väderlek. Styrde upp att få mera höjd och kl. $\frac{3}{4}$ 12 såg Marstrands fästning i N^o O. 3 legs.

Skeppet låg djupt akter 22 fot 2 tum.
för 21 » 11 » .

Hade 100 liggare färskt vatten, 24 båtsfat d:o samt 68 oxhuvud skeppsdricka. Kl. 12 pejlades Vinga båk O t S, Marstrands kastell NNO $\frac{1}{2}$ O.

Färden gick att börja med förhållandevis snabbt. Ön Whalsey, Shetlandsöarna, passerades den 17 januari och Stromö, Färöarna, den 21. Sista dagarna i samma månad med kurs mot Kanarieöarna mötte storm, medförande några smärre skador på seglen. Hela februari var händelselös, men nätterna »ännu tämligen ljusa av norrsken». Då och då möttes några seglare, särskilt den 4 mars. *Adolf Fredrik* hissade flagg och sköt ett skott för att tala med den närmaste, en engelsman på väg till Madeira. Jollen sattes i sjön, och Hahr sände ombord sitt första brev till Herrar Direktörer. Detta brev, skrivet den 28 februari, omnämnes i tidningen »Göteborgska Nyheter» den 15 juni 1771. »Skeppet befann sig under 33° 4, nordlig latitud och var liksom besättningen i gott tillstånd.» Den 8 mars siktades piken på Teneriffa. Sträckan härifrån och till »Cap de Bonne Esperance» — den franska benämningen på Godahoppsudden användes städse i loggboken — blev tålamodsprövande. »Linjen» passerades den 1 april, men någon »hönsning» omtalas icke. Rådplägning hölls den 25 april och resolverades att »i anseende till vindens långsamma vidrighet» utdela det friska vattnet efter ranson. Söndagarna den 17 mars och 7 april förrättades nattvardsgång förutom den sedvanliga gudstjänsten.

Vattenransoneringen kunde lättas den 3 maj, och den 11 maj kl. 1 em. siktades den välkända konturen av Taffelberget vid Kap. Resan från

Teneriffa och hit hade tagit drygt 2 månader i anspråk. Kl. 5 em. syntes bränningarna vid »Lejonstjärten», och kl. 1½12 på natten låg *Adolf Fredrik* »äntligen till ankars» på 9½ famnars djup med Robin Island NO ½ O och Cap B:ne Esperance St O. Kl. 9 dagen därpå »kom en slup ombord från hamnen, med vilken Hr Hahr for till staden och hedrades vid avgäendet med 8 skott och hurrande». Hahr blev i land elva dagar — en god rekreation efter den långa sjöresan — vilka sannolikt användes både till officiella besök hos de holländska myndigheterna och till att bestyra såväl kompaniets som brodern Jacobs och egna affärer tillsammans med vänner och bekanta från föregående besök.

Söndagen den 12 maj växlades ankarplats längre in på redde. »Redden» saluterades med 8 skott, vilka av holländska kommandanten besvarades med 9. Den svenske kommissionären, en herr Lefebre, besökte skeppet den 16 maj och fick jämväl övlig salut. Kapreddens besvärigheter skulle icke saknas. Varpankare måste tagas till hjälp vid ankringen och vållade trassel med andra skepps varpgods och ankartåg. »Liggtiden användes att skicka sjuka⁶ i land »att hämta krafter» samt att intaga ytterligare barlast, proviant och vatten.

Hahr gick åter ombord den 22 maj, och manskapet uppropades utan att någon saknades. Vinden var dock »contraire» och först den 24 kl. ½6 em., då den dragit sig sydvart, »stack man på varpet och lyfte styrbordsankare, vindade kabeln, gjorde loss mässeglen, lyfte varpet och kommo under segels».

Den fortsatta färden till St Paul på ön Réunion, därifrån till Java »Huvud» och vidare genom Sunda- och Bankasunden bjuder föga av intresse. Angri eller Anger, Ostindiefararnas sedvanliga förfriskningsplats, nåddes den 24 juli och således återigen med en oavbruten 2 månaders segling bakom sig. Redan första dagen fick man ombord 700 kokosnötter, 42 ankor, pisang och »något grönt». Timmermännen voro i land och höggo ved, några man samlade kvastris. Nästa dag hämtades 3 buffeloxar, 10 st. sköldpaddor och »åtskilligt grönt för 1. bordet», dvs. främst för herrar Hahr och Forss samt det högre befälet. Den 25 juli till segels igen.

Sumatra siktas den 27 juli och »höga landet av Banka» den 1 augusti. Stiltje och svårnavigerade farvatten föranleda ständiga ankringar och lodningar från slup och jolle. Så småningom nås Kinesiska sjön, och den

⁶ Varav en måste kvarlämnas.

16 augusti $\frac{1}{2}$ 10 fm. syntes »Kinesiska Vallen» i norr och strax därpå Stora Ladron. Kinesisk lots mötte den 19 augusti för att lotsa till Macao. Samma dag avled en av timmermännen, som legat sjuk i rödsot och »begrovs i vattnet». Den sedvanliga compradoren Akyn kom ombord från Macao medförande färskt bröd och grönt.

Den 20 på em. »for Herr Superkargören Hahr med en sampan till Macao för att därifrån uppgå till Kanton». Samtidigt anlände lotsen, som skulle »bringa fartyget till Wampoa».

Nu börjar ett ivrigt arbete att göra *Adolf Fredriks* entré på redde så ståtlig som möjligt. Skeppet tjärades utvändigt och sex kanoner, vilka stuvats undan i förrummet, »lades i sina rappertar». Konstapeln målade styckeportar och kanonmynningar, och den 26 passerade den respektin-givande Ostindiefararen det kinesiska kastellet vid Bocca Tigris (Tigermunnen). Någon salut synes icke ha växlats, men två man av kastellets besättning detacherades att som vakt följa fartyget till Wampoa. Tigerön och »2. baren» voro lyckligen förbi den 27 augusti och efter bogsering med 30 sampaner förtöjde *Adolf Fredrik* äntligen samma dag kl. $\frac{1}{2}$ 3 på Wampoa redd efter att $7\frac{1}{2}$ månader »hava mätt havets yta». Flaggstängen vid svenska »bängsalen» (tyghuset) stod då V $\frac{1}{4}$ S och högsta klinten på Dödhuken SO $\frac{1}{4}$ O.

Flaggan hissades vid soluppgången den 28 augusti, och skeppen vid Wampoa saluterades med åtta skott, vilka besvarades av därvarande engelska, holländska och danska skepp. Ankomsten var därmed officiellt kungjord och välkomnad. Superkargen vid faktoriet Anders Arfwedsson kom på besök den 30 augusti, och dagen därpå bege sig kapten Ström och superkargen Forss till Kanton. En lastsampan sändes även dit med »kompaniets viner och andra particuliera saker för faktoriet», hovmästare, kajutkock, penteri- och kökskistor samt last but not least tre penningkistor för faktoriet. Jacob Hahr, faktoriföreståndaren, såg nog till, att intet skulle fattas för brodern och hans följeslagare.

Skeppet mättes den 2 september och till jämförelse med Oláns skildring av motsvarande förrättning må loggbokens beskrivning här citeras:

Gjorde rent att emottaga Hoppo, som kom med att mäta skeppet. Sände en officer att komplimentera honom. Saluterade 8 skott i sällskap med de andra skeppen. Kl. 10 kom Hoppo ombord, då skeppet mättes till 94 cubits och 6 tums längd, sedan fockmasten och mesanmasten förut blivit så mycket som möjligt bringade tillsammans, samt 28 cubits och 8 tums bredd, vilket mättes uti melandäckshytterna vid stormasten. Avgiften blev därmed bestämd till 2 118 tael,

vartill kom presenten till Hoppo om 1 950 tael eller i runt tal omkring 4 000 tael. Eftermiddagen for Hoppo tillbaka, då han åter hedrades med 8 skott. Kom en sampan ombord med dess vanliga presenter från Hoppo, bestående av 2 oxar, 8 krukor vin och 8 säckar mjöl. [Hahr nämnes icke som närvarande.]

Svenskarna nåddes vid denna tid genom ett franskt skepp av budet om, att konung Adolf Fredrik den 12 februari 1771 slutat sina dagar. Rådplägning torde ha hållits med kaptenen. Hahr som förste superkarg bar ansvaret för att denna tilldragelse på ett solennt sätt celebrerades, särskilt som skeppet hugnats med att bära den höge bortgångnes namn, och hans arbetsgivare, Ostindiska kompaniet, städse högt vördad kungligheten. Sorgebetygelserna, sådana de beslötos, voro synnerligen pompösa och torde mäktat imponerat på reddens besättningar och kinesbefolkningen. Loggboken berättar härom den 5 september:

Morgonen vid solens uppgång hissade flagg, gös och vimpel på halv stång samt skjutit var 1/4-dels-timma ett skott, vilket kontinuerade hela dagen till solens nedgång, då flaggan hissades och gavs salva av 32 skott att fira högstsallig Hans Majestäts Konung Adolf Fredriks sorgfulla frånfälle, varom franska skeppet Delfin bringat tidning ifrån Europa. Danska och franska skeppen med tvenne holländare sköto tillika med oss från morgon till afton.

Sorgesaluten blev säkerligen till stor glädje för kinespojckarna i Wampoa. Den mäktiga slutsalvan på 32 skott kom nog de bräckliga kineshusen i den lilla staden att skaka på sina grundvalar!

Flera beklagliga dödsfall inträffade under loppet av september och oktober. Bland dem märkes särskilt skeppspredikanten Lars Northman, vilken avled den 25 september »efter en långsam tärande feber» och begrovs »med tillbörlig heder» dagen därpå på »Franska eiland», där även övriga döda, förste timmermannen, en matros och en jungman fingo sina sista vilorum. Vi kunna förmoda, att Hahr åtminstone vid skeppspredikantens jordande å kompaniets vägnar med krans och tal hedrat den bortgångne.

Den 17 september börjar ilastningen av porslinet och den 7 oktober av tect. Den 29 oktober noteras i loggboken: »Ombord kom Herrar Hahr och Arfwedsson samt några engelska superkarger till middagsmåltid, vid vilkas ankomst och bortgång salut med 32 skott i 4 omgångar.» Sämjan mellan svenskar och engelsmän synes här i Kanton, i motsats till förhållandena i Surat 1761, hela tiden varit den bästa. Att Hahr gjort allt för att väl förpläga sina gäster behöver icke betvivlas.

Vid månadsskiftet oktober–november hade så mycket last intagits, att

skeppet måste växla ankarplats till Bocca Tigris för att, innan djupgåendet blev för stort, »gå fri från 2. baren». Redden saluterades på övligt sätt vid avfärden och besvarades av *alla* nationerna.

All last var intagen i mitten av december, däribland 8 lådor te för Kungl. Hovet samt »5 liggare och 1 oxehuvud med arrack till konsumtion». I bängsalen slaktades mängder av boskap, 48 oxar och 32 svin, compradoren förde ombord 3 levande oxar, 8 kalvar, 6 får och 8 svin samt »mängder av övrig proviant». Slupen avgick den 14 december »för att vara Herrar Superkarger följaktig från Kanton», och den 18 december kl. 1/27 kommo Hahr och Forss ombord under övlig salut tillika med Macaolotsen. Kl. 11 redan lyftes ankar och kom skeppet under segel hälsat av två engelsmän med 3 hurra, vilka svenskarna besvarade och sedan gävo dem och några holländare den vanliga 8-skotts saluten, som vederbörligen returnerades. Efter diverse besvärigheter med grundstötning, stiltje och ty åtföljande bogsering med de 30 sampanerna passerades äntligen Macao den 20 december på em. Skeppet låg då enligt loggboken »på jämn köl 24 fot», dvs. omkring 2 fot djupare än vid avfärden från Göteborg.

Loggboken nämner ingenting om julens och nyårshelgens högtidlig hållande. Nyårsdagen hade man Kinesiska sjön bakom sig. Angri anlöptes den 5 januari och fylldes där vattenförrådet 82 liggare à 300 kannor och 50 båtsfat à 60 kannor eller tillsammans 27 600 kannor. Färden hit hade gått en vecka fortare än vid utresan.

Den 10 januari höll Hahr sannolikt rådplägning med Forss och kapten Ström. Därvid »resolverades på grund av vindens vidrighet samt väderlekens orolighet» att ankra i lä för den kända men nu efter ett utbrott 1883 till hälften försvunna vulkanön Krakatua. Loggboken ger en livlig skildring av ett besök på ön för att »upphandla någon förfriskning». Getter, får och höns gingo vilda, varför blott några få kunde bekommas. Kokosnötter kunde erhållas i obegränsad mängd, 100 st. för 1 piaster. Befolkningen kände penningarnas värde, men var mer begärlig efter näsdukar och linne. En rännil med så varmt vatten, att man 15–16 famnar från dess utlopp i havet knappt kunde hålla handen däri, väckte stor förundran. Men tiden var för kort att undersöka dess ursprung »och landet i anseende till odjur» osäkert att våga sig in i.

Själva byn, eller där innevånarna hade sina hus belägna, låg nordom denna med hett vatten flytande bäcken, men nordom husen flöt åter en annan bäck, vilken gav det bästa och friskaste vatten någon ville åstunda lika med våra

nordiska källvatten. Avståndet mellan bäckarna var endast $1\frac{1}{2}$ engelsk mil; att byns läge var så placerat att på ena sidan eller den södra var tillgång på varmt och på den norra kallt vatten.

Efter ett fruktlöst försök att segla från Krakatua den 12 januari, kom man definitivt i väg den 15. Denna gång dubblerades Godahoppsudden utan något uppehåll och ankrades först i St. Helena den 14 mars, sedan guvernörens tillstånd inhämtats av tredje styrmannen von Krusenstierna. Svenskarna funno före sig det *danska* skeppet *Sophia Albertina*, som 8 dagar tidigare än de lämnat Wampoa. Salut gavs och besvarades. Hahr och Forss avgingo till staden, där de kvarblevo till den 17. Man torde icke taga fel, om den kista, märkt SOC nr 6, vilken skickades i land den 16, var en gåva till engelske guvernören eller till att höja stämningen vid ett avskedskalas.

Den 18 mars fortsattes färden, hälsad med 3 hurra från en engelsman och besvarade med 4 svenska, samt med övlig salut. Närmaste mål var Ascension, vilken ö nåddes den 24 kl. $\frac{1}{2}$ 6 em. Uppehållet här, endast 24 timmar, användes till att »kantra» sköldpaddor och samla portlake, vilken senare ansågs vara utmärkt att förhindra skörbjugg. Icke mindre än 46 stora sköldpaddor togos ombord, men övriga 49 kantrade förmådde man icke få ombord — en tidsödande affär på grund av de svåra bränningarna, — varför de måste »kantras tillbaka».

Osäkra farvatten nalkades alltmer man närmade sig Europa. Kanoner, vilka legat på undre däck, hissades upp och placerades i sina »rappertar». En seglare medgående i N t O varskoddes den 31 mars och verkade tydligen misstänkt. Om de följande krigiska åtgärderna skett på Hahrs order eller på kapten Ströms eget bevåg, känna vi icke. Med vetskap om den gällande instruktionens bestämmelser rörande befälsförhållandena ombord bör åtminstone Hahrs medgivande hava inhämtats. Loggboken må härom citeras: »Hissade flagg och sköt ett skarpt skott, men som seglaren ej visade flagg, laddades alla kanoner med skarpt och gjordes klart skepp.» Seglaren sackade emellertid akterut, och den spännande förbidan upplöstes i intet. Agerandet som örlogsman var säkerligen en välkommen omväxling i den enformiga resan.

Vetskap om krig eller fred rådde i det oroliga Europa fick Hahr först den 9 maj. Denna dag sågs en brigg nära i lovart förut. Sedan flagg hissats och 3 skott avgivits från *Adolf Fredrik*, höll den av och kom ned och lade bi. Jollen sändes ombord och kom åter med den lugnande ny-

heten, »att fred var i Europa». Briggen var en fransman på väg till Terre Neuve för fiske. Lizzard skönjes den 19 maj uti N $\frac{1}{2}$ O 4-5 leggs distans. Tack vare budet om freden kunde man alltså våga att taga kursen genom Kanalen. Den första landsmannen, en brigg från Stockholm på väg till Nantes, möttes den 21 maj, men loggboken talar icke om några särskilda ceremonier fartygen emellan. Landet mellan Dover och Folkestone syntes den 23, och då kom även engelsk lots ombord att lotsa skeppet »genom bankarna».

Det sista dödsfallet timade ombord den 29 maj, just när hemlandets kust snart skulle dyka upp för allas längtande blickar. Dagen därpå syntes »jutska landet», och den 31 maj kl. 2 fm. kom det första kärkomna svenska landmärket i sikte, Marstrands fästning. Det sista de sett av Sverige vid bortfärden var nu det första att hälsa Hahr och hans skepp välkomna åter!

Flagg och gös hissades på förtoppen, och åtskilliga skott avgåvos efter lots. Kl. 7 fm. Vinga uti NNO. Kom ombord lotsarna Hansson och Anders Olsson. Spikade slädar på rodret för styrning, passerade Elfsborg kl. 8, som saluterades med 4 hurra och besvarades med 2 dito. Strömmen satte oss under Södra landet, så att skeppet stannade uti muddern mitt för Käringberget. Kl. 12 satte ut fartygen. Ekipagekapten Zach. Schale kom ombord, även överinspektören med tulljakten *Wilhelmina*.

Efter middagen förde ut ett svårt ankare uti VNV samt varpankare och kabel akterut och vindade styft. Kl. 3 kom Herr Direktören Malm ombord, då besättningen uppropades, visitationen förrättades, varefter manskapet avgick med sina saker. Hytter och luckor förseglades. Sjöare kommo ombord med *Torndyveln* att uttaga bestyckningen och dymedelst lätta skeppet ur muddern. Natten stilla, vackert väder, ostlig vind.

Loggbokens nyktra saklighet ger icke rum för några glädjekänslor vid hemkomsten. För kapten Ström var nog den snöpliga grundstötningen i muddret vid Käringberget — när han klarat Kantonis »barer» — en smula malört i den välkomstbägare, som säkerligen tömdes till hans och superkargers ära. Men han kunde trösta sig med, att det var en vanlig epilog på Ostindiefärderna.

Loggboken innehåller givetvis icke heller några detaljer om Hahrs uppgörelser med Hongköpmännen och om förhållandena i Kanton vid denna tid. Där inträffade emellertid under år 1771 två märkliga tilldragelser. Xång-tåcken vidtog i februari den kraftåtgärden att upplösa det mäktiga Cohong-gillet, sedan det visat sig, att dess medlemmar råkat i sådana skulder främst till européerna att de voro helt eller i det närmaste

bankrutta och icke förmådde erlägga sina utskylder till stat och mandariner. Vid månadsskiftet november–december härjades en del av stadens affärskvarter av eld, vilket än ytterligare förvärrade den ekonomiska situationen för köpmännen. Som en följd härav kunde Hahr upphandla Bohé-teet, den vanligaste sorten för endast 13 1/2–14 tael pr pekul eller omkring 5 tael billigare än på sin föregående resa.

Han ger i ett brev avsänt den 20 juni från Göteborg sin vän Grill en målande skildring av läget i Kanton. Om sin gäldenär Jan-qva skriver han sålunda:

Jan-qva var pox'd till öronen, när jag kom till Kanton, han blev av engelska och franska doktorerna kurerad. Försummelser i affärer och brist på god betjäning engelska kläden beträffande gjorde honom insolvendus. Kompaniet kom genom Poan-key-qvas biträde med mycket besvär fri från honom för ett kontrakt av 200 kistor Bohé. Privata hava mycket att fordra hos honom, dock tror jag, att alla svenska lära bli skadeslösa om Poan-key-qva håller ord, i synnerhet som de äro hos honom (dvs. Jan-qva) utlånade *under den tiden som Cohong existerade*.

Om branden heter det, att den skedde »uti ett kvarter i staden varest större delen av de »boutiquerer bodde som sålde engelska kläden». Elden bröt ut på natten, då folket låg i sin djupaste sömn och orsakade stor skada.⁷

Su-qvas hus, Poan-key-qva, Hinsia och Mun-qva förlorade mycket, de 2:ne sista i synnerhet, av vilka Mun-qva berättades ej kunna tåla förlusten. Han var mycket bedrövad men i förhoppning om engelska faktoriets biträde. Jag hörde ej omtalas, att bror Jacob eller någon annan av de svenske hade några penningar hos Mun-qva och med Hinsia, som är en och annans debitor, har det väl ingen fara. Su-qvas eller Tiet-qvas hus bestyres nu efter den senares död⁸ av den äldste brodern Then-qva⁹ och är i affärer nu för tiden nästan mer solitt än tillförne, emedan den sistnämnde är mera köpman än Tiet-qva var på sin tid. [Om sina egna affärer är Hahr, försiktigt nog, denna gång helt förtegen.]

Lasten försåldes på auktion den 18 augusti 1772 och bör ha betingat ett anseeligt värde. Enligt loggbokens till franska översatta förteckning över lasten med angivande av varuslag och vikter hemfördes icke mindre än 1.5 miljon skålpund te, vilket bör ha representerat ett värde i Kanton

⁷ Denna brand är icke att förväxla med den av år 1773, då även svenska faktoriets berördes.

⁸ e. 1770.

⁹ Enl. eng. källor Tan-qva.

av omkring 200 000 tael. Av porslin medfördes i stort sett samma mängd som med *Riksens Ständer* 1768–70. Tagas övriga varor i beräkningen, torde värdet å *Adolf Fredriks* last vid avfärden från Kanton icke mycket hava understigit *Riksens Ständers* sagda år, trots det senare skeppets större lastkapacitet. Rörande utfallet av auktionen är numera ingenting känt. Enligt en förteckning i Göteborgs Sjöfartsmuseum över tredje oktrojens expeditioner skulle utdelningen efter *Adolf Fredriks* här skildrade färd hava lämnats aktieägarna den 15 april och 3 maj 1773, och »avancen» varit 6 %.

Hahr gjorde sig med säkerhet en god förtjänst på denna expedition, och från denna tid torde hans innehav av Ostindiska kompaniets aktier till ett nominellt värde av 40 000 d. s:mt vara att datera. De affärer med kinesiska köpmän och handelshus, vilka han, troligen i kompanjonskap med brodern Jacob, otvivelaktigt inlåtit sig på, skulle emellertid icke bliva den goda inkomstkälla, som beräknats. Svårigheter uppstodo att ombesörja penningremissorna till Sverige och snart ryktades även, att ett av de kinesiska handelshus, med vilket Hahr hade stora förbindelser, kommit på obestånd.

Adolf Fredrik gjorde ytterligare 4 Ostindiefärder och övertogs 1786 av »Fjärde Oktrojen» till ett åsatt värde av 1 264: 43 rdr bco. Skeppet kom emellertid aldrig att nyttjas, emedan det befanns för gammalt och för djupgående. Det reparerades dock till en kostnad av 16 440: 44: 6 rdr bco för att därefter säljas till varvet Viken för 2 000 rdr bco. Dess vidare öden äro okända.

Familjen Hahrs glädje över makens och faderns återseende skulle förbytas i sorg. Svärfadern Anders Rothstein avled nämligen endast ett par månader efter mågens lyckliga hemkomst. Bouppteckningen förrättades 1773 och visade en behållning av 109 687 d. k:mt, troligen mindre än man väntat. Största tillgångarna i boet utgjordes av stenhuset i Stadsgården, värderat till 130 000 d. k:mt och skeppet *Julius* med ett värde av 72 000 d. k:mt. Boet stod i skuld hos mågarna Hahr och Wahrendorff under firma Wahrendorff och Küsel för resp. 4 000 och 1 729: 16 d. k:mt men hade däremot en fordran hos mågen överstelöjtnanten C. G. Rehnberg på ej mindre än 37 663: 20 d. k:mt. Stenhuset var intecknat för ett riksbankslån på 80 221 d. k:mt. Rehnberg fick räntan på sin skuld efterskänkt men skulle återbära kapitalet. Behållningen uppdelades på 5 arvs-lotter, en till varje barn, varje lott uppgående till 21 937 d. k:mt.

Hahr ombesörjde begravningen, vilken måste varit särskilt »hederlig».

Begravningskostnaderna jämte en del andra dithörande utgifter belöpte sig till icke mindre än 16 500 d. k:mt.

Från år 1772 kunna vi notera ett uppehåll i Hahrs Ostindiefärder på icke mindre än 7 år. Han började i stället att med den rike svågern Wahrendorff som kompanjon, bankir och förlagsman ägna sig åt bruksrörelsen, den vanliga utvecklingen på en lyckad superkargbana. De båda svågerna inköpte gemensamt den 4 november 1774 Ehrendals styckbruk, Lundholms stångjärnshammare och Västermalms hemman för 490 000 d. k:mt, samtliga i Frustuna socken, Daga härad, Nyköpings län.

Den nyblivne bruksägaren plågades emellertid av ovisshet och oro för sina kinesiska penningaffärer, ett förhållande, vilket bestyrkes av några brev från Jacob Hahrs efterträdare som faktoriföreståndare James Maule. Denne skriver sålunda i december 1776 till svar på Hahrs brev av november 1775:

Utav förlidet års hemgående brev lærer min Herre funnit, att Herr Anders Arfwedsson och jag konjunktive emottagit av Herr Jacob Hahr en sedel på Tan-Tan-qva att för min Herre vårda stor P(iaster) F(uertes) 12 350, som nu med 20 % intresse belöper sig till P F 14 820. Vi hava gjort vårt bästa, att enligt min Herres ordres dessa penningar i år hemremittera och hoppas innan skeppet *Finlands* avgång kunna utur ovannämnda hus så mycket utbekomma, att min Herre antingen bliver alldeles betald eller åtminstone största delen, varföre jag påtagit mig att giva försvarliga växlar efter nuvarande kurs à 5 sh. per piaster 4 mån. efter sikt i Göteborg att betala.

Kort tid därefter meddelas med skeppet *Finland*, att svårigheterna varit större än som kunde förmodas att få ut penningarna. Maule hade dock ordnat med 3 växlar, en utgiven av Jacob Arfwedsson på sin broder i Stockholm om 275 pund st. och de andra två av Maule själv, den ena på direktör af Sandeberg om 500 pund st., den andra på hans svåger Levinus Olbers om 750 pund, tillsammans 1 525 pund eller 6 100 piaster. Hahr utbekom således icke fullt hälften av sin fordran. Brevskrivaren lovar emellertid »att nästa år se till att utbekomma litet mera». I Hahrs konto i den Wahrendorffska reskontraboken återfinnas dessa penningar under den 4–6 november 1777 utgörande i sv. mynt rdr bco 5 660: 7: 14. Två år hava åtgått efter Hahrs brev för att inkassera hälften av en rättmätig fordran!

Svårigheterna att utfå fordringarna ökas ytterligare under loppet av åren 1777 och 1778. Denna gång gäller det särskilt det kinesiska handelshuset Kong-chyn-hang, vars ledare var Hongköpmannen Kå-qva, ej att

förväxla med Chow-qva. De en gång om året mellan Hahr och Maule växlade breven ge en föreställning om den förres trångmål. Maule skriver 1777 till svar på Hahrs brev 1776 bl. a.:

Herr A. Arfwedsson, som för sin sjuklighet måste i år hemgå, lär bäst kunna giva min Herre vid handen de svårigheter, som legat oss i vägen att ej kunna fullfölja min H. Herres order med hemsändande av den återstående fordran hos kinesiske köpmannen Kå-qva. Jag anser det därför för onödigt att upprepa. De 6 000 piaster, som förlidet år optinerades, hoppas jag riktigt blivit gottgjorda. Beklagar rätt mycket, att min H. Herres Broder Herr Jacob Hahr ej indrog den summan 1775, då han likväl redan den tiden hade sig bekant svårigheterna att utbekomma några kontanter av detta folket.

Samma år i juni hemkom Jacob Hahr och visste berätta för brodern, hur »confust» det såg ut i Kanton. Alla handelshus darrade för penningbrist med undantag av Poan-key-qvas. Varor hade strömmat in i största överflöd, så att bomullen föll från 16 till 7½ tael pr pekul. Engelsmännen, »som i alla tider voro tumultuese», hade haft svåra »dispyter» med Hoppon, så att deras skepps avgång fördröjdes, och det svenska skeppet var det första, som avgick i år.

Ett år därefter (1778), då Maule fått brev från Hahr med skeppen *Finland* och *Terra Nova*, svarar den förre följande:

Utav Herr And. Arfwedsson, som jag hoppas med god hälsa efter fulländad lycklig resa förliden sommar hemkommit, lär min H. Herre förnummit den olyckliga ställning, varuti det fordom gamla solida handelshuset Quong-chynhang eller Kå-qvas då befann sig uti. Det gör mig oändligen ont, att ej i år kunna giva bättre förhoppning därom än förlidet, ty nu är det helt och hållet bankrutt. Vad ännu är kvar av deras hus och effekter äro alla sålda att betala Kejsaren sin tullavgift för 2:ne år. Detta har gjort stor jäsning hos alla, som äro deras kreditorer för millioner piastrar, men kineserna taga inga raisoner utan tyrannisera på allt sätt. Det bliver för vidlyftigt att upprepa alla de scener, som förlupit i Kanton denna säsong utan återopar mig på de hemkommande herrar, som bäst muntligen kunna berätta dem. Emellertid önskar jag min H. Herre all upptänklighet och försäkrar att om någon möjlighet framdeles skulle givas under mitt vistande här, ingen skall givas mer redobogen än jag att reservera dessa penningar.

Hahrs hälsa torde — möjligen påverkad av oron — åtminstone år 1776 icke hava varit den bästa. Han tar en brunnskur i Medevi under tiden slutet av juni—slutet av juli och gör därefter en resa till Göteborg, där han torde ha gästat direktören i Ostindiska kompaniet Martin Törn-gren, samme man, som äktade Jacob Hahrs hushållerska Lovisa Svartlock

och blev far till Tegnér's älskade Martina von Schwerin. I Medevi träffade Hahr ostindiefararen Bladh från Wasa. De tyckas blivit goda vänner att döma av följande Hahrs brev, dat. Medevi den 6 juli 1776 och sänt till firman Wahrendorff:

Herr Peter Johan Bladh har anmodat mig om ett lån till ultimo december detta år av 3 000 d. k:mt att därmed likvidera några små räkningar och göra sig resfärdig att hälsa på sin släkt i Finland. Som han är en beskedlig man och god hushållare, så anhåller jag att M. H:rar vilja vara av den godheten och assistera honom med dessa 3 000 d. k:mt endera för M. H:rs räkning, då jag härmedelst försäkrar att för desamma vara M. H:rar ansvarig, eller ock för min egen räkning. Varemot Herr Bladh kommer att avlämna dess revers på 3 000 d. k:mt till sedelhavaren med $\frac{1}{2}$ % intresse till ultimo Xbr detta år.

Man lägge märke till den vänskapsfullt låga räntan. Bladh hade innan Medeviséjouren sannolikt återkommit från en som assistent företagen Ostindiefärd och kunde giva Hahr färska underrättelser om förhållandena i Kanton. Samme Bladh blev sedan superkarg på *Stockholms Slott* vid dess resa från Göteborg i januari 1778, men kvarblev några år vid faktoret i Kanton, varvid han var både sin vän från Medevi och dennes broder Jacob, förutvarande faktoriföreståndaren, till stor hjälp.

De oroliga förhållandena i Kanton återspeglas även i ett brev av december 1779 från Maule till Wahrendorff, som gemensamt med bröderna Hahr också inlätit sig i affärer med Kå-qva. Där skrives:

Mitt förlidet år översända brev av den 19. december hoppas jag riktigt framkommit; däruti nämnde jag om det fatala Kå-qvas hus, att ingen piaster då kunde utbekommas. Nu måste jag till nog grämelse för mig själv och andra mina landsmän berätta, att samma öde mött oss i år. Hr H. W. Hahr, som jämväl är en kreditor i detta hus, kan bäst muntligen berätta min H. Herre, huru svårt det ser ut att recouvrera det ringaste för närvarande. De engelska hava gjort sig all möda att (återfå) någon del av sina stora penninglån som endast till particuliere i Madras och på kusten av Malabar bestiga sig till 900 000 piaster men utan att vinna något.

Maules brev i december 1777 och vad A. Arfwedsson och möjligen även Bladh haft att berätta torde varit så pass alarmerande, att Hahr, då brodern ej längre fanns på platsen, såg sig nödsakad att återigen företaga en Kantonfärd för att själv på ort och ställe söka rädda vad som räddas kunde åt de tre kompanjonerna. Patrik Alströmer är återigen hans gynnare.

Ett par brev av Hahrs hand till Wahrendorff et C:ie på hösten 1778

berätta om förberedelser för resan och omsorger både för egen skeppskost och för familjens hushållning. I det första, dat. Ehrendal den 20 oktober, har han bekymmer för 3 lispund 10 skålpund mesost från Garpenberg:

Som jag behöver denna osten nödvändigt vid min förestående resa, så fördristar jag mig ej att låta honom gå sjövägen till Göteborg vid denna sena årstiden utan anhåller att densamma vid dess ankomst till Stockholm genast må lämnas till fraktvagnskontoret, att genom dess åtgärd med första tillfälle avsändas till Isaac Hahr i Göteborg.

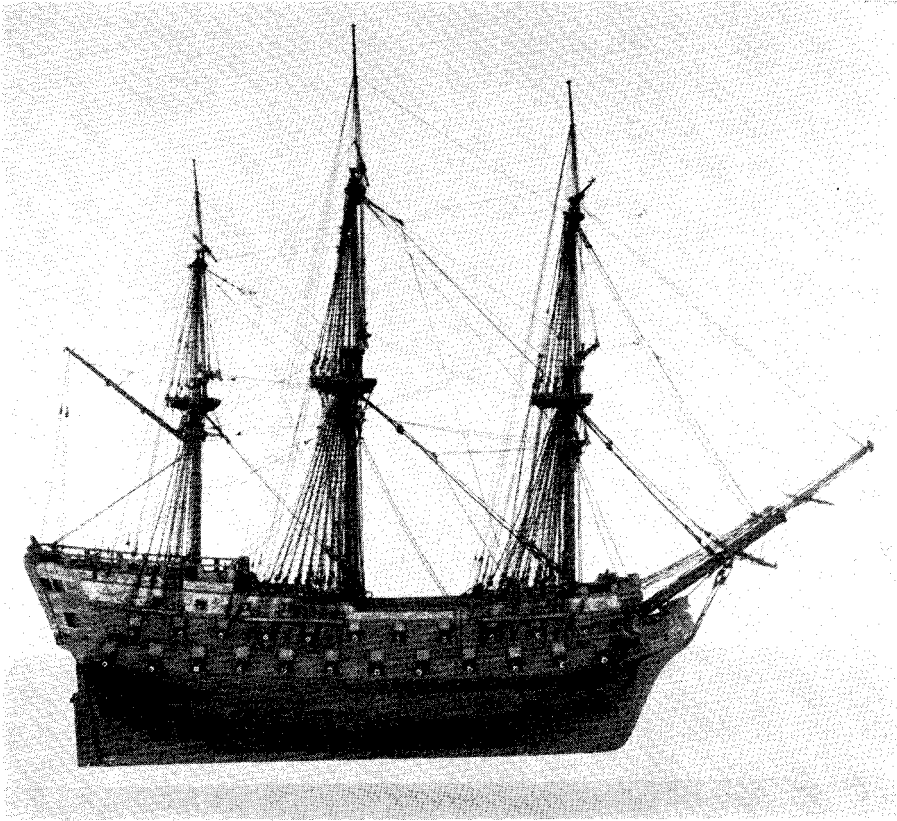
Det andra brevet, dat. Göteborg den 20 november, erkänner tacksamt emottagandet av mesosten för tre dagar sedan med fraktvagnen. Hahr skriver vidare:

Härjämte sänder jag hökaren Lidins räkning över min höstprovision stor k:mt d. 1 173: 20 med anhållan det behaga M. H:rar vara så goda att betala densamma. Vile Herr Fris vara så god och proba om något på räkningen kan rabattera, så sker mig en tjänst; på den torra fisken lär ingenting vara att påminna, ej heller vet jag rätta priset på Hälsingesmöret i år, men att en tunna groft salt uppföres till 39 d. synes vara för mycket. —

Avskedet från familjen skildras av familjen Hahrs faktotum bruksinspektoren Weller i ett brev till Wahrendorff et Cie från Ehrendahl den 11 november: »I dag klockan halv elva reste Herr Brukspatron Hahr härifrån till Göteborg. Skiljsmessan rörde oss alla och var för frun särskilt öm och rörande.» Makens och faderns framskridna ålder och det stora ansvaret med brukets skötsel under bortovaron gjorde tydligen avskedet denna gång särskilt svårt.

Det skulle dröja länge, innan *Lovisa Ulrika*¹ med J. J. Ekman som kapten kunde anträda färden, för Hahr den sjunde i ordningen. Han var därmed den av tredje oktrojens superkarger, vilken gjort de flesta resorna. Anledningen, varför han trots sina meriter och stora erfarenhet icke blev direktör, känna vi icke. Han borde i så fall kommit i åtanke på 1770-talet. Var det hans gamle gynnare Sahlgrens död 1773, de iråkade enskilda affärssvårigheterna i Kanton eller brodern Jacobs ovänskap med sina kolleger, som härvid räknades honom till last?

¹ *Lovisa Ulrika* om 350 svåra läster var ursprungligen ett Kronans 50-kanonskepp byggt av ek 1766 på Djurgårdsvarvet i Stockholm men omedelbart överlätet till Ostindiska kompaniet. Återgick 1788 till Kronan och sjönk den 9 aug. 1790 med man och allt utanför Vinga. I Ostindiska kompaniets tjänst förde det 16 kanoner och hade en besättning om 130 man.

Modell av skeppet Lovisa Ulrika.
Sjöhistoriska museet.

Ännu den 6 mars har skeppet icke kunnat gå till segels. Hahr skriver denna dag till Patrik Alströmer och meddelar, att han »nu är stadd på resan» (dvs. befann sig ombord till ankars på Riföfjorden) »med detta skeppet, vilkets besättning uti 7 veckors tid fåfängt väntat på god vind, men lever i det angenäma hoppet att snart få emottaga honom». Han an- håller i samma brev att få bli Alströmers och hans friherrinnas kommis- sionär, i den händelse de önskade utfå några varor från Kanton och skulle han uträtta allt på bästa sätt. Vidare besked avvaktades i Cadiz.

Hoppet om den goda vinden gick redan dagen därpå i uppfyllelse, ty känt är, att *Lovisa Ulrika* den 7 mars äntligen kunde lyfta ankare och

gå till segels. Om själva resan ut veta vi endast, att Cadiz anlöpts, där de spanska piastrarna som vanligt torde tagits ombord. Hahr sänder därifrån följande brev, daterat den 4 maj 1779, till sin svåger Wahrendorff, som emottog det den 18 juni.

Min käraste Herr Broder.

Jag går i övermorgon bittida härifrån ombord att kontinuera min resa. Jag önskar min k. Bror samt min k. Syster och Barn god hälsa och välgång. Gud giv, att vi få råka varannan med glädje.

Min k. hustru och Barn innesluter jag uti min k. Brors vänskap och ömhet och framhårdar med min hälsnings anmälan till släkt och vänner.

När Hahr anlände till Kanton på hösten 1779, skulle han finna hela affärsvärlden därstädes i gungning. Fyra av de den tiden blott 8 Hongköpmännen Su-qva (Scun qva), Kå-qva, Hingsia (Insia, Yngshaw) och Kaussia (Causia, Kew shaw) voro särskilt illa ute.

För att utreda det svåra affärsläget och söka komma till rätta med de kinesiska debitorerna tillsatte den engelska konseljen (council) i Kanton ett särskilt utskott (select committee), vars rapport erbjuder ett stort intresse för bedömandet av de förhållanden som mötte de europeiska superkargerna detta år. Av densamma kan inhämtas att Kå-qva var fullständigt ruinerad och upphört med sin verksamhet som köpman. Hans skuld till namngivna 15 engelska firmor uppgick till ej mindre än 1 156 162 \$. Av svenska fordringsägare känna vi med visshet förutom bröderna Hahr och Wahrendorff även herrar A. Alnoor, A. Arfwedsson, J. Chambers, J. A. Grill, J. Maule och S. Koschell. Hingsia, med vilken Hahr även haft affärer, hade en ännu större skuldbörda men fortsatte rörelsen, dock huvudsakligen som mellanhand eller mäklare. Su-qva, som varit bankrutt redan 1774, hade en skuld om nära 650 000 \$. Kaussia slutligen hölls ännu under armarna av engelsmännen, men man befarade det värsta.

Poan-key-qva, vars skuld uppgick till endast 80 000 \$, får av utredningsmännen följande goda vitsord: »Hans förmåga och inflytande hos mandarinerna göra honom till den mest gagnelige på orten och den köpman, som man med försiktig behandling bäst kunde lita på.» Vi veta också, att han i regel var svenskarnas »fiador» och gav säkerligen Hahr under detta brydsamma år det bästa bistånd. Orsaken till de iråkade svårigheterna förklaras vara beroende på hongisternas egen fåfänga och överdåd. Penningar funnos till sådan mängd och erbjödos så frikostigt, att de

icke kunde motstå att låna. Men även om mycket förslösats genom missbruk och dyra levnadsvanor, har huvuddelen dock förbrukats för att tillfredsställa de höga ämbetsmandarinernas rovgiriga profithunger.

De kinesiska myndigheterna ingrepo med största stränghet mot de olyckliga gäldenärerna. Ett kejserligt edikt av år 1760, vilket förbjöd all låntagning hos européer, återopas och skärpes. Hingsia och Kaussia fängslades och deporterades till Ili, och all deras egendom konfiskerades. Kå-qvas öde är obekant, om honom är »allt tyst». Su-qva upphörde som hongist, och återstodo endast fyra av de en gång så mäktiga köpmännen, nämligen Poan-key-qva, Mun-qva, Chow-qva och Zei-kin-qva.

James Maule ger i några brev en inblick i förhållandena under skeppets liggtid, som är av stort intresse. De skänka nämligen en god uppfattning om Hen. W. Hahrs personlighet, sådan den tedde sig för hans umgänge. Maule skriver bl. a. till sin svåger Ström, f. d. kaptenen på *Adolf Fredrik* 1770–72:

Jag hade i år kunnat få ett penninglån mot 5 % intresse men törs icke fördjupa mig utan tvärt om betalt dem jag varit skyldig, på det jag nästa år skall kunna draga ut mina och Edra penningar utan att strandsätta Poan-key-qva eller att lämna för mycket efter mig, när jag går ty tiderna se ej väl ut. — En engelsk örlogsfregatt vid namn *The Seaborse*, Kapten Alex. Panton, blev express hitsänd från Amiral Vernon i Madras med inlagor och hotelser till Suntai Fuy uen och Hoppo, som satte hela Kanton i alarm och i synnerhet köpmännen. Vi voro alla nationer inne uti Fruntimmerstaden med våra memorialier emot Kapten Panton, så vida att våra betydande kontrakt, som vi ingått med förskott och varor måtte fullgöras, vilket gjorde god effekt för denna gången. — — — Du må tro, att denne Pantons sak satte några grå hår i huvudet på mig. Poan-key-qva var outtröttlig och arbetade som en hel karl.² — —

Ibland många andra surprimerande nyheter vid Din hemkomst lärar även den varit, att Herr H. W. Hahr utgått i år, men jag gissade och sade det till Herr Bladh, innan tidningen kom. Han är nu resfärdig igen och varit ganska brav att umgås med hela expeditionen Gud vare ärad, den har också gått så väl, att ingen haft rum eller tillfälle att klandra det ringaste.

Till direktören D. af Sandeberg, f. d. förste superkargen på *Riksens Ständer* 1760–62, skriver Maule i december 1779, sedan han berömt Sandeborgs frände Lindahl bl. a.:

Mitt vistande i Kina hade varit mig mycket angenämare de första åren, om jag mött lika jämna och vältänkta kamrater. Jag skulle aldrig kunnat förlåta

² Man ville framförallt undvika, att Cohongmonopolet som en följd av den bryska engelska aktionen återuppstode.

mig själv om jag gjort något i revanche att skada Herr J(acob) H(ahr), mycket mindre hans broder Herr H. W. H(ahr), som är av ett helt annat humör och tänkesätt och hoppas att V. Hr. Dir. aldrig tror mig kapabel därav — — —.

Sandeberg var död redan då detta brev skrevs! Maule skrev även samma dag till sin hemreste kamrat vid faktoriet And. Arfwedsson:

— — — Enligt min Herres order har jag lämnat Hahr och Lindahl utav de pengar, som Poan-key-qva betalt, likmätigt närlagda couranträkning. Beklagar, att kursen mot all förmodan fallit till 5 sh. Ingen människa kunde föreställa sig en sådan händelse, men många orsaker hava kontribuerat därtill såsom 2:ne eng. kompaniets skepp från Bengalen med ganska stora summor i species, en fregatt (jfr föreg.!) och ett kompskepp från Madras ävenledes med kontanter utom 7 à 8 countryskepp, som alla vilja remitterat; när nu kommer därtill att så många eng. komp. skepp ej framkommit i år och inga franska, så kan min Herre lätt finna, att låg kurs måste bli påföljden. Nu kan Direktörerna tydligen se vad nytta de haft av sitt kontor och att ej göra för stora kontrakter hemma till ett fixerat växelpris. Varit önskligt, att de profiterat av konjunkturen liksom de danske och sänt 3:ne skepp eller åtminstone ett annat än *Lovisa Ulrika*, ty det går över mitt begrepp, att den lilla skopan nu skulle employeras, så hade de gjort en stor kupp, både i anseende till penningnegotiationerna som även i varorna, men vad gjort är kan icke ändras. [I själva verket sände H:rar Direktörer två skepp, nämligen förutom *Lovisa Ulrika* även *Gustaf III.*] Jag kunde icke neka Herrar Hahr och Bladh de växlar som begärts av dem, konditionerna äro samma som kompaniets och säkerheten hoppas jag densamma. Efter mycket prutande och »chin-chin» hos Poan-key-qva fick jag honom behålla 10 000 piaster för min herres räkning. — — — H. W. Hahr har varit mycket artig både uti affärer och den enskilda sammanlevnaden, så att ingenting förefallit som uppväckt minsta missnöje på någondera sidan. Hade hans Hr Broder varit av samma tanke-sätt och conduite, så hade han sparat både Min Herre, sig själv och mig många svåra och ängsliga stunder, men den mannen är och bliver sig alltid lik efter den beskrivning hans egen bror ger om honom. — — —

Maule begagnade tillfället, när säsongens andra svenska skepp, *Gustaf III*, i början av januari lämnade Kanton, att återigen sända några brev bl. a. ett till förre kollegan Arfwedsson och ett till Hahr. I det första skriver han:

Då *Lovisa Ulrika* avgick den 20. december och danska skeppet den 26. därpå följande december hade jag den äran och nöjet att senast skriva min Herre till. — — — Med bägge dessa lägenheter avsände jag prima och sekunda av de med detta skeppet nu medföljande tertiaväxlar allesammans tillika med ett bodmeribrev av Hr H. W. Hahr, adresserade enl. min Herres order i särskilt brev, som av Herr Direktör M. Holterman kan öppnas, för acceptens skull. — — — Sedan mina förra brev är ingenting särdeles passerat här i Kanton utom Suntais (guvernörens) hastiga död. Kå-qva med hela dess följe är likasom de voro döda, ty ingen

syns till och ingen frågar efter dem, utan allt hopp tyckes för närvarande vara ute att få dem i rörelse igen. — — —

Att döma av detta brev torde Hahrs uppgift att söka återfå sina och svåger Wahrendorffs fordringar hos Kå-qva hava grundligt misslyckats. Det goda förhållandet till Hahr ger sig ytterligare tydligt tillkänna i ett Maules brev till denne:

För 2:ne till kontoret och ett till mig adresserat brev avlägger jag mycken tacksägelse. Det fögnar mig hjärtligen att därav inhämta min Herres lyckliga ombordkomst, muntra humör och snälla resa till Macao, går den övriga delen (som jag både hjärtligen önskar och hoppas) i proportion, så har min Herre längesedan och tidigt nog fått omfamna sina vänner och släktingar i Sverige. Det skall alltid högligen fögna mig att få höra min Herres beständiga välgång och lyckliga levnad. Jag erkänner med tacksamt hjärta min Herres yttrade godhet i sitt ärade brev och vänskapsfulla bemötande under hela expedition. Bekymmer och svårigheter lättas ansenligen, när man är så lycklig och träffar honetta och vältänkta umgängesmän. — — —

Lovisa Ulrika lämnade Kanton den 22 december 1779 och är den 21 juni 1780 lyckligt och väl åter i Göteborg. Hahr tillskriver redan samma dag Wahrendorff et C:ie:

Jag är Gud ske lof med god hälsa lyckligen hemkommen och har aldrig för sjukdoms skull varit sängliggande på hela resan. — Jag förmodar, att Bror Wahrendorff lär vara vid Medevi i anseende till hans bruks nära belägenhet därvid. Till Herr Fris anmäler jag min ödmjuka hälsning och rekommenderar min k. Anders uti hans vänskap. Denna gången får jag ej vara vidlyftigare.

Eventuella missräkningar i fråga om affärerna med Kå-qva tyckes icke hava förmått rubba Hahrs humör eller hälsotillstånd. Sonen Anders var tydligen i lära på Wahrendorffs kontor i Stockholm.

Fullständiga uppgifter föreligga — tack vare bevarad faktura — om *Lovisa Ulrikas* last. Fakturan är undertecknad i Kanton den 15 december av James Maule, faktoriföreståndare, Hen. W. Hahr, förste superkarg på *Lovisa Ulrika*, Peter Johan Bladh och Olof Lindahl, faktortjänstemän samt Georg Conradi, andre superkarg, i nu nämnd ordning, vilken Maule enligt egen utsago höll mycket styvt på. Den »lilla skopan» om 320 läster hemförde en värdefull last. I fråga om teerna är att märka en ovanligt stor mängd av de finare tesorterna till ett värde av omkring 42 500 tael, te bohé till 35 000 och te congo till 72 000 taelns värde. Vikten av teet uppgick till omkring 1 000 000 skålpund. För Kungl. Hovet medfördes 5 lådor m. 10 kanistrar diverse teer, värda 91 tael. Porslinet,

huvudsakligen koppar av olika slag, var värderat till i runt tal 5 800 tael. Sidentygerna, 1 000 st., hade ett värde av omkr. 11 200 tael och *råsilket*, 1 062 sv. skålpund, av 2 000 tael. Hela lastens värde är angivet till 183 550 tael.

Hahr medförde denna gång enligt brev från Göteborg av den 19 juli en del varor till enskilda. Svågern Wahrendorff fick 1 st. sidentyg och 2 lådor te för en kostnad av 13 pund 15 sh. samt herrar J. F. Hebbe, C. A. Schinkel och H. K. Apiarie ej angivna varor till en kostnad av tillsammans omkr. 28 pund st. Vad direktören friherre Alströmer med maka emottogo är icke känt. Som ett kuriosum må här även meddelas, hurusom Hahr i samma brev bifogar en beställning till Garpenberg å sin kära mesost!

Ett brev avsänt den 5 september från Ehrendal ger vid handen, att den långväga resenären senast i början av denna månad åter var i familjens sköte. Den trogne och erfarne inspektoren Pehr Weller hade under hans bortovaro väl skött brukets angelägenheter och bistått den ensamma hustrun. Informatorn, sedermera superkargen, Pehr Schenling, hade handhaft de båda äldsta sönernas skolutbildning, och var Anders så långt kommen, att han som nämnts varit lärling på Wahrendorffs kontor. Under höstens lopp fick samme Anders i direktör Holtermans sällskap resa till Göteborg för att fortsätta sin handelsutbildning under ledning av farbrodern Isaac Hahr därstädes, måg i huset och delägare i firman Arfvidsson et C:ie.

Enligt brev från Hahr av den 26 september skulle auktionen på *Lovisa Ulrikas* last »gått efter önskan». Han borde i så fall gjort sig en god inkomst av Ostindiefärden, men detta märkes föga i Wahrendorffska bokföringen. Hahrs saldo »firman till godo» visar föga tendens att minskas, snarare tvärtom. Det fanns tydligen många hål att fylla!

Under sådana förhållanden är det icke förvånansvärt, att en ny Ostindiefärd snart står för dörren. Hahr hade knappast ett år varit hemma, innan han börjar förbereda nästa resa. Han skriver den 10 augusti 1781 från Ehrendal till sin trogne gynnare Alströmer:

Mina omständigheter föranlåta mig att vid den tillstundande expedition vara sökande att få göra min sista resa till Kanton. Jag anhåller för den skull allra ödmjukast om Högvälborne Herr Barons, Kommerserådets och Riddarens grace, att jag därtill må bliva förhulpen, varigenom jag och de mina den största välgärning vederfares. Vilken gunst jag i all min livstid med vördnad och tack-sägelse skall ihågkomma.

Hahr var alltså redan från början fast besluten, att det skulle bli hans sista resa. Han hade också nått den ålder (57 år), att ett lugnare levnads-sätt var berättigat. Resan skulle bli den åttonde, om assistentresorna med-räknas, ett antal resor, vilket ingen annan superkarg under kompaniets tillvaro uppnått eller skulle uppnå. Affärsställningen var emellertid så-dan, att denna sista resa krävdes. Vid årsskiftet 1780 hade Hahrs skuld till Wahrendorff et Cie stigit till 33 488 rdr sp. varav 16 181 rdr sp. i reverser och 17 307 rdr sp. enl. räkning »conto courant». Detta senare konto hade från samma datum 1779 ökat med icke mindre än omkring 10 000 rdr sp.! Svåger Wahrendorffs tålmod blev tydligen hårt prövat!

Förhållandena i Kanton voro 1781 alltjämt oroande. Många köpmän, kanske i främsta rummet de s. k. boutiqueurerna och djunkredarna, be-funnos alltjämt vara hårt skuldsatta till utländska långivare, som drogo fördel av de höga räntorna, enligt engelsk källa uppgående till 1 % per månad vid löpande räkning och 2–3 % per månad för kortfristiga lån. Vi veta av det föregående, att Hahr och många med honom av svens-karna voro bland dessa långivare. Åtskilliga gånger hade också kineserna för att stadga sin handel gjort försök att återinföra Cohong med dess handelsmonopol, vilka försök de europeiska superkargerna dock lyckats avstyra. Men nu gick det icke längre!

1782 utgavs ett kejsrerligt edikt, som ånyo på det skarpaste förbjöd all dylik skuldsättning. Som en garanti för framtiden befullmäktigades tolv, senare tretton köpmän att ensamma och i strängaste åtlydnad av givna påbud handhava den utländska handeln och fungera såsom mellanhänder mellan myndigheterna och de utländska handelsmännen. Detta var i stort sett det gamla Cohong, men i stället för dess på den enskilda lagda ansvaret för ingångna förbindelser, voro »de tolv» nu samtidigt förval-tare av en gemensam fond (Consoo eller »gillesfond»). Medlen härtill skaffades genom direkta pålagor på den utländska handeln, och med hjälp av fonden skulle skulder och skatter finansieras. Denna nya Cohong var tillkommen mera på mandarinernas initiativ än köpmännens. Mjölkkon hade varit sinad, men tack vare kraftfodret — fonden — skulle den bli så mycket mer givande.

Hahrs önskan om ytterligare en resa blev bifallen. Direktionen hade behjärtat hans »omständigheter». Den 23 november lämnades Ehrendal för en resa, »som lärar bliva besvärlig nog», och den 21 december 1781 avseglade han återigen som förste superkarg på *Lovisa Ulrika*. Andre su-perkarg var Johan Dassau och assistenter N. Habicht och J. Fagréus. Far-

tygschef var P. Pettersson. Resan blev ovanligt tidsödande, och skeppet var först den 23 juli 1783 åter i hemstaden. Troligen hade förhållandena tvingat Hahr att ligga över en vinter i Kanton. Om detta skett ur ren affärssynpunkt för att nedbringa av Cohong erbjudna priser eller av andra skäl, veta vi numera icke. Den långa tiden i Kanton kanske var välkommen med hänsyn till de egna affärerna! Resultatet av resan blev trots övervintringen gynnsam för kompaniets del, vilket kunde räkna sig till godo en »avance» om 12 %.

Av ett brev från Hahr till Wahrendorff et C:ie, daterat Bodarne gästgivargård den 5 september, veta vi, att han den 7 september var åter hos de sina. Samma firma hade redan den 26 juli averterats om, att han med god hälsa var lyckligen återkommen, till vilket brev även voro fogade mera personliga brev till hustru och svåger. Den sistnämnde hugnas också enligt brev från Göteborg den 27 augusti med en låda te. Samma dag avsände Hahr sina personliga effekter — nio »persedlar» — med en jakt sjövägen till Stockholm, och ombedjas herrarna på Wahrendorffs kontor att taga hand om »bråten», när den anlände, och vidare befordra den till Mariefred, där den skulle avhämtas av »bönder från Ehrendal», vilket också skedde den 8 oktober.

Ett litet tullintermezzo ger oss uppgift om, vad Hahr medfört i »förning» från denna sin sista resa. Han skriver från Ehrendal den 25 september till Wahrendorff et C:ie:

Jag ser att man i packhuset funnit uti min porslinskista 3 dussin engelska knivar och ett parti kinesiska men ej engelska metkrokar. — Med min dräng Broström sänder jag härjämte nycklarna till de 3 kistorna och en liten svart läderkoffert, i den sista är ingenting annat än böcker, de andra 3 innehålla allehanda flyttningssaker av gång- och linnekläder samt sängkläder, men däribland ligga några nya fruntimmersbomullsstrumpor, 1 tischfilt till strykduk och 2 små stycken svart pansch eller peling för min hustru, några tunna bomullsnattmössor för mig och gossarna, några gemena solfjädrar för pigor och gummor vid bruket och 1 låda te för drängen. Mera minnes jag intet, men varor av värde som siden-tyger etc. kunna de ej uppsöka. — Jag har anmodat Herr Direktören Küsel att hjälpa mig med dessa bagateller som äro för mig och min hustru men ingalunda till handel destinerade och anhåller för den skull, att Herr Gislow eller någon annan av herrarna (på kontoret), som kommer att hava besväret för mig i packhuset, ville först anmäla sig hos Herr Direktören, innan något i packhuset företages. Det torde kanske hända, att han av godhet för mig själv ville vara närvarande därstädes eller åtminstone preparera vederbörande, i vilkas åsyn visitation skall förrättas, att dessa saker äro bagateller för en så långväga resande, som de ock verkligen äro. — Om efter Herr Direktören Küsels uppgift några omkost-

ningar skola betalas, så tackas Herrarna betala desamma för min räkning. Om min dräng vore nödig i packhuset att uppsöka och upplåsa kistorna, så kunde han kanske följa med och som han om lördag afton skall vara hemma igen, så skulle jag vara glad om denna inkquisition vid hans vistande i staden kunde gå för sig. Då han kunde taga nycklarna med sig tillbaka. — När allt detta är passerat, om vars utgång jag längtar att få kunskap med drängen, så anhåller jag att i sinom tid få efter rättelse om avsändningen till Mariefred. — P. S. Skulle Herr Fris själv vilja hava den godheten för mig och tala med Herr Direktören Küsel, så skedde mig mycken vänskap.

Hahr kunde, som han skriver den 30 september till samme adressat, genom sin dräng »med nöje förnimma att man efter strängaste visitation ej funnit andra persedlar än sådana som man under namn av bagateller låtit passera».

Hahrs oro kan nog delvis tillskrivas den omständigheten, att den s. k. »fria förningen» var av kompaniet förbjuden. Han befarade tydligen, att hans »bråte» skulle komma onödigt buller åstad och ryktessmideri. Nu avlöpte allt lyckligt och »pigor och gummor på bruket» gingo väl snart och sprätte med sina kinesiska solfjädrar. Gåvorna till maken voro som syntes skäligen enkla och någon obillig förmån av sin ställning som mäktig förste superkarg har Hahr tydligen icke tillskansat sig.

Resans goda ekonomiska resultat är påtagligt. Hahr meddelar sålunda Wahrendorff et C:ie i brev av den 16 december 1783 bl. a., att han inlöst en sin revers av fru Hindström, f. Rothstein och änka efter hovsekreteraren Hindström, om 36 000 d. k:mt för 2 000 rdr sp., för vilken revers Herr Wahrendorff »varit så god och caverat». Andra 2 000 rdr sp. insättas i firman. Där hade man redan förut genom Bellenden et C:ie i Göteborg emottagit 12 712 rdr sp., vilka Hahr hade tjänat på en försäljning i Kap. Mot 5 ostindiska aktier som säkerhet erhåller Hahr jämväl ett lån av mäklaren Sahlberg på 6 034: 42 rdr sp. löpande med 5 % ränta. Hahr tackar Wahrendorff den 19 december 1783 i följande ordalag: »Jag är min käre Herr Svåger på det högsta med all tacksägelse förbunden att utfinna de långgivare till detta lindriga intresset.» Vid slutet av år 1783 har Hahrs »saldo firman Wahrendorff till godo» nedgått från 12 170 rdr sp. vid samma tid 1782 till 3 939 rdr sp. för att 1784 falla »honom själv till godo» med 4 938 rdr sp.

Här må även anföras, att Hahrs innehav av Ostindiska kompaniets aktier 1791 stigit till ett värde från 40 000 d. s:mt till 85 000 d. s:mt, vilka aktier dock ej återfinnas i bouppteckningen av år 1794. Räkna vi med

en medelsiffra för värdet av varje »returlast» i *Kanton* på 200 000 tael finna vi, att Hahr under sina 6 resor som superkarg tillfört Ostindiska kompaniet varor till ett värde av 1 200 000 tael, i engelskt mynt 400 000 pund st., i svenskt omkring 1 800 000 rdr sp., en den tiden betydande summa.

Hahr kom tydligen tämligen helskinnad ifrån de enskilda kinesiska affärerna. Hans ekonomiska ställning skulle än ytterligare förbättras. Brodern Jacob avled i juni 1785 på sin gård Kristineberg vid Stockholm utan några bröstarvingar. Två dagar före sin död förklarade han sin yttersta vilja vara, att hans käre broder Henrik Wilhelm skulle såsom gåva undfå Sörby uti Södermanland, Rönö härad och Torsåkers socken belägna säteri, tegelbruk och såg. Av aktning för denna den avlidnes sista vilja erkände och fastställde övriga 7 sidoarvingar donationen »såsom i all måtto laglig och gällande». Av kontanta arvsmedel utfick Hahr dessutom 11 154 rdr sp. i likhet med övriga arvingar.

En särskild förmån och trygghet skulle nedanstående märkliga skrivelse från svågern Wahrendorff bereda Hahr. Den har kommit i dagen vid Wahrendorffska arkivets ordnande och lyder som följer:

Ehuru jag varit sinnad att hos avlidne Herr Jacob Hahrs sterbhus-intressenter lagligen utsöka differensen uti de räkenskaper, som emellan mig och honom varit i livstiden angående dess förvaltning uti Kina med mina kontanta penningar, varuppå jag kommit att lida, så har jag dock utav vänskap för min k. svåger Herr H. W. Hahr beslutat att därmed avstå, i anseende därtill, att hans medarvingar uti vänlighet och utan process lämnat honom stadfästelsebrev av den 17. aug. 1785 uppå Sörby egendom, som han till en gåva av bemälte Herr Jacob Hahr vid dess dödsfall bekommit; vadan ock all pretention härrörande från avlidne Herr Jacob Hahrs med mig havda penningenegotiationer och kommissioner i Kina härigenom upphäves och dess sterbhus från all vidare gravation eller åtal därför befrias, vilket härmed försäkras. Stockholm den 24. aug. 1785.

J. Dan. Wahrendorff.

Så handlas och skrives sanna gentlemen emellan. Denna storsinhet hos släkt och medarvingar torde i hög grad få tillskrivas den aktning och tillgivenhet som Hahrs personlighet hos dem ingivit.

Därmed äro vi komna till epilogen å Henrik Hahrs mellanhavanden såväl med det officiella Ostindiska kompaniet som med det »privata» med bröderna Hahr och J. D. Wahrendorff som intressenter. Här bör endast tilläggas, att Henrik Wilhelm Hahr efter 1785 blev ensam ägare av

Ehrendals styckebruk, vilket han dock sålde 1791 till kommerserådet Koschell och inköpte i stället Granebergs säteri i Gryts socken, Södermanland. Där avled Hahr den 25 augusti 1794 och ligger begravnen på Gryts kyrkogård. Hans verksamhet som brukspatron och godsägare faller utanför ramen för denna skildring, likaså berättelsen om hur förmögenheten smälte bort i hans söners händer och om hans änkas död, nära nog i armod, sedan hon överlevt maken i 26 år. Familjegraven är spolierad, men en minnestavla i Gryts kyrka, uppsatt år 1951 av i Sverige, England, Tyskland och U.S.A. levande avkomlingar i 4-6 led, hugfäster minnet av ostindiefararen Henrik Wilhelm Hahr och hans närmaste.

BILAGOR

I. Plan till kinesiska returladdningen den 5 november 1759

Det kommer an på Superkarg, eget förnuftiga omdöme, och är deras skyldighet veta vad varor äro tjänligast; dock till rättelse lämnas detta att reflektera på, då man konsidererat priserna, de varor andra européer falla på och kapitalets tillräcklighet. Vid porslinet rekommenderas varsamhet i packning och att kistorna ej fyllas upp till locket.

Sortamente för två skepp, hälften var.

Porslin.

Thekoppar o. fat blå o. vita m. rund botten	150 000	par
D:o Smärre Holländskt Tegods, spetsiga utföre	40 000	»
D:o Br. bl. a. vita ordinaire storlek	70 000	»
D:o Smärre Holl. te Gold	20 000	»
D:o bruna emaljerade	30 000	»
D:o Smärre	15 000	»
D:o br. emalj. med sköldar o. oranger emellan	20 000	»
D:o Smärre	12 000	»
D:o Couleurte o. guld	60 000	»
D:o Smärre d:o	30 000	»
D:o Col. o. guld, refflade	10 000	»
D:o Smärre d:o	5 000	»
D:o bruna coul. o. guld	20 000	»
	517 000	par

Tagas tjocka och starka med mycken målning på. Så mycket som kan fås med kinesiska bilder tagas och allt som imiterar gammalt porslin.

Spillkummar utrikes ej begärliga

Allenast blå o. vita utan fat och rand inuti	2 000
Br. bl. a. vita	2 000
Col:de med guld	1 000
Sockernästen 3 p. ställ bl. a. vita, fullmålade	2 000
D:o bru m. emalj. sköld	2 000
D:o vita col:de o. guld	1 000
Punschbålar inga.	
Théserviser med tusch	
Bordserviser litet antal bl. a. vita	
Kaffekoppar m. fat bl. a. vita en del refflat	25 000 par
d:o bruna bl. a. vita	25 000 »
d:o bruna col:de o. guld	15 000 »
d:o bruna emalj. inuti	10 000 »
d:o col. o. guld en del refflade	20 000 »
d:o vita o. guld	8 000 »
d:o bruna, emalj. Schild. målning inuti	8 000 »
Enkla koppar blå o. vita, vita m. guld o. Col. utan öron,	
större än kaffekoppar	2 à 3 000
D:o med öron	2 à 3 000
Riskoppar blå o. vita	12 à 16 000
D:o vita m. guld o. col.	4 à 6 000
D:o m. emalj. sköld o. granatäpplen	3 à 4 000
D:o bruna m. schild. o. målade inuti	4 à 6 000
Tallrikar blå o. vita m. brun kant fulla av målning och	
vackra mönster	20 à 25 000
D:o m. guld fulla av målning	4 à 5 000
Confiture tallrikar blå o. vita	20 000
col. m. guld, inga emalj:de	8 000
Muggar 3 p. ställ, blå o. vita col:de o. guld; ett parti packas i kistor.	
Tekannor alla slag lika m. kopparna.	
Mjölkkannor något.	
Dockor inga.	

Då te- och kaffekoppar äro kurantast, varav tages så mycket som kan fås, men minst av det emaljerade. Blått o. vitt i synnerhet behövs; av det bruna, blå och vita är i år mycket hemkommet. Allt tunnt gods eviteras, vad görligt är.

The för två skepp.

Bohé, som är rätt gott och sunt oblandat som icke drager för brunt, dock däribland 200 000 ₧ bättre sort dragande blekt och blandat med Congo, om tillräcklig tillgång på Congo finnes, kistorna ej att övergå 450–456 ₧ brutto svensk vikt.

Congo bästa sort 250 000 ₮ och medelstort 150 000 ₮ i kvart o. oktava kistor men ej halva.

Soatchun 50 000 ₮. Peko gott 8–10 000 ₮. Bing extra gott 6 000. Singlo friskt 20 000. Hysän 16 000 ₮ av 2 sorter. Kanistrar 400 st. 1 à 2 lådor à 20 ₮ allra finaste Soatchun och 1–10 ₮ Hysän extra gott för Överheten.

Rabarber 60 pekul. Sago brun 70 p-l Nankins 8 000 gula. 1 000 blå, 500 ljusröda. Radix China o. Gallinal att fylla mellan kistorna, att den förra ej är svart inuti.

Snörrottingar 12 fot långa. Perlemor, om ej fås till 5 tael tages ej. Peppar i porslinskistor.

Nätteldukar, bomullslärfter och sitser à 3 p. patch³ 400 runda och 200 avlånga i 4 sorter om fås.

Käppar ett gott parti.

Rött silke 4 800 ₮ för båda skeppen nb. 1 050 av 3 sorter organzin 1 500 ₮ av 3 sort tram⁴ och 4 800 ₮ rött silke som ej får kosta mer än 240 à 260 tael pekulen och organzinet 300 à 320 tael.

Sidentyger som följer sorterade. 1 000 damaster.

1 svart, 1 mörkblått, 1 mellanblått, 1 ljusblått, 4 gröna, 1 vitt, 1 brunt, 1 ponceau, 1 coul. de rose, 3 karmosin, 4 jonquille, 1 silverfärgat. Tillhopa 20 st.

100 st. möbeldamaster 20 i lott el. 10 karmosin, 10 gröna mönstren lika, inga gula och blå.

500 st. smala 12-trådiga svarta pous de soyens⁵, inga balar. 1 200 tafter 6 trådiga 20 i lott el. 12 svarta, 1 mörkblått, 2 ljusblå, 1 karmosin, 1 ponceau, 1 couleur de rose, 1 grönt, 1 vitt.

100 st. satiner 20 i lott 3 karmosin, 1 mörkblått, 2 ljusblå, 1 grönt, 2 jonquille, 1 citron, 2 rose, 7 vita, 1 svart.

200 st. smala gorgorans⁶, inga breda, 14 svarta, 1 mörkblått, 1 ljusblått, 1 karmosin, 1 ponceau, 1 grönt, 1 brunt.

200 st. 8-trådiga tafter. 12 svarta, 1 mörkblått, 1 ljusblått, 2 karmosin, 1 ponceau, 2 rose, 1 grönt.

II. Myndigheter

Indien.

Nabob (Nawab) = Vicekonung hos Stor-Mogul.

Kina.

Xon(g)tocken (Tsungtu, Chuntuck, Zuntuck) = vicekonungen över de två provinserna Kwangtung och Kwangsi.

³ Ett slags kattun.

⁴ Tvärränder i väv.

⁵ Eg. Padua-soie = Padua-siden. Har även härletts från »peau de soie».

⁶ Ett särskilt starkt randigt sidentyg.

Fuyuen (Foo-yen, Fuion) = guvernören i Kanton.

Hoppo eller riktigare Yüeh-hai-Kwan-pu = generaltulldirektören i provinsen Kwangtung med säte i Kanton.

III. Mynt, mått och vikt

Mynt.

De svenska värdena äro i »laggillt» värde i svenskt silvermynt år 1777, där ej annat anges.

1 Mexicopiaster eller peso fuerte, »Pf.», även kallad dollar, »\$», = 8 silverrealer (r. de plata) = 20 kopparrealer (r. de vellon) = 45 skilling 10 runstycken sp.; 1 r. de plata enl. *växelkurs* (Cadiz) 1777 = 3 sk. 10 rst. sp.

1 rupie (Suratte) = 16 annas = 32 pannes = 21 sk. 4 rst. sp., enl. gängse växelkurs (Kanton) = $1\frac{1}{3}$ tael.

1 tael (Kanton) = 10 maunds (här »man») eller mas = 100 condorin = 1 000 cash = 1 rdr. 22 sk. sp. Enl. gängse växelkurs (Kanton) 74 condorin = 1 peso fuerte. I svensk växelkurs i regel 1 tael = 1 rdr 24 sk. sp.

I engelskt mynt 3 tael = 1 £ (pund), vid särskilt låg kurs (1768) 15 shilling.

1 mexicopiaster enligt växelkurs omkr. 1770 = 5 shilling 1–6 pence.

1 pund sterling enligt växelkurs i Sverige omkr. 1770 = 3 rdr 28 sk. sp., 1777 = 3 rdr 46 sk. sp.

Längdmått.

1 cubit (Kanton), skrives även covid, på portugisiska covado = 14,1 engelska tum = 0,358 m.

1 legg = league = 3 nautiska mil.

Vikt.

1 bar = 408 engelska skålpund = 184 kg.

1 candy (Bombay) = 20 maunds (här »man») = 5 engelska centner = 254 kg.

1 läst = $2\frac{1}{2}$ ton.

1 pekul, skrives även peck = 100 catty = $133\frac{1}{3}$ engelska skålpund = 60,453 kg; i guld-, silver- och myntvikt 60,128 kg.

1 catty = 16 tael.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Braadska handlingar (Uppsala universitetsbibliotek och Kungl. biblioteket).
 Factory Records: Bombay and Surat (The India Office Library, London).
 Hahrska släktarkivet (deponerat i Stockholms stadsarkiv).
 Mauleska familjearkivet (Strö herrgård).
 Ostindiska kompaniets handlingar (Uppsala universitetsbibliotek, Göteborgs sjöfartsmuseum och Göteborgs stadsbibliotek).
 Skeppet Adolph Friederics loggbok (Strängnäs stiftsbibliotek).
 Stockholms magistrats ekonomiprotokoll, justitiekollegiets protokoll och boupteckningar (Stockholms stadsarkiv).
 Wahrendorffska arkivet (Åkers styckebruk).

*

- Hammar, H.*, Fartygstyper i Svenska Ostindiska Compagniets flotta (Gbg 1931).
Jöranson, C. L., Tabeller som föreställa förhållandet emellan Sveriges och andra Länders Mynt, Vigt och Mått (Sthlm 1777).
Lagercrantz, B., I Ostindiska kompaniets tjänst (Fatburen 1956).
Lunelund-Grönroos, B., P. J. Bladh och Svenska Ostindiska kompaniet 1766–1784 (Helsingfors 1940).
Morse, H. B., The Gilds of China (London 1909).
 — The East India Company Trading to China 1635–1834 (Oxford 1926–1929).
Nyström, J. F., De svenska ostindiska kompanierna (Gbg 1882).
Olán, E., Ostindiska kompaniets saga (Gbg 1923).
Zethelius, G. A., Stockholmsvarven under 1700-talet (Föreningen Sveriges sjöfartsmuseum i Stockholm, årsbok 1955–56).

Trafalgar 1805¹

Av docent Fredrik Koch

Mitt intresse för Nelsongestalten bottnar i pojkaktig hjältedyrkan. Min uppfostran i flottan, särskilt på de seglande skeppen, väckte intresse för taktiken under segel. Ju mer jag läst av den mycket rikhaltiga litteraturen kring Nelson, desto mer har min beundran vuxit. Särskilt imponerad blir man vid studiet av hans egna brev och depescher: ur det konstlösa språket stiger fram en man av format. Nelson blir icke blott en av historiens mest lysande sjökrigare, han blir också en medmänniska med resning och karaktär långt över det vanliga. Hans initiativkraft, lojalitet, villighet att taga ansvar ställer honom i särklass. Hans iskalla mod vid S:t Vincent och hans kompromisslösa pliktuppfyllelse vid Trafalgar gör honom till föredöme för efterkommande vare sig de är sjöfarande eller vanliga människor. Jag anser att det i vår idealfattiga tid är en tillgång att vara bekant med honom. Om han levat nu och ägnat sig åt kirurgi skulle han varit en utomordentlig klinikchef.

Låt mig först söka skissera upp den politiska och sjömilitära bakgrunden till Trafalgarslaget.

I december 1804 hade Napoleon tvingat Spanien att förklara England krig och på nyåret 1805 kompletterades krigsförklaringen med ett alliansfördrag med Frankrike. Detta innebar bl. a. att spanska örlogsbaser och varv ställdes till franska flottans förfogande samt att Spanien åtog sig att utrusta minst tjugofem linjeskepp och ett dussin fregatter; militärt fick Spanien emellertid föga att säga till om. Hela ledningen låg hos Napoleon.

De tio månader, som sedan följde och som resulterade i slaget vid Trafalgar, innebar en efter dåtida förhållanden enorm militär uppladdning. Kejsaren samlade alla resurser för att definitivt krossa den enda återstående opponenter mot hans världshegemoni, den enda nation, som en-

¹ Föredrag vid Sjöhistoriska samfundets årsmöte den 29 maj 1956.

visades att slåss för sin frihet — England. Från Boulogne kunde Napoleon skönja de vita kritklipporna vid Dover; allt han begärde var fem dygns lugn och ro, fem dygn utan att bli störd av vädrets makter, utan att bli störd av brittiska flottan.

Segraren från Europas slagfält — han som fört en armé över Alperna och som en stormvind svept ner över lombardiska slätten, brytande allt motstånd som rests i hans väg, han som ansåg sig själv och som av sin samtid accepterades som alla tiders störste härförare — ställdes inför något som hans hjärna inte kunde fatta, hans militära snille inte kunde bemästra: havet!

Den napoleonska epoken utkristalliserades i den franska revolutionens smältugn. Man frågar sig, varför de militära resultaten blev så väsentligt olika för armén respektive flottan: varför blev denna senare så svag, inte kvantitativt utan kvalitativt, och detta så snart efter den gloriösa epoken under Ludvig XVI? — Först och främst får man se till dem som politiskt tog ansvar för den franska revolutionens flotta. Varje generation uppvisar en klick som vägrar att respektera de lärdomar erfarenheten givit, som vill revolutionera i stället för reformera; ignorera de svårigheter som nödvändigt måste möta, störtar den sig in på nya och ospårade vägar. Ibland kommer tyvärr en sådan klick till den politiska makten. Därigenom kom det sig, att på ett vapen av så speciell karaktär som flottan, där det krävdes absoluta specialkunskaper beträffande både underhåll och användning, på detta vapenslag tillämpades världsfrämmande teorier av folk som var komplett okunniga om flottans krav. I sin totala brist på både praktiska och teoretiska kunskaper om livet till sjöss var de inkapabla att inse och förstå de svårigheter som måste övervinnas för att organisera en flotta och följaktligen också att använda den. Och detta gäller inte minst kejsar Napoleon själv, som trots sitt odisputabla lantmilitära geni knappast hade några begrepp om de faktorer, som inverkar på effektiviteten till sjöss; han lärde sig heller aldrig förstå varför hans flotta misslyckades. Medan i den brittiska flottan traditionen förblev obruten och moralen hög — britererna är av naturen sjömän — utbröt inom den franska oroligheter och myterier, som slutade i ren anarki; officerarna massavskedades, fängslades eller mördades såsom brukligt är vid revolutioner, manskapet rymde i stor utsträckning. För att fylla kadrerna utnämndes kaptener och styrmän från handelsfartyg samt snabbbefordrades politiskt rätttroga inom örlogsflottan.

Det kan emellertid inte förväntas att en man, som nyss kommenderat

en kofferdist och vars uppträdande vis-à-vis andra fartyg alltid gått ut på att undvika dessa, skulle omedelbart vara skickad att manövrera kring ett främmande fartyg i avsikt att skada detta och beredd att genast efter att ha kommenderat en handfull män för kortare kryssningar hantera en stor besättning, att besjäla den, samöva den för en gemensam, livsfarlig uppgift, att själv underkasta sig en järnhård disciplin, inför vilken han genom sin tidigare civila verksamhet måste stå främmande. Det militära tvånget pressar alltid hårt på dem som inte är vana vid det. Endast genom att dessa ting så inpräglats i beteendemönstret att de utgör en del av hans natur, kan den professionelle sjöofficeren effektivt utföra sina krävande uppgifter.

Allt detta gäller fartygsenheternas framförande. När det sedan blev frågan om att kombinera massor av kanoner, utplacerade på 20 à 30 tunga fartyg med skiftande individuella egenskaper, men som ändå måste hållas tätt ihop och i särskild ordning, i mörka nätter och dåligt väder, och framför allt inför en fientlig sjöstyrka, då ställdes krav på högt uppdriven yrkesskicklighet och lång erfarenhet. Dessa fartyg skulle utföra gemensamma manövrer — samfällt eller i viss ordning — för att komma i läge för anfall och strid, för att undvika listiga kombinationer från fiendens sida, för att motverka förluster av master och rår och därav följande inskränkningar i rörelseförmågan, för att balansera ogynnsamma och plötsliga förändringar av vind och sjö. Det var i sanning uppgifter, som endast kunde lösas med framgång av män med särskild läggning och utbildning, erfarenhet och noggrann träning bakom sig och dessutom begåvade med en viss portion tur, varförutan man alls inte bör segla på haven.

Det dominerande vapnet till sjöss under den napoleonska eran var kanonen — skeppsartilleriet; de blanka vapnen spelade en mycket underordnad roll, de kom — om överhuvudtaget — endast till användning i slutfasen av en strid mellan fartyg. Det var sålunda i regel fråga om artilleridueller på korta avstånd. Vid ombordläggning avdelades folk för äntring och då kunde det gå till handgripligheter.

Det dåtida skeppsartilleriet utgjordes av slätborrade, mynningsladdade brons- eller gjutjärnspjäser av varierande storlek, 36-pundiga, 24-pundiga och mindre. De uppställdes längs fartygssidan på olika batteridäck med de tyngsta pjäserna på det understa däck, strax ovan vattenlinjen, 13 till 16 par kanoner på varje däck. Skottvidden var 2 000 à 2 500 meter, men normala stridsavståndet var 500 à 600 meter. En 36-pundig kanon

krävde i regel 14 mans betjäning, en 18-pundig 9 man, vartill kom ytterligare folk för langning av ammunition. På ett 74 kanoners linjeskepp var över 500 man avdelade till artilleriet. Riktmedlen var av enklaste slag. Varje kanon riktades individuellt. Lavetten var den ganska svårhanterliga s. k. fyrrullalådan, vilken i förening med den trånga kanonporten i fartygssidan avsevärt begränsade skjutvinklarna. I stort sett kunde man endast skjuta rätt ut från fartyget. Batteriets eldriktning måste sålunda ske genom fartygets manövrer. Laddningsarbetet var omständligt men trots detta var engelsmännens salvtakt hög: ett skott per minut; fransmännen sköt ungefär ett skott på tre minuter. — På skans och back uppställdes s. k. karronader, lätta men grovkalibriga pjäser med hög eldhastighet, för sin tid utomordentliga vapen för närstrid.

I flottan ingick huvudsakligen tvenne fartygstyper: fregatter och linjeskepp. De förstnämnda var lättmanövrerade fartyg på ca 1 500 ton och försedda med ett fyrtiotal medelsvåra kanoner; deras uppgift var lika omfattande som skiftande: konvojtjänst, spaning, handelskrig etc. Linjeskeppet utgjorde enheten i slaglinjen; dess storlek växte med antalet kanoner ombord. Standarden var 74 kanoner och tonnaget omkring 3 000 ton. Stundom byggdes linjeskeppen för 120–130 kanoner och nådde ett tonnage på över 5 000 ton. Nelsons flaggskepp *Victory* — alltså pietetsfullt bevarat i docka i Portsmouth — var 56 meter långt och 16 meter brett, deplacerade 3 500 ton och hade en besättning på 850 man.

Fartygen byggdes av ek i kraftiga konstruktioner, sammanfogade med järnbultar och järnband. Först vid 1700-talets slut började man belägga botten med kopparplåtar, vilket avsevärt förbättrade seglingsegenskaperna och gjorde skrovet tätare. De var råacklade tremastare, tunga och tämligen svårmanövrerade. De kryssade dåligt och farten, även vid förlig vind, översteg sällan 10 knop.

Fartygen skulle bära fram kanonerna till lämpligt stridsavstånd, till ett sådant läge att fienden kunde tillfogas största möjliga skada medan egna fartyg löpte minsta risk; sedan blev det artilleriets sak att med snabbhet och akkuratess nedkämpa motståndaren, trots de vedervärdigheter som sjöhävning och fiendens manövrer och eld åstadkom, trots trånga kanonportar och tjock krutrök. Fartyget och dess kanoner formades till ett vapen, som måste hanteras smidigt och omsorgsfullt och som blev till en enhetlig organism, styrd och beroende av en vilja, handlande på en impuls, med gemensam tradition och utveckling.

Brittiska flottans överlägsenhet över den spanska och napoleonska be-

rodde ingalunda på antalet fartyg, ej heller på bättre skeppskonstruktioner eller beväpning. Den berodde fastmer på att bättre utbildade sjömän halade i brassar och skot, att bättre övade artillerister betjänade kanonerna, att djärvare och kallblodigare officerare förde befäl över fartyg och flottor — och sist men inte minst på bättre stridsmoral, offervilja och kampanda.

Här ställs man inför en psykologisk gåta. De brittiska fartygsbesättningarna utgjordes ingalunda av en homogen skara, jämförbar med franska värnpliktsbataljoner. Tvärtom, de var i högsta grad heterogena. Allsköns löst folk av skilda nationaliteter hade pressats in i flottans tjänst, hämtats på gatan eller bykrogen, med våld förts över från handelsfartyg eller rent av hämtats direkt från fängelset. Doktor Johnson kunde för sin del inte förstå att någon vettig människa kunde föredraga örlogstjänsten framför ett fredligt fängelse. Men när det gällde att slåss mot konungens fiender visade dessa sammanrafsade män en enastående lojalitet mot det land, som egentligen givit dem så lite att slåss för. Och varför? Ja, här får man nog se till den nya officerstyp som vuxit fram inom the Royal Navy. Att vara sjöofficer hade blivit en yrkesuppgift, det var inte längre ett aristokratiskt tidsfördriv. Sjöofficerarna rekryterades ur medelklassen, de var yrkesmän som hade örlogstjänsten till levebröd, de hade från sin hemmamiljö tagit med sig respekten för individen även om han seglade för om masten. För dem var den enkle sjömannen inte en slav, som kunde behandlas hur som helst, utan en människa som kunde entusiasmeras till övermänskliga prestationer. Lord S:t Vincent stod med hatten i hand även när han talade med den enkle gästen. Den förnämste exponenten för denna nya typ av sjöofficerare var Nelson, den mest humane, den mest avhållne, även om han aldrig lade fingrarna emellan när det gällde respekten för the Kings Regulations. Och kanske ligger gåtans lösning här: sjöfolket kände lojalitet mot sina officerare och därigenom kunde dessa officerares intentioner — i och för sig ofta genialiska — genomföras helhjärtat och på ett lysande sätt.

*

I mars månad 1805, då den egentliga upptakten till Trafalgar börjar, var Napoleons fartyg fördelade på följande hamnar: i Holland 9 skepp jämte nödiga lätta fartyg samt ca 80 transportfartyg avsedda att över skeppa marskalk Marmont's armé på 25 000 man; i Boulogne en stadigt växande transportflotta redo att på kortaste varsel avsegla med huvud-

delen av Napoleons armé om 130 000 man (i augusti hade över 2 300 landstigningsfarkoster färdigbyggts); i Brest låg 21 linjeskepp, i Lorient och Rochefort mindre styrkor. I de spanska atlanthamnarna Ferrol 5 franska och 10 spanska skepp, i Cadiz ett tiotal. I Medelhavet var 6 linjeskepp baserade på Cartagena och 11 på Toulon under amiral Villeneuve's befäl. Till Martinique i Västindien hade en fransk styrka på ett tiotal skepp sammandragits. Sammanlagt disponerade kejsaren över närmare 77 tunga fartyg, spridda över nio olika hamnar. Hans stora problem var att kunna förena dessa spridda eskadrar trots att britterna behärskade färdvägarna.

Englands strategiska problem var inte blott att möta en allierad fransk-spansk flotta i Kanalen och direkt motverka en invasion av de engelska öarna, av vilka Irland utgjorde ett av Napoleon särskilt eftertraktat mål, utan även att förhindra att de spridda fientliga eskadrarna förenades till en slagkraftig, taktisk enhet. Brittiska amiralitetet måste dessutom ständigt tänka på skyddet av de rika besittningarna på andra sidan haven, både Indien, Kina och Västindien.

De brittiska åtgärderna tog i första hand formen av en närblockad av de ovan nämnda fransk-spanska hamnarna. Från Texel till Dover patrullerade 11 linjeskepp. KanalfloTTans 20 skepp under Cornwallis hade den tunga bördan att månad efter månad, natt som dag, i stiltje och storm vakta utanför Brest. Vid Ferrol blockerade 8 skepp den nära dubbla allierade styrkan, i farvattnen utanför Cadiz kryssade 6 brittiska skepp. I Medelhavet disponerade engelsmännen 12 skepp under befäl av brittiska flottans yngste amiral — Nelson. För att skydda kolonierna i Indien hade avdelats 10 skepp och för Västindiens behov 4.

Den 2 mars har kejsaren sin plan färdig och ger order till amiral Villeneuve, som utsetts till överbefälhavare för den allierade flottan, att snarast möjligt avsegla från Toulon och förena sig med eskadern i Cadiz. Samtidigt beordras amiralen Ganteaume att lämna Brest och driva undan de brittiska blockadfartygen utanför Ferrol. Därefter skall de båda allierade sjöstyrkorna förenas på andra sidan Atlanten, i Martinique, där redan tidigare en icke föraktlig eskader dragits samman. Den samlade allierade flottan skall sedan avsegla mot Ushant, överraska och söka strid med den brittiska flottan, besegra densamma och därefter segla upp i Kanalen mot Boulogne, där de preliminärt beräknas inträffa senast 10 juli. Därmed skall så allt vara klart för invasionen av England.

De franska amiralerna lyder order; genom en serie lyckliga omständig-

heter tar de sig ut ur sina respektive hamnar. De upptäcks så småningom och de månader som nu följer karakteriseras av en intensiv jakt över världshaven. Fransmännen strävar att undvika strid innan styrkorna samlats och att hålla mötesplatsen på Martinique hemlig; briterne anstränger sig till det yttersta att få tag på fienden och tvinga honom till strid. Tillfälligheter beträffande vind och väder, felaktiga informationer osv. spelar de sökande ideliga spratt. Den 4 juni ligger dock Villeneuve's flotta samlad vid Martinique. Men Nelson är hack i häl: den brittiska flottan ankrar samtidigt i Barbados, ungefär 100 sjömil därifrån. Den 9 juni avseglar den allierade flottan i förhoppning att ha skakat av sig sin envise förföljare, tre dagar senare lämnar Nelson Antigua.

Anande fransmännens avsikter skickar Nelson en snabbseglande brigg — *Curieux* — till England med depescher. *Curieux* beordras en särskild kurs, som Nelson hoppades skulle skära den allierade flottans. Detta inträffar också. *Curieux* siktar fienden den 15 juni ca 900 sjömil nord-nord-ost om Antigua. Man kan räkna antalet skepp, man observerar deras kurs. Man kan inte avgöra deras destination, men att den allierade flottan är på återväg till Europa blir klart. *Curieux* seglade för allt vad hon är värd, den 7 juli ankrar hon i Plymouth och sent på kvällen nästa dag rapporterar fartygschefen i Admiralty.

I detta utomordentligt betydelsefulla ögonblick hade England gudske-
lov en verklig kraftkarl som förste sjölord: gamle lord Barham, visser-
ligen över 80 år, men klar som kristall i hjärnan. Allt medan han rakar
sig dikterar han brådskande order, som leder till en ombasering av brit-
tiska flottan för att möta hotet. Cornwallis beordras häva blockaden vid
Rochefort, att med 10 skepp bevaka Ferrol och att avstå 5 fartyg till
amiral Calder, som med en sammanlagd styrka på 15 skepp skall söka
fånga upp Villeneuve utanför Cap Finisterre innan denne hinner förena
sig med den allierade eskadern i Ferrol.

Under tiden kämpar sig Villeneuve ostvart mot Europa, hans kurs är
olämpligt vald med hänsyn till för årstiden rådande vindar. Den 2 juli
passerar han Azorerna och närmar sig den 22 juli den vid Finisterre gill-
rade fällan i tät tjocka. När denna plötsligt lättar kommer han i strid
med Calders sjöstyrka, 20 allierade skepp mot 15 brittiska. Striden förs
halvhjärtat av Calder, som senare ställs inför krigsrätt för sitt uppträ-
dande. Det är sannolikt att med Nelson som befälhavare skulle den av-
görande sjöstriden ha stått vid Finisterre i stället för vid Trafalgar. Med
förlust av 2 spanska skepp angör Villeneuve den 1 augusti Ferrol.

Nelsons eskader har den 18 juli korsat Atlanten och anlöpt Gibraltar för komplettering av förråden. En vecka senare ingår underrättelse om *Curieux'* observationer beträffande den fientliga flottan jämte lord Barmahs åtgärder. Nelson lättar omedelbart trogen sina principer och styr med 11 fartyg motvind nordvart, den 15 augusti når han kontakt med Cornwallis utanför Brest, överlämnar befälet enligt order och fortsätter med *Victory* till Portsmouth, dit han anländer några dagar senare efter mer än 2 års oavbruten sjötjänst.

Den tredje parten i detta drama — kejsar Napoleon — har inte varit utan bekymmer. En ny koalition har bildats och krigsmolnen hopas över den europeiska kontinenten. Hans situation börjar bli prekär. Österrikes och Italiens krigsförberedelser blir alltmer uppenbara. Men kunde han slå ut England skulle han samtidigt slå ut Österrike. Napoleon kommer i tidsnöd, han måste bestämma sig. Den 13 augusti, då han underrättats om Villeneuve's ankomst till Ferrol, är invasionstanken rubbad: antingen måste han dra trupper från Tyrolen för att få händerna fria mot England, eller kommer han att vara i Wien i november. Allt hänger på vad hans sjöstridskrafter kan åstadkomma: »om mina amiraler tveka att med 30 skepp angripa 24 brittiska då är allt hopplöst».

De följande 10 dagarna blir avgörande för Napoleon. Villeneuve lämnar Ferrol den 13 augusti med 29 linjeskepp för att enligt planen ta sig upp till Brest, drygt en månad försenad. Han är obeslutsam till sinnet. Utanför Finisterre möter nordöstlig storm, skeppen manövreras dåligt. Ett par brittiska skepp kommer i sikte. Villeneuve får för sig att dessa utgör förtruppen till den samlade brittiska flottan. Han blir ytterligt betänksam: han beordrar sin flotta till Cadiz, som han anlöper den 20 och där han omedelbart blockeras av Collingwood.

Den 23 augusti fattar kejsaren sitt beslut. Hans premisser är följande. Om den allierade flottan genast samlas i Brest och seglar upp i Kanalen har han tid att besegra England. Om amiralerna sviker måste han vänta till vintern och detta är för riskabelt. Än värre skulle det bli om invasionen måste uppskjutas till april följande år. Den österrikiska faran är överhängande. Kanske anar kejsaren att hans flotta skall svika honom. I varje fall har han ingen kunskap om Villeneuve's misslyckande när han fattar sitt beslut att uppskjuta invasionen för att i stället gå mot Österrike. Den 3 september är Napoleon i Paris.

Det hektiska spelet går vidare. Utanför Cadiz koncentrerar britterna 26 linjeskepp; i hamnen ligger 35 allierade. Den 2 september vet Admi-

rality om situationen i Cadiz, den 14 lämnar Nelson för sista gången England för att den 28 taga befälet över den brittiska flottan, som knappt en månad senare skall vinna sin genom tiderna största seger, segern vid Trafalgar.

För sin krigsföring mot Österrike och Italien behöver emellertid Napoleon sin flotta: den 14 september beordrar han Villeneuve att lämna Cadiz och bege sig till Syditalien. Denna order når Villeneuve den 27 september. Villeneuve tvekar. Men när han den 11 oktober erfar att Napolon utsett en ny överbefälhavare att han kan räkna med krigsrätt, bestämmer han sig för att gå till sjöss snarast möjligt. Den 19 oktober finner han vinden lämplig och börjar varpa ut sina skepp. Bortom horisonten vaktar brittiska flottan på sitt byte och från sina spaningsfregatter får Nelson underrättelse att den fientliga flottan håller på att lämna hamn. I gryningen den 21 siktar han sin fiende seglande på sydlig kurs mot Gibraltar sund. Ett tiotal sjömil i lä skymtar i diset Cap Trafalgar.

När Villeneuve vid åttatiden på morgonen den 21 inser att möjligheterna att komma igenom Gibraltar sund äro obefintliga och att han inte kan undvika strid, vänder han med hela sin flotta till kontrakurs för att komma närmare in under spanska kusten och skapa möjligheter för skadade fartyg att undkomma till Cadiz. Vinden är svag och ger fartygen en fart av ett par knop. Ganska tung dyning råder.

Redan när Nelson övertog befälet hade han klart för sig hur attacken skulle läggas upp; faktiskt hade han skisserat planen på gräsmattan hemma i Merton. Efter hans ankomst till flottan diskuterades angreppet noga med fartygscheferna och den 9 oktober utfärdade Nelson sitt berömda memorandum, vars första rader löd: »The order of sailing is to be the order of battle.» Det skulle aldrig bli tid till några märkvärdiga evolutioner. Så följde anfallsplanen: två divisioner, den ena ledd av honom själv med 12 fartyg, den andra med Collingwood som ledare för 15 skepp; genombrott av fiendens center, angrepp på den fientliga flottans center och kö; de brittiska fartygen skulle bryta genom luckorna i den fientliga slaglinjen och engagera fiendens skepp från läsidan för att förhindra flykt in mot spanska kusten. Några stelbenta detaljorder utfärdades inte — — — »nothing is sure, in a seafight beyond all others» — — — »no captain can do very wrong if he places his ship alongside that of an enemy». Åter lyste Nelsons ledarskap: högsta förtroende för de underordnade; detta som kom honom att bryta sig ur linjen vid S:t Vincent, som gav honom segern vid Nilen, som han givit i arv till

en beundrande eftervärld. Men Nelsons anfallsplan var egentligen både farlig och fullkomligt okonventionell. Den skulle medföra att tätfartygen i de båda kolonnerna skulle komma att utsättas för en mördande eld utan att själva kunna lossa ett skott. Nelson räknade med fiendens sämre sjömanskap och räknade rätt.

Klockan 11.48 den 21 oktober 1805 låter Nelson hissa signalen »England expects that every man will do his duty». Några minuter senare hissas några färgglada signalflaggor under *Victory's* stortopp: »Engage more closely», som omedelbart repeteras på samtliga brittiska skepp. Denna för den nelsonska andan så signifikativa signal blåste sedan under hela drabbningen så länge ett sejnfall fanns kvar att hissa den.

Hotfullt och olycksbådande tornar de brittiska segelmassorna upp sig över tysta kanoner. I stället för att traditionellt minska segel före strid etablerar Nelson och Collingwood en formlig kappsegling ned mot den allierade flottans långa halvmånformiga slaglinje. *Royal Sovereign* är den bättre seglaren och kommer i strid långt före de andra engelska skeppen. Redan innan Collingwood kommit inom skotthåll faller de första salvorna från de fransk-spanska fartygen. Oberört seglar *Royal Sovereign* vidare under tystnad, mötande bredsida efter bredsida från alltfler franska fartyg; hon tvingar sig in i luckan mellan den spanske amiralen d'Alavas flaggskepp *Santa Ana* och det franska skeppet *Fougeux*, och då först kan de brittiska kanonerna öppna eld: babordssidans batterier bestryker det spanska fartyget från för till akter med förödande effekt, ögonblicket efteråt sprider styrbordssidans kanoner död och förintelse över *Fougeux*. Därefter lovar *Royal Sovereign* upp och lägger sig långskepps med *Santa Ana*, som från endast ett tiotal meters håll skjutes sönder och samman. Men under de följande 40 minuterna är *Royal Sovereign* utsatt för koncentrerad eld från ett flertal fientliga fartyg och förvandlas till ett manöverodugligt, avmastat skrov; men med flaggan fastspikad på stumpen till den avskjutna mesanmasten och under bogsering av en fregatt fortsätter hon elden. Undan för undan hinner Collingwoods fartyg fram och angriper den allierade flottans aktersta 15 fartyg; när striden några timmar senare avbryts, är segern fullständig.

Tjugofem minuter efter *Royal Sovereign* har *Victory* trätt i aktion; Nelson har förbehållit sig Villeneuve's flaggskepp, som förmodats segla i mitten av den allierade flottan. Även *Victory* möts av kraftiga bredsidor men tränger sig mellan det väldiga, fyrdäckade spanska skeppet *Santissima Trinidad* och det franska flaggskeppet *Bucentaure*, och tätt

efter följer de andra brittiska skeppen; *Neptune's* 74 kanoner engagerar oförfärat det betydligt större *Santissima Trinidad*, *Victory* blir trängd och dess rigg fastnar i franska skeppet *Redoutable's*, vars besättning omedelbart gör sig klar att äntra, men en breddside från ett engelskt fartyg *Temeraire* sliter den i stycken. En timme senare, medan enviget mellan *Victory* och *Redoutable* alltjämt pågår, träffas Nelson av en muskötikula, avlossad från kryssmärsen på det franska fartyget. *Victory's* breddsidor fortsätter att falla med regelbundna mellanrum, som en salut för den döende amiralen nere i flaggskeppets kvästlave. Striden tilltar i intensitet, master och rår bryts som tändstickor, allierade fartyg brinner, stryker flagg eller flyr mot land. Vid halv femtiden på eftermiddagen avbryts striden och strax före sin död underrättas Nelson om segrerns omfattning: av den allierade flottans skepp hade 13 fallit i britternas händer som priser, 17 skjutits sönder och samman, ett stod i lågor; av de återstående var 9 på flykt, 5 mot Cadiz och 4 mot Gibraltar sund. Intet brittiskt skepp hade gått förlorat. Personalförlusterna var för de allierades del närmare 14 000 officerare och manskap (sårade, döda eller krigsfångar), för britternas vidkommande 450 döda och 1 200 sårade. Bland fångarna befann sig den allierade överbefälhavaren Villeneuve, samt de spanska amiralerna d'Alavas och Cisneros. Må vara att de brittiska förlusterna kan anses små, men förlusten av Nelson beklagades och kändes djupt; i sin rapport till Admiralty skrev Collingwood: »... I have to lament, in common with the British navy and the British nation, in the fall of the commander-in-chief, the loss of a hero whose name will be immortal, and his memory ever dear to this country...».

Collingwoods rapport om slaget avsändes med en skonare, vars chef den 6 november underrättade amiralitetet med orden: »Sir, we have gained a great victory, but we have lost Lord Nelson».

Slaget vid Trafalgar blev av största betydelse för historien: det slog definitivt ihjäl Napoleons dröm att invadera England, det avgjorde ett sekels strider mellan England och Frankrike om herraväldet till sjöss, det grundade Englands »Empire of the Oceans» och det möjliggjorde den Pax Britannica, som skulle komma att vara i över 100 år. Den omedelbara effekten var dock att den för världen visade att Napoleon ingalunda var omöjlig att besegra och tvingade honom att tillgripa kontinentalblockaden. Utan seger vid Trafalgar vore Wellingtons segrar i Spanien omöjliga, och utan dessa hade det aldrig blivit något Waterloo. Slaget vid Trafalgar hade visat än mer: att kontinentalmakten icke kan

besegra sjömakten, en sanning, som tyvärr hann bli bortglömd, vilket i sin tur ledde till två fullständigt onödiga världskrig, där den brittiska flottan — stundom i splendid isolation — stred icke blott för havens utan även för mänsklighetens frihet.

*

Till sist några personliga synpunkter på centralgestalten i dramat — Nelson.

Det var tre samtidigt inträffade omständigheter som förde prästsonen Horatio Nelson vid tolv års ålder in i flottan: det rädde vid den tidpunkten överhängande fara för krig mellan England och Spanien, han hade en morbror som var kommendörkapten och han var grundligt utledsen på skolan. Alltnog, prästen-fadern skrev till sin svåger sjöofficeren, som förklarade att han gärna skulle ta emot pilten Horatio, men inte kunde underlåta en försynt fråga vad ynglingen hade förbrutit eftersom han skulle skickas till sjöss.

En kall och blåsig januarimorgon 1771 anlände en blek och gänglig pojke till linjeskeppet *Raisonable*; ingen tog närmare notis om honom, han fick gå där och frysa. Om entrén sålunda var olustig så blev fortsättningen på kadettlivet ingalunda lättare. Barnavårdsnämnder var inte uppfunna på den tiden. Sina första hårda år i flottans tjänst glömde Nelson aldrig: som chef för medelhavsflottan många år senare gav han på årsdagen av slaget vid S:t Vincent stor middag ombord på sitt flaggskepp; den yngste vid bordet, en tolvårig kadett, fann sig placerad till höger om värden, en enarmad och enögd amiral med världsrykte, som älskvärt konverserade sin blyge och tafatte gäst.

Nu blev det inte krig med Spanien den gången och många brittiska skepp avrustades. Nelson tog hyra på handelsfartyg, deltog i en polar-expedition, seglade till både Ost- och Västindien. Detta civila mellanspel medförde för Nelsons del en djup respekt för handelsflottan, men också en avsmak för den stundom barbariskt hårda örlogstjänsten, som det tog honom lång tid att komma över. Tjänsten i the Royal Navy blev för Nelsons del aldrig ett lustbetonat äventyr, det var alltid en fråga om pliktuppfyllelse. Sin trohetsed till konungen tog han på djupaste allvar och konungens fiender skulle bekämpas med alla tillåtna medel. Han tyckte positivt illa om fransmännen, vägrade bestämt att lära sig språket, ansåg det till och med vara fullständigt onödigt att blivande officerare undervisades däri. Hans kunskaper i det napoleonska tungomålet in-skränkte sig till några få fraser, dem han uttalade horribelt.

Som nittonårig löjtnant fick Nelson sitt första fartygsbefäl, en brigg, och snart nog en fregatt. I sina brev talar han alltid om sina fartyg som det bästa i flottan, även om skutan var en gammal holk; sina besättningar beskriver han som de duktigaste och dugligaste — en egendomlig motsats till Englands samtida store fältherre Wellington, som betraktade sitt folk som en samling slödder, värvat för en sup. Denna positiva inställning från en sådan eldsjäl som Nelson utlöste en lika positiv reaktion från besättningen och fartyg. Han vann sitt folks förtroende och kärlek som ingen före honom. Hans noggranna kännedom om manskapets hårda villkor gjorde att han och de av honom inspirerade jämnåriga fartygscheferna blevo föredömliga personalvårdare; det var aldrig fråga om dalt eller billigt popularitetsjakt, utan klok omtanke och personligt föredöme.

I januari 1793 blev Nelson chef för *Agamemnon*, ett 64 kanoners skepp, som för länge sedan sett sina bästa dagar och underställdes Lord Hood, som då var chef i Medelhavet. Med detta fartyg uppträdde han för det mesta på egen hand kring Korsika och utanför Genua. De många striderna som under tiden fram till 1796 var för sig skulle vara minnen för livet för vilken annan sjöofficer som helst, blev för Nelsons del mest skärmytslingar. Men helt utan spår skulle de icke gå: sitt högra öga förlorade han under striderna vid Bastia på Korsika.

År 1796 hade Nelson hunnit bli commodore och hans befälstecken blåste på linjeskeppet *Captain*, 74 kanoner. Nelsons förhållande till sina överordnade karakteriseras av ett mycket frimodigt hävdande av självständiga åsikter. Han bemöttes med obegränsat förtroende både av Lord Hood och senare av dennes efterträdare Sir John Jervis, för eftervärlden mest känd som Lord S:t Vincent.

Den 14 februari 1797, S:t Valentines dag, siktade Sir John Jarvis med 15 skepp en spansk eskader om 25 utanför Kap S:t Vincent, Pyreneiska halvöns sydvästligaste udde. I den sjöstrid som där utspann sig och som slutade med en lysande seger för britterna, demonstrerade Nelson sin överlägsna taktiska begåvning och ådagalade ett sällsamt moraliskt mod: för att hindra den spanska eskadern att undkomma bröt han sig på eget initiativ och utan att avvakta order ut ur den brittiska slaglinjen och engagerade de fientliga tätfartygen. Collingwood på *Excellent* seglade utan betänkande till sin väns och vapenbroders undsättning. Att utan order bryta linjeformeringen var på den tiden ett majestätsbrott; 20 år tidigare hade en brittisk amiral för den skull ställts inför krigsrätt och arkebuserats. Och detta kände Nelson mycket väl till. Dvärgalåten lät

inte vänta på sig: småskurna formalister klandrade ihärdigt Nelsons manöver, men Jervis insåg till fullo att Nelson utfört den i den givna situationen enda riktiga manövern. Slaget vid S:t Vincent förskaffade Jervis ett pärskap, Nelson blev Sir Horatio och konteramiral.

Nelson detacherades på nytt, nu med sju skepp, för att anfalla Santa Cruz på Teneriffa. I den striden förlorade han sin högra arm. Han kände sig sjuklig och trött, ansåg sig oduglig till fortsatt krigstjänst och anhöll om pension. Han beviljades endast sjukledighet, vilade ut i Bath och lärde sig skriva tämligen flyhänt med vänster hand. Emellertid ansågs han för värdefull att vegetera i land; i mars 1798 hissade han sin flagga som Rear-Admiral of the Blue Squadron på *Vanguard* och förenade sig på nytt med Lord S:t Vincent, som hälsade hans återkomst till Medelhavet med oförställd förtjusning.

Med en eskader på dussintalet linjeskepp gör Nelson livet surt för fransmännen. Hans fartyg bär alla traditionsbildande namn inom den brittiska flottan, fartygscheferna likaså. Nelson etablerar vad man på modernt språk skulle kalla ett »team-work», han formar sitt legendariska »band of brothers», hans ledarskap firar triumfer. Han kan konsten att utan prestigeförlust lyssna på underordnade. Det har från en del håll påståtts att Nelson representerade den s. k. »husarandan», att han var en hänsynslös gåpåare, men intet kan vara mera felaktigt. Vid många och stundom mycket glada middagar ombord på flaggskeppet diskuterar han i detalj alla tänkbara taktiska situationer. Han är fullt medveten att allt kan inte förutses, »something must be left to chance», men inte heller mer än something. Nelsons förtroende till sina medarbetare är obegränsat, gång på gång sätter han sitt anseende på spel — han blir aldrig sviken. Varje fartygschef blev en Nelson.

Trots alla försiktighetsmått från brittisk sida tar sig Napoleons medelhavsflotta ut från Toulon för expeditionen till Egypten. Efter månaders fruktlöst sökande finner Nelson fienden utanför Alexandria. Han anfaller omedelbart, trots att det är sent på dagen och trots att mörkret faller snabbt på dessa breddgrader. Många signaler behövs inte i Nelsons eskader. De överraskade fransmännen tillfogas ett katastrofalt nederlag. Sjöstriden har gått till historien under namnet slaget vid Nilen. Under drabbningen blir Nelson skadad och får bl. a. en ordentlig hjärnskakning.

Sjuk, sårad och dödstrött anländer han till Neapel, dels för att vila ut, dels för att med brittiska skeppskanoners hjälp hålla kungariket Neapel om ryggen i dess motstånd mot kejsaren. Brittiska ambassadören Hamilton

ställer sitt hus till förfogande — den romans som utspelas har redan bestått för mycket trycksvårta och skall här helt förbigås.

År 1801 har Napoleons påtryckningar på de skandinaviska länderna gått därhän att brittiska flottan måste ingripa. Med amiralen Lord Parker som överbefälhavare avseglar Nelson till Öresund och Östersjön. Parker är gammal, tveksam och försiktig, han har ingen lätt uppgift att tygla sin närmaste man, som full av uppslag vill gå offensivt tillväga; danska flottan, förtöjd på Köpenhamns redd måste krossas eller neutraliseras. Nelson anfaller, Parker håller sig avvaktande norr om Middelgrund. Striden blir hårdare än Nelson tänkt sig, danskarna är betydligt bättre krigare än både spanjorer och fransoser. Parker misströstar, tycker det hela ser kusligt ut och låter hissa återkallelse-signal. Med orden: »You know, Foley, that I have only one eye and sometimes I have the right to be blind» sätter Nelson kikaren till det blinda ögat och konstaterar lugnt »I really can't see the signal». Men Nelson var närmast pinsamt berörd över stridens blodsutgjutelse och slaget vid Köpenhamn räknade han aldrig som någon stor seger.

Året 1805 har gått in. Hela Europa vet att Napoleon laddar upp för invasion av de brittiska öarna. I England håller man andan. Man vet att landets öde kommer att avgöras på havet, man känner också den man som skall leda flottan i Englands ödestimma. Dag och natt jagar Nelson den fientliga flottan. Han unnar sig ingen ro, han känner sitt ansvar. Sjön tål han inte; Nelson hör till de olycksaliga sju procenten av mänskligheten som aldrig kan komma över sin sjösjuka. Hans järnvilja och oändliga pliktkänsla tvingar honom att hålla ut. Efter jakten över haven får Nelson några fattiga veckors vila på sitt älskade Merton nere i Surrey. I september ser han engelska kusten för sista gången. Han anar det öde som väntar honom.

På morgonen den 21 oktober står han inför målet: den fientliga flottan, överlägsen i antal skepp och överlägsen i antal kanoner, siktas i lä och kan inte undvika strid. Det skall dröja ännu några timmar innan kanonerna börjar sitt hårdföra arbete. Den unge löjtnanten Pasco kommer in i amiralens kajuta, finner Nelson på knä, som ett barn läsande aftonbön. Från sitt barndomshem har Nelson tagit med sig en djup och innerlig religiositet. Ödmjuk och förtröstande ber han om seger för den goda sak han går att slåss för, han ber att humanitet och storsinnet skall råda efter segern, ber »... and may His blessing alight upon my endeavours of serving my Country faithfully...». Nelsons trafalgarbön kan man finna ombord i varje brittiskt örlogsfartyg än i denna dag.

Han har fört fram sin flotta på ett briljant sätt till strid. I sällskap med fartygschefen på flaggskeppet *Victory*, captain Hardy, går Nelson fram och tillbaka på halvdäck, den tomma högerärmen upphängd i den ögla, som alltså återfinnes i sjöofficerens galon. I full parad med alla ordnar: klädsel för strid var klädsel för parad, en utsökt måltavla. Man har sökt övertala honom att låta bli, men han vägrar. Återigen det personliga föredömet. »Jag har vunnit mina medaljer i strid och jag bär dem i strid.» Plötsligt finner Hardy att han går ensam och talar med ingen, han vänder sig om och ser Nelson liggande på däck: »They have done for me at last!» Med en näsduk över ansiktet för att inte bli igenkänd bärs Nelson av några marinsoldater under däck, han ber fartygläkaren, Mr Beatty, att först ta hand om andra sårade, vill inte veta av någon prioritet för egen del. Hans öde var beseglat, han skulle dö och han visste om det. Hans dödskamp varade i tre timmar. *Victory's* kanoner dånade som om ingenting hänt. Först mot slutet blev det tyst, mycket tyst; hela skeppet visste om den tragedi som slutspelades i kvästlaven.

Englands store son skulle inte sänkas i havet som han innerst inne inte tyckte om. Han hade bett att bli förd hem. Fartygläkaren obducerade, registrerade kulans väg, konstaterade att pulsåderna till lungan slitits av och att ryggmärken krossats; därefter förvarade han liket i en tunna med konjak. Det tog sin tid att segla hem till England, dagen före julafton var man framme.

I Painted Hall i Greenwich lades Nelson på lit-de-parade i en kista som huggits ur det franska skeppet *Lorient's* stormast. På en slup gick resan vidare uppför Themsen till Whitehall. Den 9 januari 1806 anträdde den sista färden, till S:t Paul's Cathedral. Kistan bars in av tolv matrosor från *Victory*, omedelbart efter fördes de tre sönderskjutna flaggor, som blåst under trafalgarlaget. Rätt under den väldiga kupolen sänktes kistan ned i en marmorsarkofag, som ursprungligen var avsedd för en helt annan.

Man känner sig gripen och liten när man står i kryptans halvdunkel inför Nelsons sista vilorum. Visst är han död, men hans ande är ingalunda död. Tvärtom, den kommer att leva så länge ett skepp seglar ut att slåss för friheten.

Än idag bär varje örlogsmatros och sjöofficer med sin svarta halsduk sorg efter Nelson, de tre vita ränderna på blåkragen symboliserar de namn, som i svart skrift står på hans sarkofag — hans tre största sjösegrar: S:t Vincent, the Nile, Trafalgar.

Lotsverkets prickrullor och sekretessreglerna

Av fil. dr Ingel Wadén

Den 26 mars 1892 beslöt Kungl. Maj:t, att vid rikets lotsplatser förvarade prickrullor, dvs. förteckningar med bland annat positionsuppgifter angående flytande sjömärken med undantag av fyrskepp, icke finge utlämnas till obehöriga utan tillstånd av chefen för sjöförsvarsdepartementet. Stadgandet var ej förenligt med bestämmelserna i tryckfrihetsförordningen. Beslutet upphävdes först fr. o. m. den 1 januari 1939. Den omständigheten att lotsverkets prickrullor ansetts kunna genom föreskrift i administrativ ordning undanhållas allmänheten torde motivera en närmare granskning av härmed förknippade problem.

Tryckfrihetsförordningen av år 1766, den äldsta grundlagen av detta slag ej endast i vårt land utan i hela världen, stadgade rätt för den enskilde att med få undantag utfå alla hos domstolar, kollegier och verk förvarade handlingar.¹ Bland undantagen voro icke uppräknade sådana handlingar, vilkas offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet. Någon ändring härutinnan kom icke till stånd i tryckfrihetsförordningarna av 1774, 1810 eller 1812.² I sistnämnda, ända till år 1950 gällande grundlag, fanns sålunda till en början icke något sekretesskydd för sådana för landets säkerhet betydelsefulla handlingar, som rimligen borde avskärmade för en potentiell fiende, ett förhållande som väckt förvåning hos forskningen.³ Denna brist avhjälpes i någon mån år 1820. Frågan löstes dock icke, såsom naturligt varit, genom införande i tryckfrihets-

¹ Förordning angående skriv- och tryckfriheten 2 dec. 1766, §§ 6–13 (Årstryck).

² Förordning och påbud angående skriv- och tryckfriheten 26 april 1774, § 6 ff.; tryckfrihetsförordning 9 mars 1810, § 2 mom. 4; d:o 16 juli 1812, § 2 mom. 4 (Årstryck). — Se härom närmare I. W a d é n, Vitsord för officerare m. fl. och offentlighetsprincipen (StvT 1954, s. 281 not 4).

³ D. A l m q v i s t, Arkiven, tryckfrihetsförordningen och sekretesslagen (Donum Boëthianum, Sthlm 1950, s. 5).

förordningen av ett nytt undantag från offentlighetsregeln utan på så sätt att bestämmelser utfärdades i administrativ väg. Detta skedde bland annat genom ett kungl. brev till förvaltningen av sjöärendena, föregångare till nuvarande marinförvaltningen. Här föreskrevs, att handlingar angående försvarsverket, som funnes hos sagda ämbetsverk och vilkas kungörande kunde medföra våda för rikets säkerhet, icke finge till någon utlämnas, innan Kungl. Maj:t, på därom gjord anmälan, därtill meddelat tillstånd.⁴

Förvaltningen av sjöärendena var fram till år 1872 överstyrelse för lots- och fyrväsendet. I den mån hos ämbetsverket förvarades lots- och fyrhandlingar av sådan karaktär, att deras offentliggörande kunde bringa landets säkerhet i fara, voro dessa sålunda genom det kungliga brevet tillförsäkrade erforderligt sekretesskydd. För hos lots- och fyrinrättningar befintliga handlingar, däribland prickrullor, fanns däremot intet sådant skydd.

Kungl. Maj:ts beslut av år 1820 fattades utan iakttagande av bestämmelserna i grundlagen. Det kan icke råda tvekan om att det stred mot 2 § 4:o tryckfrihetsförordningen.⁵ Det förvånar därför ej, att flera pressorgan starkt kritiserade åtgärden och med eftertryck hävdade offentlighetsprincipen.⁶ Vid riksdagen år 1823 ifrågasatte greve Claes Fredrik Horn beslutets grundlagsenlighet. Oppositionen mot Karl XIV Johan var dock vid denna riksdag numerärt svag och kunde icke göra sig gällande. Konstitutionsutskottet ogillade den av Horn framställda anmärkningen. Alla fyra stånden följde utskottet.⁷

⁴ K. Maj:t t. förvaltningen av sjöärendena 7 mars 1820 (KrA, Förvaltningens av sjöärendena arkiv, Kungl. brev 1820). Detta brev synes tidigare icke ha varit känt av forskningen. Se C. N a u m a n n, Sveriges grundlagar (Lund 1854), s. 169, H. L. R y d i n, Om yttrandefrihet och tryckfrihet (Upsala 1859), s. 262 not 1, C. N a u m a n n, Sveriges statsförfattnings-rätt, 4 (Sthlm 1883-84), s. 351 f., K. H a g m a n, Sveriges grundlagar (Sthlm 1902), s. 549 f., O. C r o n e b o r g, Tryckfrihet och sekretess (StvT 1903, s. 168), Förslag till tryckfrihetsförordning, Sthlm 1947 (SOU 1947: 60), s. 67 och A l m q v i s t, a. a. (Donum Boëthianum, s. 5). Jfr dock Författningssamling för Kongl. Maj:ts flotta; på nådigste befallning utarbetad af S. W. G y n t h e r, 4 (Härnösand 1854), s. 164 f.

⁵ Ledamoten av konstitutionsutskottet, häradshövdingen sedermera statsrådet Gustaf Berg karakteriserade år 1893 beslutet »såsom mera ändamålsenligt än möjligen till sättet för sin tillkomst välbetänkt och riktigt» (FK prot. 1893, nr 34, s. 13).

⁶ Se härom närmare B. S t e c k z é n, Krigskollegii historia, 2-3 (Sthlm 1937), s. 569.

⁷ Prot. 20 mars o. 13 maj 1823 (RB, Konstitutionsutskottets arkiv, Protokoll och registratur 1823, fol. 117 r., 300 v.); KU memorial 1823, nr 25, s. 126 f., 139 f.;

Behovet av att ifrågavarande i administrativ ordning utfärdade bestämmelser erhöles nödig täckning i grundlagen kvarstod dock. Förslag härom framlades åren 1829, 1869, 1871, 1872 och 1887 men utan framgång.⁸

Spörsmålet om sekretesskydd för sådana handlingar, vilkas offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet, var sålunda ömtåligt, då det år 1892 plötsligt praktiskt aktualiserades på så sätt, att fråga uppkom, huruvida en prickrulla avseende Karlskrona skärgård skulle utlämnas eller icke.

Informationsofficeren vid minskolan i Karlskrona dåvarande kaptenen J. A. Helin hemställde genom ett bud hos överlotsen vid Aspö lotsplats att få låna lotsplatsens prickrulla eller utdrag därur för att avskrika och låta trycka densamma. Helin var chef på kanonbåten Gunhild som om vårarna kryssade i farvattnen utanför Karlskrona i och för övningar med officersaspiranterna. Överlotsen H. Andersson gav ett undvikande svar och vände sig till sin närmaste förman, lotskaptenen i Kalmar lotsfördelning friherre Robert von Rosen, och anhöll att få veta, vad han vid en förnyad förfrågan om utlåning av prickrullan borde eller vore skyldig att göra. Den motivering överlotsen anförde för sin tveksamhet i detta ärende är för vår tid kostlig. Han lade ingalunda några tryckfrihetsrättsliga synpunkter på frågan, och det var ju heller knappast att vänta, utan såg saken som ett privatekonomiskt spörsmål. Å ena sidan, skrev överlotsen, ansåg han sig icke tvungen utlåna prickrullor och å andra sidan skulle, vid ett bifall till kapten Helins framställning, en väsentlig del av den intäkt, som lotsarna å Aspö haft av kronans fartyg, bortfalla. Skulle de förlora förtjänsten av dessa fartyg, vilken utgjorde nästan tredjedelen av hela lotsinkomsten, vore detta en olycka i synnerhet som handelssjöfarten vore och framdeles syntes förbli klen.

Överlotsen Andersson anförde vidare, att kapten Helin närmast föregående år ej tagit lots mer än första dagen; sedan hade han själv navigerat hela tiden. »Får nu hela märkeboken komma i officerarnes händer bliver nog förhållandet detsamma med allesamman och då bliver vi som skall leva av lotsförtjänsten lätta att löfta», tillägger den bekymrade överlot-

Adelsn. prot. 1823, 1, s. 735; 6, s. 417, s. 510 f.; bilagor 6, s. 225 f.; Prästeståndets prot. 1823, 4, s. 191 f.; Borgarståndets prot. 1823, 3, s. 1953; Bondeståndets prot. 1823, 4, s. 86 f.

⁸ Se riksdagstryck för nämnda år.

sen. Han gör dessutom reflexionen, att »det hindras ju dessutom Herrar officerare att själva upprätta en märkebok för prickarna här».⁹

Lotskaptenen svarade kort och gott, att prickrullan icke finge utlämnas förrän vidare order kommit från honom.¹ Han ansåg sig icke kunna avgöra den av överlotsen väckta frågan utan vände sig till lotsstyrelsen och meddelade, att han saknade kännedom om huruvida han hade rätt att bifalla kapten Helins framställning. Lotskaptenen fann sig därför böra överlämna spörsmålet till lotsstyrelsens avgörande och beslut.²

Det skulle sålunda ankomma på det centrala ämbetsverket att lösa problemet. Men ej heller lotsstyrelsen ansåg sig behörig att taga slutlig ställning till saken. Styrelsen underrättade lotskaptenen om att den skulle hemställa hos Kungl. Maj:t om vidtagande av åtgärder i ändamål att förekomma, att lotsverkets prickrullor bleve för allmänheten tillgängliga. Lotsstyrelsen meddelade tillika, att förevarande prickrulla icke finge till någon utlånas.³ Denna order var ej i överensstämmelse med grundlagen. Prickrullor kunde icke inrymmas i något av de undantag från offentlighetsprincipen, som voro inskrivna i 2 § 4:o tryckfrihetsförordningen.

Anledningen till lotsstyrelsens beslut var omsorg om rikets säkerhet. I en den 15 mars 1892 till Kungl. Maj:t ingiven skrivelse anförde styrelsen, att den meddelat lotskaptenen, att den efterfrågade prickrullan icke finge till någon utlånas. Styrelsen framhöll därjämte, att i prickrullorna upptagna längd- och tvärmärken samt upplysningar om grundens läge

⁹ Överlotsen på Aspö lotsplats t. lotskaptensexpeditionen i Kalmar 8 mars 1892, bilaga t. lotskaptenens i Kalmar skrivelse t. lotsstyrelsen 9 mars 1892, ink. dnr 519 (RA, Lotsstyrelsens arkiv, Inkomna handlingar 1892, vol. 1).

¹ Lotskaptenen i Kalmar lotsfördelning t. överlotsen å Aspö 9 mars 1892 (Vadstena landsarkiv, Lotskaptensexpeditionen i Kalmar arkiv, Ankomna och avgångna handlingar 1892).

² Lotskaptenen i Kalmar lotsfördelning t. lotsstyrelsen 9 mars 1892, ink. dnr 519 (RA, Lotsstyrelsens arkiv, Inkomna handlingar 1892, vol. 1).

³ Lotsstyrelsen t. lotskaptenen i Kalmar lotsfördelning 15 mars 1892, ink. dnr 63 (Vadstena landsarkiv, Lotskaptensexpeditionen i Kalmar arkiv, Ankomna och avgångna handlingar 1892). — Några dagar senare vände sig kapten Helin direkt till lotskaptenen och hemställde, att denne godhetsfullt ville bemyndiga överlotsen å Aspö att under några dagar utlåna en prickrulla över farlederna till Karlskrona. Under hänvisning till lotsstyrelsens skrivelse meddelade von Rosen, att han ej ägde rätt utlåna ifrågavarande rulla. Se A. Helin t. lotskaptenen i Kalmar lotsfördelning 19 mars 1892, ink. dnr 64, och lotskaptenen t. Helin 21 mars 1892, utg. nr 175 (Vadstena landsarkiv, Lotskaptensexpeditionen i Kalmar arkiv, Ankomna och avgångna handlingar 1892).

vore så fullständiga, att en skicklig navigatör med tillhjälp av en rulla skulle kunna taga sig fram, även om sjömärkena vore borttagna. Det syntes därför kunna medföra nästan lika stor fara att offentliggöra nämnda rullor som militärspecialerna. Lotsstyrelsen hemställde därför, att Kungl. Maj:t måtte pröva, huruvida icke åtgärder borde vidtagas för att förhindra, att allmänheten finge tillgång till lotsverkets prickrullor.⁴

Kungl. Maj:ts beslut lät icke vänta på sig. Den 26 mars 1892, dvs. tio dagar efter det att skrivelsen inkommit, behandlades ärendet i konselj.⁵ Kungl. Maj:t fann då gott föreskriva, att vid samtliga lotsplatser i riket förda prickrullor icke finge, förutom till de därtill berättigade inom lotsverket, utlämnas utan tillstånd av chefen för sjöförvarsdepartementet och mot förpliktelse att deras innehåll icke genom avskrifter eller på annat sätt bringades till allmänhetens kännedom; dock skulle lotsstyrelsen äga att i och för de årligen förekommande minövningarna till chefen för dessa övningar på rekvisition såsom lån under nyssberörda förbehåll utlämna de prickrullor, som för ändamålet befunnes erforderliga.⁶

Föredraganden, chefen för sjöförvarsdepartementet viceamiralen Carl Gustav von Otter, hade sedan år 1875 varit chef för lotsstyrelsen. Han hade sålunda särskilda förutsättningar för att kunna bedöma förevarande spörsmål. Det är tydligt, att von Otter delade lotsstyrelsens uppfattning om att ett utlämnande av prickrullor till allmänheten kunde innebära våda för rikets säkerhet.

I fråga om användande av prickrulla i och för tjänsten var han som av det föregående framgått däremot mindre restriktiv. För dylikt ändamål skulle sådan rulla kunna utlånas till minskolan. Därmed tillmötesgick departementschefen vederbörande militära myndighets önskemål om att få tillgång till ifrågavarande rulla, men han medgav ej, att den finge avskrivas eller att dess innehåll på annat sätt bleve känt för obehörig.

Jämväl förtjänar uppmärksammas att konseljbeslutet innebar, att departementschefen av Kungl. Maj:t bemyndigades att i fall av behov med-

⁴ Lotsstyrelsen t. K. Maj:t 15 mars 1892 (RA, Sjöförvarsdep. akt 26 mars 1892, nr 2, ang. förbud för allmänheten att utbekomma lotsverkets prickrullor).

⁵ Prot. 26 mars 1892, punkt 2 (RA, Statsrådsprotokoll i sjöförvarsärenden 1892).

⁶ K. Maj:t t. lotsstyrelsen 26 mars 1892 (RA, Lotsstyrelsens arkiv, Kungl. brev 1892, nr 19). — Lotsverkets tjänsteställen orienterades om beslutet genom ett cirkulär från lotsstyrelsen (jfr anteckning i diarium 1892, Vadstena landsarkiv, Lotskaptens-expeditionens i Kalmar arkiv, Ankomna och avgångna handlingar 1892). Se Samling af gällande föreskrifter rörande tjenstgöringen vid lotsverket (Sthlm 1892), s. 428.

giva undantag från utlämningsförbudet. Det påminner om 1820 års beslut, låt vara att det där överläts åt Kungl. Maj:t och icke åt departementschef att träffa det slutliga avgörandet.

Frågan om utlämnande av sådana handlingar, vilkas offentliggörande kunde innebära våda för rikets säkerhet, var, såsom i det föregående framhållits, under 1800-talet föremål för prövning flera gånger och hade senast år 1887 varit aktuell i samband med en detta år avlämnad proposition angående ny tryckfrihetslag.⁷ Intet i statsrådsprotokollet tyder dock på att spørgsmålet om prickrullornas utlämnande satts i förbindelse med stadgandet i 2 § 4:o tryckfrihetsförordningen om att alla handlingar vid domstolar och andra verk och ämbeten genast och utan tidsutdräkt skulle tillhandahållas den som så åskade. Ej heller någon anteckning eller annat material i den bevarade akten till Kungl. Maj:ts beslut ger en finger-visning om att man inom sjöförvarsdepartementet satt in frågan i det sammanhang, dit den rätteligen hörde.

Det torde emellertid böra framhållas, att ärendet behandlades med stor skyndsamhet, att någon gemensam beredning med justitiedepartementet icke synes ha ägt rum och att beslutet innebar ett fullföljande av den linje som inletts år 1820. Liksom då fann Kungl. Maj:t för gott att lösa frågan i administrativ ordning vid sidan av tryckfrihetsförordningen.

Vid granskningen av statsrådsprotokollen inom konstitutionsutskottet under riksdagen år 1893 inforrades på framställning av publicisten Sven Adolf Hedin, en av de ledande i utskottet och stor tryckfrihetsivrare, handlingarna till ett ärende, föredraget i konselj av chefen för sjöförvarsdepartementet samma dag som frågan om prickrullorna.⁸ Sistnämnda beslut föranledde däremot ingen åtgärd från Hedins sida.⁹ Det måste anses uteslutet, att han icke skulle ha upptäckt att grundlagen åsidosatts. Hedin var emellertid icke endast en energisk företrädare för liberala

⁷ Prop. 1887 A:21, s. 3, 35. — Av en av häradshövdingen Oscar Bergius under-tecknad, den 30 april 1889 daterad promemoria rörande 1887 års förslag till ny tryck-frihetslag (RA, 1909 års tryckfrihetskommittés arkiv, vol. 3) framgår, att även vid riksdagen år 1889 frågan om ny tryckfrihetsförordning varit föremål för viss beredning inom konstitutionsutskottet (Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning. Afgifvet den 20 december 1912 af särskilda kommitterade inom Kungl. justitiedepartementet, Sthlm 1912, s. 52 not 1). Se även ett yttrande av redaktören för Nya Dagligt Allehanda Wilhelm Bergstrand till chefen för justitiedepartementet 27 maj 1889 (RA, 1909 års tryckfrihetskommittés arkiv, vol. 3).

⁸ Prot. 7 febr. 1893, nr 7, § 2 (RB, Konstitutionsutskottets arkiv, Protokoll 1893).

⁹ Prot. 31 jan. 1893, nr 3, § 3 (RB, Konstitutionsutskottets arkiv, Protokoll 1893).

idéer utan även en varm försvarsvän. Om utskottet ej ansett sig böra framföra någon erinran mot den inkonstitutionella behandlingen av lotsstyrelsens framställning är detta förståeligt.¹ Riksdagen ville ej medgiva Kungl. Maj:t eller de militära myndigheterna möjlighet att genom icke befogad användning av hemligstämpeln mörklägga vissa förhållanden inom försvaret, t. ex. disposition av statsmedel, och därmed inskränka dess granskningsrätt.² Å andra sidan var dock riksdagen medveten om den risk det kunde innebära, att handlingar, vilkas överlämnande till en fiende skulle skada försvaret, kunde komma till allmänhetens kännedom.³ Frukta för missbruk av hemligstämpeln torde vara förklaringen till den hållning riksdagen länge intog till framlagda förslag om ett i tryckfrihetsförordningen inskrivet sekretesskydd för handlingar av vikt för rikets säkerhet.

Vid riksdagen år 1893 var spørgsmålet om åtgärder mot obehörig insyn i vissa försvarshandlingar ånyo aktuellt. Förutvarande statsrådet friherre Abraham Leijonhufvud yrkade, att i 2 § 4:o tryckfrihetsförordningen skulle införas en föreskrift, att mobiliseringsplaner och dithörande handlingar rörande försvarsverket, vilkas kungörande Konungen funne kunna medföra våda för rikets försvar och säkerhet, icke finge utlämnas.⁴ Icke ens ett så begränsat förslag — vilket ej innefattade exempelvis lotsverkets prickrullor — ansåg sig riksdagen kunna bifalla.⁵

Tre år senare skulle dock frågan i vart fall partiellt lösas. Chefen för justitiedepartementet, statsrådet August Östergren, föreslog riksdagen en ändring av tryckfrihetsförordningen, innebärande att sådana handlingar rörande försvarsverket, vilkas kungörande kunde medföra våda för rikets säkerhet och om vilka Konungen förordnat, att de skulle hållas hemliga,

¹ Motståndarna till framlagda förslag om utsträckande av sekretessen till jämväl vissa försvarets handlingar voro, i samma utsträckning som anhängarna till förslagen, angelägna om att hindra främmande makt från att erhålla insyn i landets försvarsförhållanden. Hedin klandrade t. ex. år 1896 i riksdagen, att främmande fartyg varje sommar en följd av år ostört hade fått anställa alla möjliga slags undersökningar i vissa av Sveriges skärgårdar (AK prot. 1896, nr 6, s. 46).

² Se t. ex. KU utl. 1896: 7, s. 17, och AK prot. 1896, nr 6, s. 44 f., nr 34, s. 8.

³ Se t. ex. KU utl. 1893: 29, s. 3, AK prot. 1869, 4, s. 536, FK prot. 1893, nr 34, s. 12 f., AK prot. 1893, nr 40, s. 48.

⁴ FK motion 1893, nr 26.

⁵ KU utl. nr 29 och 30; FK prot. 1893, nr 34, s. 25; AK prot. 1893, nr 40, s. 48.

Sekretessföreskrifter i lag angående vissa försvarshandlingar

Tryckfrihetsförordningen
1897:

Att mobiliseringsplaner för hären och flottan samt planer för deras sammandragning eller samverkan ävensom sådana kartor, ritningar och beskrivningar angående rikets fästningsverk, minförsvar, militära positioner, kommunikationsleder och uppfinningar, vilkas offentliggörande kan medföra våda för rikets säkerhet, ej må, utan Konungens särskilda tillstånd utlämnas, sedan Konungen i statsrådet fattat beslut, att dessa handlingar skola hållas hemliga; ...¹

Tryckfrihetsförordningen
1915:

Att mobiliseringsplaner för krigsmakten, planer för dess sammandragning eller verksamhet under krigstid eller vid krigsfara ävensom sådana handlingar angående omfattningen, beskaffenheten och belägenheten av dess mobiliseringsförråd och mobiliseringsutrustning samt sådana kartor, ritningar, avbildningar och beskrivningar angående rikets fästningsverk, örlogsstationer och varv, militära positioner, minförsvar, annan för krigsbruk avsedd materiels tekniska byggnad och beskaffenhet, kommunikations- och förbindelseleder, experiment och uppfinningar, vilkas offentliggörande kan medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kan skada dess försvar, ej må utan Konungens särskilda tillstånd utlämnas, sedan Konungen i statsrådet fattat beslut, att dessa handlingar skola hållas hemliga; ...²

Sekretesslagen
1937:

Beträffande handlingar, som röra krigsmaktens mobilisering, sammandragning eller verksamhet under krigstid eller vid krigsfara, dess mobiliseringsförråd och mobiliseringsutrustning, rikets fästningsverk och övriga fasta försvarsanstalter, örlogsstationer samt för krigsmakten avsedda varv och fartyg, militära flygstationer samt för krigsmakten avsedda flygverkstäder och luftfartyg, militära positioner och minförsvar, annan för krigsbruk avsedd materiels tekniska byggnad och beskaffenhet, för militärt ändamål avsedda kommunikations- och förbindelseleder, experiment och uppfinningar, det civila luftskyddets planläggning eller ock den allmänna ekonomiska försvarsberedskapen, äger Konungen, såframt handlingarnas offentliggörande kan medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kan skada dess försvar, förordna, att de ej må utlämnas förrän ...³

¹ SFS nr 34/1897.

² SFS nr 112/1915. Mellan kommittéförslaget 1912 och tryckfrihetsförordningen 1915 (= propositionen 1914) förelåg i det avseende, varom här är fråga, ingen skillnad.

³ SFS nr 249/1937.

icke finge utlämnas eller i tryck offentliggöras.⁶ I detta stadgande kunde prickrullor uppenbarligen inrymmas. Propositionen rönt ett kraftigt motstånd. Först efter det att konstitutionsutskottet, till följd av att kamrarna stannat i olika beslut, för andra gången behandlat frågan och starkt begränsat räckvidden av ifrågavarande föreskrift, gav riksdagen, efter förnyad votering, vika.⁷ Vid följande års riksdag bifölls utan debatt det vilande grundlagsförslaget i båda kamrarna.⁸

Genom ändringen i tryckfrihetsförordningen år 1897 blev stadgat, att mobiliseringsplaner för hären och flottan samt planer för deras sammandragning eller samverkan »ävensom sådana kartor, ritningar och beskrivningar angående rikets fästningsverk, minförsvar, militära positioner, kommunikationsleder och uppfinningar», vilkas offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet, ej finge utan Konungens särskilda tillstånd utlämnas, sedan Konungen i statsrådet fattat beslut, att dessa handlingar skulle hållas hemliga.⁹

Det är ej känt, om problemet om hemlighållande av lotsverkets prickrullor dryftats vid de diskussioner, som föregingo beslutet om ändring i tryckfrihetsförordningen. Om sådana rullor genom denna ändring förlänades sekretesskydd beror på, huru grundlagstexten tolkas. Föres ordet »militära» såväl till »positioner» som till »kommunikationsleder» och »uppfinningar», så skulle på så sätt i tryckfrihetsförordningen från offentlighetsregeln undantagas endast beskrivningar över militär kommunikationsled men däremot icke dylika över allmän farled. Ordet »militära» torde dock av sakliga skäl icke kunna hänföras till »uppfinningar» och därmed ej heller formellt till »kommunikationsleder». Därutöver kan anföras, att det knappast var möjligt att i lagtexten använda enbart ordet »positioner» utan ett föregående »militära». Följaktligen synas »militära positioner» böra betraktas som ett särskilt begrepp.¹ Grundlagen torde på grund därav så böra förstås, att den lämnade möjlighet för att

⁶ Prop. 1896: 23, s. 1 f., 8.

⁷ KU utl. nr 7, s. 10 ff.; nr 15, s. 3 ff.; FK prot. nr 19, s. 39 f.; nr 24, s. 39; AK prot. nr 6, s. 44 ff.; nr 34, s. 6 ff.; nr 45, s. 20 ff. Se även S. Carlsson, Lantmannapolitiken och industrialismen (Lund 1953), s. 213 ff.

⁸ FK prot. 1897, nr 6, s. 11; AK prot. nr 5, s. 11; Rd skrivelse nr 83/1897, s. 9.

⁹ SFS nr 34/1897.

¹ Efter en ändring i tryckfrihetsförordningen år 1915, varom mera i det följande, framträdde »militära positioner» som ett särskilt begrepp. Jfr för övrigt »militära operationer» i 3 § instruktionen för överbefälhavaren den 5 sept. 1942 (nr 799).

hemlighålla beskrivningar över såväl det ena som det andra slaget av kommunikationsled och därigenom bland annat lotsverkets prickrullor.²

För att föreskriften i tryckfrihetsförordningen om hemlighållande av vissa försvarets handlingar skulle träda i kraft erfordrades såsom ovan antytts ett beslut av Kungl. Maj:t. I kommandoväg anbefalldes därför vissa myndigheter och chefer inom försvaret att ingiva förslag till förteckning över de grupper av kartor, ritningar och beskrivningar över fästningsverk, minförsvar, militära positioner, kommunikationsleder och uppfinningar, vilkas offentliggörande ansåges kunna medföra våda för rikets säkerhet.³ Generalordern tillställdes även lotsstyrelsen, som fram till år 1920 hörde under sjöförvarsdepartementet.⁴ Om innehållet i styrelsens svar är intet känt. Det kan ej ens konstateras, om något svar avlätits. I styrelsens diarium är i kolumnen »Beslut» anmärkt, att generalordern »skulle återställas till Herr Generallotsdirektören».⁵ Något koncept till utgående skrivelse har icke anträffats. Huruvida något skriftligt förslag likväl inlämnats till Kungl. Maj:t kan ej fastställas, då den till ifrågasvarande ärende hörande akten är försvunnen.⁶

Den 16 juni 1899 fastställde Kungl. Maj:t en förteckning över sådana handlingar, som skulle hållas hemliga.⁷ Prickrullor voro här ej uppräknade. Anledningen härtill är oviss. Akten till beslutet, i vilken möjligen kunnat finnas någon upplysning, har som ovan nämnts ej anträffats. I för-

² En utformning av grundlagstexten som exempelvis »...beskrivningar angående rikets fästningsverk, minförsvar, kommunikationsleder, uppfinningar och militära positioner» skulle givit full klarhet beträffande prickrullorna.

³ Generalorder t. chefen för generalstaben m. fl. 18 maj 1897, Litt. Q (KrA, Lantförvarsdepartementets kommandoexpeditioners arkiv, Hemliga koncept 1897-98), t. stationsbefälhavaren i Karlskrona m. fl. 8 juni 1897, Litt. S (KrA, Sjöförvarsdepartementets kommandoexpeditioners arkiv, Avgångna hemliga handlingar 1892-1897).

⁴ Generalordern är i diariet under nr 1396 antecknad såsom inkommen till lotsstyrelsen den 8 juni 1897 (RA, Lotsstyrelsens arkiv, Dagbok 1897).

⁵ Anteckning 14 juni 1897 (RA, Lotsstyrelsens arkiv, Dagbok 1897).

⁶ I lantförvarsdepartementets föredragningslista för den 16 juni 1899 (RA, Expeditionen) är ärendet upptaget som nr 5 med rubriken »Ang. vissa handlingars förklarande för hemliga». I marginalen har med blyerts antecknats »Förvaras bland hemliga handlingar». En undersökning av sådana handlingar i riksarkivet och hos försvarsdepartementet har icke givit något resultat.

⁷ Prot. 16 juni 1899, punkt 6 (RA, Statsrådsprotokoll i lantförvarsärenden 1899, april-juni). Förteckningen utgör bilaga till Kungl. cirkulär 14 juli 1899. Se t. ex. lantförvarsdepartementets ink. handl. H dnr 159/1917 (Försvarsdepartementet).

teckningen voro emellertid bland annat upptagna »i militärt avseende viktiga uppgifter rörande förbindelseleder av alla slag samt hamnar och landstigningsplatser, ävensom på dylika uppgifter grundade betänkan den och promemorior» (punkt 18). Detta stadgande kunde otvivelaktigt innefatta jämväl över allmän farled upprättade prickrullor. Det torde böra beaktas, att lotsstyrelsen år 1925 hävdade, att prickrullorna voro hemliga »till följd av Kungl. Maj:ts beslut år 1892 och punkten 18 i förteckningen av år 1899».⁸ Om Kungl. Maj:t avsett att i ifrågavarande punkt inbegripa prickrullor kan visserligen icke bevisas, men å andra sidan finnes intet som motsäger detta förhållande. Logiskt hade visserligen varit, att i så fall brevet av år 1892 upphävts vid fastställandet av 1899 års förteckning. Så skedde dock ej.

Det dröjde icke länge förrän den åsikten framfördes, att stadgandet i tryckfrihetsförordningen om skydd mot obehörig insyn i vissa försvarshandlingar var otillräckligt.⁹ Även andra delar av tryckfrihetsförordningen ansågos kräva ändringar. År 1909 tillkallades fyra sakkunniga med uppdrag att inom justitiedepartementet biträda med revision av nämnda grundlag. Efter framställning av de sakkunniga anmodade chefen för ifrågavarande departement samma år ett stort antal ämbetsverk m. fl. att inkomma med yttrande, i vad mån 2 § 4 mom. tryckfrihetsförordningen tarvade ändring och rättelse.¹ Lotsstyrelsens utlåtande är av ej ringa intresse. Styrelsen erinrade om att Kungl. Maj:t den 26 mars 1892 föreskrivit, att de vid samtliga lotsplatser i riket förda prickrullorna icke finge, förutom till de därtill berättigade inom lotsverket, utlämnas utan chefens för sjöförsvarsdepartementet tillstånd och mot förpliktelse att deras innehåll icke genom avskrifter eller på annat sätt bringades till allmänhetens kännedom.

Stadgandet föranledde lotsstyrelsen ifrågasätta, huruvida ej en bestämmelse i sådant syfte angående prickrullorna kunde vara att iakttaga vid en omarbetning av föreskrifterna i 2 § 4 mom. tryckfrihetsförordningen.

⁸ Lotsstyrelsen t. chefen för justitiedepartementet 22 dec. 1925 (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 3). — Förteckningen av år 1899 hade icke åberopats av lotsstyrelsen i åren 1909 och 1923 avgivna yttranden angående komplettering av tryckfrihetsförordningen (se det efterföljande).

⁹ Se t. ex. C r o n e b o r g, a. a. (StvT 1903, s. 179).

¹ Chefen för justitiedepartementet t. justitiekanslern m. fl. (tryckt cirkulär) 9 okt. 1909 (RA, 1909 års tryckfrihetskommittés arkiv, vol. 1); Betänkande... 1912, s. VII f.

Styrelsen framhöll dessutom, att prickrullorna icke lämpligen kunde behandlas såsom »hemliga handlingar».²

Genom att yrka på en komplettering av grundlagen i ifrågavarande hänseende antydde lotsstyrelsen, att 1892 års i administrativ väg utfärdade bestämmelser tillkommit vid sidan av föreskrifterna i grundlagen.

Vilken ståndpunkt 1909 års sakkunniga intogo till den av lotsstyrelsen väckta frågan framgår ej av deras år 1912 avgivna betänkande. Det omfattade 284 sidor men innehöll icke ett ord om prickrullor.³ Detta torde knappast kunna tolkas på annat sätt än att de sakkunniga funno problemet vara av den beskaffenhet, att det icke borde upptagas till diskussion.

Det förslag till »tryckfrihetsordning», som de sakkunniga avgåvo, innebar, bland annat, i viss utsträckning en utvidgning av sekretesskyddet för försvarshandlingar. De sakkunniga hade nämligen i olika avseenden sökt giva ifrågavarande föreskrifter det vidsträcktare innehåll som ansetts erforderligt för vinnande av det åsyftade ändamålet och i ej ringa utsträckning inarbetat de av försvarets myndigheter framlagda förslagen.⁴ Såsom ovan antytts uppräknades dock icke prickrullor bland sådana handlingar som skulle hemligförklaras. De sakkunniga läto där emot, utan motivering, orden »militära positioner» och »minförsvar» byta plats samt införde i lagtexten efter sistnämnda »annat för krigsbruk avsett materiels tekniska byggnad och beskaffenhet» samtidigt som begreppet kommunikationsleder förtydligades på så sätt att det ersattes med uttrycket kommunikations- och förbindelseleder.⁵ Genom förstnämnda åtgärd bröts det eventuella sambandet mellan »militära» och »kommunikationsleder». Prickrullor kunde därigenom oomtvistligt hänföras till »beskrivningar angående kommunikations- och förbindelseleder». Om de

² Lotsstyrelsen t. chefen för justitiedepartementet 5 nov. 1909 (RA, 1909 års tryckfrihetskommittés arkiv, vol. 1). — Lotsstyrelsens sist anförda uttalande torde ha berott på att prickrullorna måste anlitas för praktiskt bruk och sålunda t. ex. medtagas ombord. Detta uteslöt att de kunde förvaras på sätt som var föreskrivet för hemliga handlingar. Jämväl mötte svårighet att begränsa kretsen av de personer, som för sitt arbete måste ha kännedom om innehållet i prickrullorna. Här föreligger en parallell till de militära handlingar och böcker, som med stöd av generalorder den 30 december 1949, nr 4823 (Tjänstemeddelanden rörande lantförsvaret B, s. 377) åsättas beteckningen »Endast för tjänstebbruk».

³ Betänkande ... 1912, s. 201 ff.

⁴ Betänkande ... 1912, s. 206 ff.

⁵ Betänkande ... 1912, s. 9.

sakkunniga vidtagit denna förändring i syfte att skapa sekretesskydd för bland annat lotsverkets prickrullor kan ej sägas.⁶ Intressant är onekligen, att lotsstyrelsen icke fattade saken så att dylika rullor skulle kunna inrymmas i de av de sakkunniga föreslagna sekretessföreskrifterna för försvarets handlingar.

Lotsstyrelsen kunde nämligen icke godtaga den av de sakkunniga förordade utformningen av ifrågavarande bestämmelser i tryckfrihetsförordningen. I sitt över tryckfrihetssakkunnigas betänkande avgivna remissyttrande erinrade styrelsen om vad den anfört i förenämnda till chefen för justitiedepartementet år 1909 avlåtna skrivelse. Någon bestämmelse i det av styrelsen angivna syftet, framhöll lotsstyrelsen, syntes icke vara av kommitterade föreslagen. Därest emellertid den jämlikt nådigt brev den 26 mars 1892 givna föreskriften till förhinderande därav, att prickrullornas innehåll bringades till allmänhetens kännedom, skulle med avsedd verkan efterkommas, syntes det vara nödvändigt, att rätten till prickrullornas offentliggörande i tryck bleve begränsad genom särskild bestämmelse i tryckfrihetsförordningen. Lotsstyrelsen ville därför föreslå, att i grundlagen intoges en bestämmelse, att lotsverkets prickrullor icke finge utlämnas eller i tryck utgivnas utan tillstånd härtill i enlighet med vad av Konungen vore eller bleve stadgat.⁷

De militära myndigheterna berörde däremot icke problemet om prickrullor i sina utlåtanden.⁸ Den proposition, som regeringen år 1914 framlade med förslag om ändringar i tryckfrihetsförordningen, anslöt sig i fråga om föreskrifterna om hemlighållande av vissa försvarshandlingar

⁶ Sakkunniga voro landshövdingen Gustaf Rudebeck, ordförande, dåvarande professor Nils Alexanderson, häradshövdingen Theodor af Callerholm och redaktören Adolf Hallgren. Justitierådet Alexanderson, den ende levande av de sakkunniga, har på förf. förfrågan meddelat, att han, som naturligt är, icke har något minne av att de sakkunniga behandlat spörsmålet om sekretesskydd för prickrullor. Förslaget till kapitel 2 om allmänna handlingars offentlighet utarbetades av de sakkunnigas sekreterare, sedermera byråchefen Henrik von Schulzenheim (jfr Betänkande ... 1912, s. vi). Denne har icke efterlämnat några minnesanteckningar, som kunna sprida ljus över förevarande fråga.

⁷ Lotsstyrelsen t. K. Maj:t 30 maj 1913 (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 1 a).

⁸ Chefen för lantförsvarsdepartementets kommandoexpedition 31 maj 1913, chefen för sjöförsvarsdepartementets kommandoexpedition 31 maj 1913, arméförvaltningen 27 maj 1913, chefen för generalstaben 14 maj 1913, marinförvaltningen 9 maj 1913 och chefen för marinstaben 20 maj 1913 t. K. Maj:t (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 1 a).

nära nog helt till sakkunnigbetänkandet.⁹ Vid lotsstyrelsens mening fästes sålunda intet avseende. Propositionen lämnar dock intet stöd för ett antagande att i lagtexten »kommunikationsleder» brutits loss från »militära positioner» för att möjliggöra att prickrullor oomtvistligt skulle kunna inbegripas i handlingar angående kommunikationsleder. Av skrivsättet att döma vill det tvärtom synas som om den som författat propositionen icke avsett att i förevarande hänseende göra någon saklig ändring i gällande bestämmelser.

Riksdagen hade i fråga om denna punkt intet att erinra mot propositionen.¹ Det vilande grundlagsförslaget antogs definitivt vid riksdagen år 1915.²

Ändringen i grundlagen medgav sekretesskydd för bland annat »beskrivningar angående... kommunikations- och förbindelseleder». Till sådana måste som av det föregående framgått prickrullor föras. Lotsstyrelsen var dock av en annan mening. Ett decennium senare yrkade den på att prickrullorna skulle upptagas i tryckfrihetsförordningens sekretessbestämmelser.³

Genom den nya lydelsen av grundlagen hade möjlighet skapats för att i större utsträckning än tidigare hemlighålla sådana handlingar, vilkas offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kunde skada dess försvar. Ändringen fick dock ej laga kraft, enär Kungl. Maj:t aldrig, på sätt i 2 § 4:o fjärde stycket tryckfrihetsförordningen stadgades, utfärdade föreskrifter i ämnet, dvs. en ny förteckning eller en ändring av den av år 1899. Med avseende på sekretesskyddet för prickrullor var detta emellertid utan betydelse. Brevet av år 1892 gällde alltför och därtill fanns punkt 18 i förteckningen av år 1899 om att »i militärt avseende viktiga uppgifter rörande förbindelseleder av alla slag» skulle hemlighållas. Denna formulering kunde som i det föregående framhållits innefatta prickrullor. Hade det före år 1915 i någon mån varit tveksamt, huruvida anförda stadgande hade täckning i tryckfrihetsförordningen, så blev detta genom grundlagsändringen fullt klart.

⁹ Prop. 1914 B: 185, s. 1, 4 ff.

¹ KU utl. 1914 B: 17, s. 4 ff.; FK prot. 1914 B, nr 52, s. 28; AK prot. 1914 B, nr 59, s. 42.

² FK prot. nr 12, s. 10; AK prot. nr 13, s. 12; Rd skrivelse nr 22; SFS nr 112/1915.

³ Lotsstyrelsen t. chefen för justitiedepartementet 22 dec. 1925 (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 3).

Riksdagen anhöll år 1921, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om en snar revision av sekretessbestämmelserna i tryckfrihetsförordningen.⁴ Framställningen hade till följd, att chefen för justitiedepartementet den 5 december 1924 uppdrog åt dåvarande docenten Nils Herlitz att såsom sakkunnig inom departementet verkställa utredning och avgiva förslag i fråga om ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet. Följande år anmodade departementschefen ett stort antal myndigheter att inkomma med yttrande angående de bestämmelser, vilka ansåges erforderliga i det ämne som utgjorde föremål för utredningen.⁵

I avgivet utlåtande lämnade lotsstyrelsen inledningsvis en redogörelse för sin underdåniga framställning den 15 mars 1892 angående prickrullorna och Kungl. Maj:ts beslut i ärendet tio dagar senare. Den framhöll därefter, att prickrullor vore hemliga »till följd av Kungl. Maj:ts beslut 1892 och punkten 18 av den vid Kungl. Maj:ts cirkulär den 16 juni 1899 fogade förteckningen».⁶ Styrelsen syftade härmed på stadgandet om »i militärt avseende viktiga uppgifter rörande förbindelseleder» i den av Kungl. Maj:t år 1899 utfärdade förteckningen över sådana handlingar som skulle hållas hemliga. Lotsstyrelsen tillfogade, att den emellertid ville erinra om att den år 1909 till dåvarande chefen för justitiedepartementet yttrat sig i ärendet.

I sitt yttrande anförde lotsstyrelsen vidare, att de uppgifter, som prickrullorna innehölle, av sjömilitära hänsyn alltjämt borde hållas hemliga. Vid en omarbetning av 2 § 4:o tryckfrihetsförordningen syntes sålunda beträffande dessa rullor enligt styrelsens uppfattning böra iakttagas, att de förbleve av hemlig natur tillsvidare så länge deras offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kunde skada dess försvar.

Cheferna för generalstaben och marinstaben behandlade ej spørgsmålet om prickrullor i sina till statsrådet och chefen för justitiedepartementet avgivna yttranden.⁷

I det betänkande med förslag till ändrade bestämmelser rörande all-

⁴ Rd skrivelse nr 315.

⁵ Utredning med förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet, Sthlm 1927 (SOU 1927: 2), s. 1 f.

⁶ Lotsstyrelsen t. chefen för justitiedepartementet 22 dec. 1925 (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 3).

⁷ Chefen för marinstaben 17 nov. 1925 och chefen för generalstaben 22 dec. 1925 t. chefen för justitiedepartementet (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 3).

männa handlingars offentlighet som Herlitz år 1927 avlämnade berördes icke frågan om prickrullor. Utkastet till föreskrifter om sekretesskydd för försvarets handlingar innebar intet nytt.⁸ Betänkandet sändes ej på remiss till lotsstyrelsen.⁹ Utlåtanden inhämtades däremot av bland andra cheferna för generalstaben och marinstaben. Dessa upptogo dock icke frågan om prickrullor till diskussion.¹ Frånsett en detaljreform framlades Herlitz' förslag till ändrade bestämmelser om handlingars offentlighet icke för riksdagen.

År 1933 tillkallades nya sakkunniga. I ett år 1935 avgivet betänkande förordade dessa, bland annat, sekretessreglernas utbrytning ur tryckfrihetsförordningen och i samband därmed en viss komplettering av skyddet för sådana handlingar, vilkas offentliggörande kunde skada rikets försvar. Spörsmålet om lotsverkets prickrullor berördes icke i betänkandet.²

Denna gång bereddes lotsstyrelsen tillfälle att avgiva yttrande över de sakkunnigas förslag. Vare sig styrelsen resignerat, ändrat uppfattning eller glömt saken, så behandlade den icke problemet om prickrullorna i sitt underdåniga utlåtande. Lotsstyrelsen anförde endast, att den efter granskning av förslaget i de delar, som ankomme på styrelsen, kunde meddela, att från dess sida icke funnes något att erinra mot detsamma i sagda delar.³

I avgivna yttranden berörde ej heller cheferna för generalstaben eller marinstaben spörsmålet om undantagande av lotsverkets prickrullor från offentlighetsregeln.⁴

I en av Kungl. Maj:t år 1937 avlämnad proposition till riksdagen angående allmänna handlingars offentlighet saknades icke endast förslag om sekretesskydd för prickrullor utan inskränktes därtill 1915 års grundlag och de sakkunnigas förslag på så sätt att före »kommunikations- och förbindelseleder» insatts orden »för militärt ändamål avsedda». Därige-

⁸ Utredning... (SOU 1927: 2), s. 110 ff., 8.

⁹ Se remisslistan (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 4).

¹ Chefen för generalstaben 8 okt. 1927 och chefen för marinstaben 8 okt. 1927 t. chefen för justitiedepartementet (Justitiedepartementet, Lagavdelningen, Tryckfrihet, bunt II 4).

² Förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet, Sthlm 1935 (SOU 1935: 5), s. 51.

³ Lotsstyrelsen t. K. Maj:t 28 juni 1935 (Justitiedepartementet, Akt 22 febr. 1937, nr 2, ang. proposition ang. allmänna handlingars offentlighet).

⁴ Chefen för generalstaben t. K. Maj:t 27 juni 1935, chefen för marinstaben t. d:o 21 juni 1935 (Justitiedepartementet, Akt 22 febr. 1937, nr 2).

nom kunde icke lotsverkets prickrullor, som avsåge allmänna farleder och icke militära leder, hänföras till handlingar rörande i lagen omnämnda kommunikations- och förbindelseleder.⁵ Någon motivering lämnades icke i propositionen. I densamma gjorde riksdagen på denna punkt ingen ändring.⁶

Sekretesslagen av den 28 maj 1937, vars fjärde paragraf innehåller ett bemyndigande för Kungl. Maj:t att utfärda föreskrifter om förbud mot utlämnande av vissa uppräknade slag av handlingar, så framt deras of-
fentliggörande kan skada rikets försvar eller eljest medföra våda för dess säkerhet, gav följaktligen icke något lagligt stöd åt Kungl. Maj:ts beslut av år 1892.⁷ Det hade sålunda varit befogat, om detta upphävts samtidigt med sekretesslagens utfärdande. Så skedde dock ej.

Frågan om en omarbetning av 1899 års förteckning över sådana handlingar, som skulle hållas hemliga, vilken var grundad på stadgandet i 2 § 4:o fjärde stycket tryckfrihetsförordningen — år 1937 såsom av det föregående framgått utflyttat till sekretesslagen — hade sedan länge varit aktuell. Bestämmelserna i grundlagen om försvarshandlingar hade ändrats år 1915 och dessutom var en modernisering av förteckningen i hög grad påkallad genom den utveckling försvaret undergått. De förslag till ny förteckning, som chefen för generalstaben åren 1917 och 1923 samt cheferna för generalstaben, marinstaben och flygvapnet år 1933 gemensamt framlagt, hade icke föranlett något Kungl. Maj:ts beslut.⁸ De inrymde ingen föreskrift om prickrullor. Så var ej heller fallet med det förslag till förteckning som de tre försvarsgrenscheferna år 1938 ingåvo till Kungl. Maj:t i en gemensam skrivelse.⁹ Förslaget omfattade däremot,

⁵ Prop. 1937: 107, s. 42 f.

⁶ Rd skrivelse 1937: 314, s. 3.

⁷ SFS nr 249/1937.

⁸ Chefen för generalstaben t. chefen för lantförsvarsdepartementet 14 maj 1917, nr litt H 238, ink. H dnr 159, t. chefen för försvarsdepartementet 17 april 1923, nr litt H 100, ink. H dnr 159/1917 (Försvarsdepartementet, Lantförsvarsdep. ink. heml. handl. 1917); chefen för marinstaben, befälhavaren för generalstaben och chefen för flygvapnet t. K. Maj:t 9 juni 1933 (Försvarsdepartementet, Akt 25 nov. 1938, nr 82, ang. kungörelse ... om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar).

⁹ Cheferna för armén, marinen och flygvapnet t. K. Maj:t 14 april 1938 (Arméstab, avd. E, Ink. o. utg. handlingar 1/7 1937–31/12 1939, vol. 10; heml. ink. o. utg. handlingar 1/7 1937–31/12 1939, vol. 6). — Det är teoretiskt möjligt, ehuru knappast sannolikt, att anledningen till att prickrullor icke medtogos i 1938 års förslag

liksom de tidigare, »i militärt avseende viktiga kartor och avbildningar över samt uppgifter rörande... kommunikations- och förbindelseleder av alla slag» (§ 1 p. 1 g). Förebild var 1899 års förteckning, där passusen löd: »i militärt avseende viktiga uppgifter rörande förbindelseleder av alla slag» (p. 18).

Försvarsgrenschefernas förslag till förteckning låg i huvudsak till grund för den kungörelse som Kungl. Maj:t den 25 november 1938 med stöd av sekretesslagen utfärdade och som innehöll förordnanden om förbud mot utlämning av vissa handlingar på försvarsväsendets område.¹ I här berörd del erhöll kungörelsen följande utformning: »viktiga kartor och avbildningar samt uppgifter rörande... kommunikations- och förbindelseleder av alla slag» (§ 1 p. 8). Den tidigare begränsning av stadgandet, som låg i orden »i militärt avseende», hade sålunda slopats. Intet tyder dock på att avsikten varit att genom omformulering av ifrågasvarande punkt möjliggöra en sekretessbeläggning av lotsverkets prickrullor avseende allmän farled. Ett inrymmande av sådana rullor i bestämmelserna skulle icke varit förenligt med föreskrifterna i sekretesslagen, vilken såsom i det föregående nämnts hade lydelsen: »för militärt ändamål avsedda kommunikations- och förbindelseleder».

Ändringen torde ej osannolikt ha berott på att i kungörelsen, i motsats till i försvarsgrenschefernas förslag, såsom förutsättning för ett hemlighållande av handling angivits, att dess offentliggörande kunde medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kunde skada dess försvar.²

Spörsmålet om sekretesskydd för lotsverkets prickrullor hade såsom av det föregående framgått icke upptagits i vare sig Herlitz' betänkande 1927 eller 1935 års sakkunnigutredning. Ej heller hade det framförts i de militära chefernas fyra förslag. Frågan aktualiserades likväl år 1938 vid beredningen av ärendet angående ovannämnda kungörelse. Det framgår därav att i promulgationsbestämmelserna till densamma infördes, att Kungl. Maj:ts brev den 26 mars 1892 angående föreskrifter om utläm-

var, att med den utformning sekretesslagen erhållit det icke fanns lagligt stöd för att till sådana handlingar som skulle hållas hemliga hänföra prickrullor avseende allmän farled.

¹ SFS nr 757/1938.

² En parallell erbjuder kungörelsens § 2 p. 19 avseende hemlighållande av »viktiga ritningar, avbildningar och uppgifter rörande anordningar vid utnyttjande av staten tillhöriga eller av staten i anspråk tagna radiostationer». I förslaget stod »i militärt hänseende viktiga ritningar...» (§ 2 p. 8).

nande av prickrullor skulle upphöra att gälla från och med den 1 januari 1939.³

Det kan icke sägas om anledningen till brevets upphävande varit, att föreskrifterna i detsamma ej ansetts stå i överensstämmelse med stadgandet om hemlighållande av försvarshandlingar i 4 § sekretesslagen. Ej heller är det möjligt att avgöra, om bestämmelsen bedömts såsom icke längre erforderlig. Ej osannolikt är dock, att ett utlämnande till allmänheten av lotsverkets prickrullor avseende allmän farled icke såsom år 1892 förmenats kunna medföra våda för rikets säkerhet eller kunna skada dess försvar.

³ Det har icke kunnat utrönas vem som erinrat sig föreskriften om prickrullorna. Akten till Kungl. Maj:ts beslut den 25 nov. 1938, ur vilken möjligen kunnat hämtas upplysning på denna punkt, utlånades omkring år 1940 till en kommitté inom justitiedepartementet och har, med undantag för det till Kungl. Maj:t den 9 juni 1933 ingivna förslaget, sedan ett tiotal år tillbaka icke kunnat anträffas.

SJÖHISTORISKA SAMFUNDETS STYRELSE.

Ledamöter av Samfun- dets råd	{	Fil. dr Arne Forssell, Stockholm, ordförande,
		Kommendör Erik Öberg, Stockholm, vice ordförande,
		Fil. lic. Jan Magnus Fahlström, Stockholm, sekreterare
		och redaktör för samfundets skriftserie,
		Bankkamrer Fritz Englund, Stockholm, skattnästare,
		Professor Martin Olsson, Stockholm,
		Förste hovmarskalken Erik Wetter, Stockholm,

Preceptor Oscar Bjurling, Lund,
Direktör Helmer Eneborg, Lidingö,
Kommendörkapten Georg Hafström, Saltsjöbaden,
Direktör Herman Hoogland, Stockholm,
Professor Torvald Höjer, Djursholm,
Kanslirådet Åke Kromnow, Stockholm,
Kommendör Daniel Landquist, Stockholm,
Direktör Erik Larsson, Hälsingborg
Kommendören, greve J. G. Oxenstierna, Stockholm,
Professor Hans Pettersson, Göteborg,
Studierektor Per Sandberg, Stockholm,
Rektor Åke Stille, Nässjö,
Arkivrådet Robert Swedlund, Stockholm,
Kapten Olof Traung, Göteborg,
Förste arkivarien Einar Waern, Stockholm,
Arkivrådet Einar Wendt, Stockholm.

Innehåll

Olof Traung — museiman och historiker	3
Georg Hafström, John Henry Cox som svensk sjöofficer	5
Gösta Hahr, Henrik Wilhelm Hahr d. ä. och Ostindiska kompaniet	30
Fredrik Koch, Trafalgar 1805	108
Ingel Wadén, Lotsverkets prickrullor och sekretessreglerna	124

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTR. AB
(1 DISTRIBUTION)

Pris 10 Kronor